

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Valdemar Ammundsen

Liv og Tanker

VED

FRODE BEYER

G. E. C. Gads Forlag

Valdemar Knudsen

VALDEMAR AMMUNDSEN

LIV OG TANKER

VED
FRODE BEYER

KØBENHAVN

G. E. C. GADS FORLAG - 1954

INDHOLD

<i>Barndommen</i>	9
<i>Studieårene</i>	15
»Alle mine kilder er i dig«	28
Italiensrejsen 1905 s. 31 – I lønkammeret s. 35 – Sygdommen 1909 s. 39.	
<i>Professoren</i>	42
Teologi s. 48 – »Den unge Luther« s. 56 – Nadverlære s. 63 – Søren Kierkegaard s. 74 – Syn på liberal teologi s. 75 – »Kættersager« s. 79 – Tro og videnskab s. 85.	
<i>Den kristne studenterbevægelse</i>	89
<i>Aktiv kristendom</i>	104
Den kristelig-socialt bevægelse s. 105 – Frihavnsstrejken s. 106 – »Guds Kongehæredømme« s. 107 – Barthianismen s. 112 – Oxfordbevægelsen s. 115 – L. P. Larsens mission s. 117.	
<i>Den rød-hvide tråd</i>	119
Flensborg Avis s. 119 – »Die christliche Welt« s. 120 – Nationalfølelse og kristendom s. 124 – Den første verdenskrig s. 125 – »Krig og krigsførende Kristne« s. 130 – Et dansk-tysk ordskifte 1919 s. 134 – »Den kristne Kirke i 19. Aarh.« s. 137.	
<i>Biskoppen</i>	141
Tanker om bispegæringen s. 141 – Tiltrædelsesprædiken s. 144 – Visitationer og møder s. 148 – Den sønderjydske salmebog s. 152 – »Den Ammundsenske linie« i mindretalsspørgsmålet s. 155 – Nazismen s. 163	

<i>Fred og Enhed</i>	168
Den økumeniske bevægelse s. 168 – Nathan Søderblom s. 172 – Amerikansk optimisme og tysk pessimisme s. 179 – Det nationale og det internationale s. 182 – Fanø mødet 1934 s. 183	
<i>Sønderjylland bandt til det sidste</i>	186
Tanker i anledning af bispevielsen 1934 s. 186 – De sidste dage s. 189.	
»Tilbedelse«	192
Noter	196
Fortegnelse over bøger, artikler og taler	200

FORORD

Der burde forlængst være skrevet en bog om Valdemar Ammundsen – og af andre. Men da det nu er faldet i min lod at få adgang til min kære læremesters og biskops efterladte papirer, har jeg vovet at give mig i lag med opgaven. Det kan ikke blive den bog, der bør skrives om ham. Dertil er stoffet mig alt for overvældende; og der må gå endnu en årrække, før alle papirer kan drages frem, og før hans skikkelse kan skildres i det rette historiske lys. Men jeg har prøvet at fremdrage noget af det stof, der ikke blot karakteriserer ham for os, der kendte ham, men som samtidig er af så almenmenneskelig eller historisk værdi, at det kan have betydning for videre kredse. Jeg tror, at også vor tid vil have godt af at tænke hans tanker igennem.

Bogen fremtræder mere som en bog *af* Ammundsen end *om* Ammundsen. Jeg har såvidt muligt ladet ham selv tale ved at gengive aktstykker, for en stor del hidtil utrykte, der giver indblik i hans rige personlighed. Her skylder jeg bispinde Ammundsen en hjertelig tak for den tillid, hun har vist mig ved at overlade mig hans dagbøger. Det er med fru Ammundsens billigelse, at der er fremdraget citater, der kaster lys over hans lønkammerliv, udfra den tanke, han selv har givet udtryk for: at man ikke kan hjælpe andre uden at give sig selv. Og enkelte udtalelser af ham selv berettiger til at tro, at der ikke er fremdraget mere, end han selv kunne billige.

Jeg skylder også afdøde professor Nørregaard tak for den

hjælp, han har ydet mig ved forarbejderne til bogen. Han skulle oprindeligt have stået som udgiver af bogen og i hvert fald have skrevet væsentlige afsnit af den. Kort før sin død, da han anede, at han ikke ville komme dertil, overgav han mig papirer, som jeg frit måtte benytte.

For god hjælp bringer jeg en tak til biskop Ammundsens broder, biskop John Ammundsen, der har skrevet bogens første afsnit om barndoms- og ungdomsårene (s. 9–13 og 15–17), som ingen har bedre kendskab til end han.

Og endelig takker jeg bestyrelsen for »Alfred Good's personalhistoriske Fond« og »Dansk Kultursamfund« for økonomisk støtte til udgivelsen af bogen.

Frode Beyer.

For tydelighedens skyld er alle citater fra Ammundsens bøger og papirer trykt med gammel retskrivning (store bogstaver!), medens der ellers er benyttet ny retskrivning.

BARNDOMMEN

»Ove Valdemar Ammundsen blev født den 19. august 1875 i Nr. Felding præstegård, søn af sognepræst Peter Ammundsen og hustru Frederikke Augusta Sørensen. En kone fra sognet, der kom på barselsvisit, erklærede, at hun kunne se på hans pande, at han ville blive bisp! Hvor hun så havde den idé fra – den havde i hvert fald ikke tilknytning til traditioner i den Ammundsenske slægt. Far var den første, der var gået den akademiske vej. Hans far var proprietær i Jylland, og forfædrene gennem flere århundreder var bønder i egnen omkring Elverum i Norge.

På mors side var der derimod meget gejstligt blod. Både hendes far og farfar var præster, og hendes mor var datter af Otto Grundtvig, altså datterdatter af biskop Balle.

Det hjem, som vi tre søskende – min søster Johanne seks og jeg tre år ældre end Valdemar – voksede op i, er det vanskeligt for mig at skildre objektivt, det ville let blive mistænkt for at være for rosenrødt. Jeg vil derfor give ordet til en anden iagttager. Afdøde sognepræst Niels Kjersgaard, der som kandidat et årstid var huslærer hos os, skriver i sine efterladte erindringer:

»Bedre plads kunne jeg ikke have fået. Jeg har ikke i noget hjem set så kønt et familieliv som i den gamle præstegård. Det første indtryk, jeg fik af pastor Ammundsen, var, at han var en meget rolig mand. Det syntes helt utænkeligt, at han kunne sige et ord, der ikke var vel overvejet. Dernæst at han var en klog mand med evne til at tænke et spørgsmål igennem

og nå tilbunds i det. Jeg rendte mig tit en staver i livet ved at komme med påstande, der var lidet overvejede. Ammundsen kunne ganske roligt pille dem i stykker på en så hensynsfuld måde, at jeg følte mig dobbelt flov ved det. Fru Ammundsen var mere livlig end han, en meget kærlig mor, rar imod mig og overbærende med mine unoder. Hun led ofte af hovedpine, migræne, og havde ikke mange kræfter.«

Denne beskrivelse af vore forældre kan jeg ganske tiltræde. Jeg har aldrig set far ude af ligevægt eller hørt stærke følelsesudbrud af ham. Han var behersket både i ros og dadel, derfor virkede et klap på kinden eller et alvorligt blik des stærkere. Men far havde udpræget humoristisk sans, som gav sig udtryk i et tørt lune. Og Valdemars evne til at huske og fortælle en god historie havde han ikke efter fremmede.

I kirkelig henseende var far ikke retningspræget, men stod dog nok Indre Mission nærmere end det grundtvigske. Han var en meget flittig præst, havde altid fuld kirke og tilbragte hver eftermiddag med husbesøg.

Mor var spinkel og fin af skikkelse og havde ord for at være ualmindelig klog og forstandig. Medtaget af den idelige migræne kunne hun undertiden være tilbøjelig til at tage sig småting for nær, men når der var noget alvorligt i vejen, var hun forbavsende stærk og besindig. Når hun sagde: »Det reder sig nok, lille børn«, så alt straks lysere ud. Mor var en stor menneskekender, hendes bedømmelse slog sjældent fejl. Også hun havde megen sans for humor, og der var aldrig kedeligt hjemme, selvom der sjældent kom fremmede og aldrig var selskabelighed i større stil, bortset fra et præstekonvent en gang imellem.

Både far og mor havde deres hjem i Fredericiaegnen og havde oplevet begivenhederne i 1864 på nært hold. Tabet af Slesvig var dem en hjertesorg, det mærkede vi børn tydeligt, og hjemmets hele ånd og tone var præget af alvor og dyb gudsfrygt.

Valdemar var som barn meget svagelig, hans mave kunne

næsten intet tåle. I sine første 3—4 leveår fik han udelukkende melvælling, hvorfor han da resten af sit liv ikke kunne tåle at se den ret. Endnu da han var en halv snes år, måtte han hele vinteren holdes inden døre. Hvis han kom ud i kulden, blev han straks syg.

Da han var 2¹/₂ år, blev far forflyttet til Pjedsted mellem Fredericia og Vejle, nabosogn til Smidstrup, hvor morfar var præst, og farfar havde ejet Smidstrupgård. På rejsen dertil kom vi ind i den overfyldte banegårdsrestaurant i Fredericia og fik et bord i hjørnet. Valdemar, som endnu ikke kunne tale rent, så sig alvorlig om i trængselen og larmen og sagde endelig med en lille forknyt stemme: »Er det det ny børpammer (børnekammer)?« Han var allerede da en lille tænksom fyr. En dag, da far gik igennem stuen med en bog i hånden, opdagede Valdemar den straks og spurgte: »Hvad er det for en bog?« »Det er en folkelig bog,« svarede far. Men det tilfredsstillende ikke Valdemar, han spurgte videre: »Hvad er det for en solkelig bog?« Han var meget frimodig overfor fremmede og gik løs på dem med sine spørgsmål. Vi havde en slagter, som var metodist, og som gerne gik og nynnede. Det må Valdemar have hørt noget om, thi en gang, da slagteren var i køkkenet, gik han ud, kiggede interesseret på ham og sagde: »Er du metodisten, den syngende slagter?« Da han engang havde fået et stykke mekanisk legetøj, brød han sig slet ikke om at se det køre, men krøb ind under bordet med det og skilte det ad for at se, hvad der var indeni.

På grund af sit svage helbred kunne Valdemar ikke være med i andre børns leg, men brød sig heller ikke om det. Han legede bedst alene, og da han blev lidt større, legede han navnlig, at han var hærfører. Med en sabel i hånden og en hjælm af sølvpapir kunne han i timevis vandre rundt om spisebordet, mens han holdt foredrag om sine bedrifter. Han yndede især at være Niels Ebbesen eller Olaf Rye — »ved Helgenæs gik jeg ombord«, — »Hvor er han?« spurgte fjenden, men bølgen slettet ud mit spor, og tavs var nordenvinden«. Hvis

andre kom ind i stuen, holdt han op, og forsvandt man ikke straks, lød det: »Går I ikke snart?« Men vi lyttede jo ved døren og kunne i hans heltekvad skelne flere kilder, navnlig fars og mors fortællinger fra treårskrigen og 64 – og Flensborg Avis, som han studerede liggende på gulvet, da han var for lille til at holde den i hånden. Barnepigen flettede ham et par skulderdistinktioner af rødt uldgarn, men da vi fik besøg af en af vore forrige piger, som nu tjente hos en oberst, kasserede hun dem og lovede ham et par bedre. Og virkelig sendte hun et par af oberstens aflagte distinktioner, som jo ragede langt ud over hans spinkle skuldre. At hans tante så kaldte ham oberst Bælam, tog han naturligvis meget ilde op.

I gården boede en gammel pige, Maren, som holdt hus for forpagterens folk. Hos hende tilbragte han gerne et par timer om formiddagen, og da stod munden ikke på ham. Maren sagde om ham: »Det er en dejlig dreng. Der er ikke den ting, der sker hos præstens, uden at han fortæller mig det.«

Da Valdemar blev lidt ældre og kunne lege med andre drenge, var det dog aldrig korporlige lege, han deltog i, men af mere spirituel art, f. eks. som formand for »Højforeningen«, hvis mødested var en kæmpehøj på præstegårdens mark. Den bestod kun af tre medlemmer, nemlig foruden Valdemar smedens Hans og mig. Vi var alle i bestyrelsen, men Valdemar affattede love, dirigerede generalforsamling, der kun ved navnet adskiltes fra almindelige møder, og herskede i det hele taget med diktatorisk myndighed, skønt han var tre år yngre end vi andre. Men det fandt vi ganske naturligt.

Vi blev undervist hjemme af en huslærer, men kom senere i Vejle latin- og realskole, hvortil vi daglig tog ind med toget. I Valdemars klasse var de fleste ældre end han, og han befandt sig ikke vel blandt de store knægte, der behandlede ham som et lille pus. Men han hævdede sig snart som den ubetingede duks. I fysisk henseende var det strengt for ham at staa tidligt op og slæbe sin tunge skoletaske den 1 km lange vej til stationen. Men han tabte ikke modet og læste

Fra barndommen i Pjedsted præstegård.

næsten alt, hvad han kunne få fat på, lige interesseret i de mest forskellige spørgsmål lige fra naturhistorie til udenrigspolitik.

På Valdemars 14 års fødselsdag døde far efter flere års sygdom, kun 53 år gammel. Mor tog bolig i København, og vi drenge blev sat i Borgerdydskolen på Christianshavn, hvis rektor Johannes Helms tog sig meget af os. I det hele taget blev vi modtaget med stor venlighed både af lærere og elever, vel netop fordi det var bekendt, at vi lige var blevet faderløse. Men i det lange løb følte Valdemar sig heller ikke rigtig hjemme i denne skole, fordi han var langt mere moden end kammeraterne og havde få interesser fælles med dem. Sine nærmeste ungdomsvenner fandt han først som student.«

Et lille indblik i hans drengeliv og interesser giver en dagbog, han har påbegyndt som 13-årig. Han har givet den titlen: »Smaatræk af Dyr- og Plantelivet, iagttaget af Valdemar Ammundsen«. Den første optegnelse er fra 27. juni 1889: »Jeg laa i Græsset ved den vestre Dam i Pjedsted Præstegaards Have for at fange Karudser, da jeg mærkede en Raslen ved Siden af mig i Græsset. Da jeg saa mig om, bemærkede jeg, at en Guldsmed hang fast ved en Nymfe af samme Slags. Ved nærmere Eftersyn viste Nymfen sig kun at være en Ham, og Guldsmeden at være kommen ud af Nymfehammen men at være bleven siddende med den ene Bagvinge. Dette er et godt Exempel paa Guldsmeddens Forvandling.« Dagen efter har han atter prøvet at fange karudser i dammen og noterer i dagbogen, at han i stedet fik en salamander på krogen. »Jeg har ikke tidligere vidst, hvoraf Salamandre leve, nu er det altsaa bevist, at de (i det mindste i Nødsfald) æde Regnorme, da det var en saadan, jeg brugte som Madding.« Desværre slutter dagbogen allerede her. Men den gav dog et lille glimt af den vordende videnskabsmand – i »nymfeham«!

Om sin barndom har Ammundsen selv skrevet:

»Jeg havde et udmærket Hjem i Pjedsted Præstegaard mellem Fredericia og Vejle. Fader var for Alvor Præst, en Mand med virkelig Myndighed, tillige med megen Humor. Moder elskede os og værnede os paa enhver Maade. Alligevel var min Barndom ikke lykkelig. Jeg var den Gang svag af Helbred, blev idelig puttet i Seng; jeg duede ikke stort i kraftig Drengelig og leved meget i mine egne Tanker og Drømme. Som stor Dreng var jeg raskere, men da lagde Faders haabløse Sygdom et Tryk over Hjemmet. Vi flyttede til København, hvor han døde 19. Aug. 1889, den Dag, da jeg fyldte 14 Aar. Det varede længe, før Moder rettede sig efter dette Slag. Vi havde kun faa Bekendte i den store By. Først langt senere fik jeg der en Kreds af fortræffelige Kammerater. Foreløbig levede jeg stadig meget for mig selv. Et Hovedbegær for mig var at vide og forstaa; jeg syntes, Idealet maatte være at tage Eksamen i det ene Fakultet efter det andet, i hvert Fald i Theologi, Historie, Sprog og Naturvidenskab.

Under disse Forhold mødte jeg sammen med en stor Skare fremmede Dreng i Bethesda, hvor Pastor Steen, den Gang ved Johanneskirken, skulle læse med os. Den første Time brugte han til at stille os foran de tre Spørgsmaal: Hvorfra kommer jeg? Hvorfor er jeg her? Hvor gaar jeg hen? Han sagde, at intet tænkende Menneske kunde undgaa at rejse de Spørgsmaal. Og det forekom mig indlysende og uimodsigeligt. Han havde truffet mit Begær efter at vide, og nu drejede han det henimod de Spørgsmaal, som er os mest nærliggende og mest afgørende, og som dog er os saa dunkle, men som netop Guds Aabenbaring i Kristus hjælper os til personligt at svare paa. Det var en god Begyndelse. Kan en Præst saadan faa sat i Gang, da har hans Gerning ikke været forgæves.«

STUDIEARENE

I 1891 tog han »4. klasses hovedeksamen« med rent ug i alle fag, og to år efter studentereksamen ligeledes med udmærkelse, kun 4 points mindre end maksimum.

Ammundsen gav sig straks til at studere teologi. Herom siger hans broder: »Valdemars fag blev teologien. Jeg tror egentlig ikke, der kan tales om noget valg, i hvert fald lod han os aldrig mærke, at han kunne have tænkt sig noget andet. For os begge var det nærmest en selvfølge, at vi gik samme vej som fader. Vi vidste, at moder helst ønskede det, skønt hun aldrig i mindste måde lagde pres på os.

Det var utroligt, hvad Valdemar kunne overkomme. Samtidig med studierne læste han meget andet, og han havde en hjerne som beg: hvad han havde læst een gang, det sad der. Og så fik han endda tid til at være et interesseret medlem af studenterforeningen, hvor han hørte til den konservative fløj og en tid sad i senioratet. Og når »2 Løver« havde møde, var han selvfølgelig altid med. Desuden manuducerede han i hebraisk og studerede aramaisk.

Hvad han var med til af selskabelighed og fornøjelse var derimod minimalt. Moders økonomiske kår var meget små, så der blev ikke råd til mange excesser. Hos tre ugifte tanter, der boede sammen på Nørrevold, kom vi ret jævnlig, og der kunne det hænde, at man blev sat til at spille whist med et par gamle herrer; men det var ej blot til lyst, – »unge mand, hvor har De Deres opmærksomhed henne?« Virkelig morsomt var det derimod, når de en gang imellem holdt selskab, og Alfred Schmidt førte an i ordsprogslege. I disse begyndte

Valdemar allerede at udvikle et talent, som han senere drev til en fabelagtig fuldkommenhed, hvoraf der endnu går stort ry. Hans humoristiske sans kunne der rigtig udfolde sig. Også hos et par af faders gamle venner, højesteretsassessor Øllgaard og hans broder etatsraad Øllgaard var vi en sjælden gang til ungt selskab. Mest bemærkelsesværdigt var et sådant, hvor der skulle danses. Vi havde aldrig lært at danse og tog for tilfældet et dansekursus i Pustervig med et kummerligt resultat. Valdemar så ud, som om han slugte en bitter medicin, medens han forgæves søgte at holde takten. Aftenen kom, fiaskoen var fuldstændig, – det blev Valdemars første og sidste bal.

Han var heller ikke verdensmester i sport. Han forsøgte at lære at cykle – med samme mine og resultat som dansen, kunne ikke finde balancen. Bedst magtede han at skyde, men med komiske grimacer, fordi han ikke kunne lukke det venstre øje alene. Som professor fik vi ham engang under hans børns store jubel stablet op på min ridehest, men efter en tur rundt i gården i skridt bad han mindelig om at komme af. Pegasus kunne han derimod ride, hans versificerede, improviserede taler var mesterlige. Det var stadig som i drengene: ikke det korporlige, men det spirituelle han havde sin force i.

Den eneste legemlige færdighed, han besad, var at gå, men det kunne han. Han holdt meget af at spadsere lange ture, helst alene, – deri var han jo også trænet fra vandringerne omkring spisestuebordet. Endnu medens han gik i skole, var han sammen med mig på fodtur i Sønderjylland og så for første gang de egne, han hjemme havde hørt så meget om: Dybbøl, Als, Broager, Bøffelkobbøl. Jeg tror også, vi nåede Flensborg.

Valdemar havde altid været en god og from dreng, og han vedblev stadig at følge med os andre til kirke, hvor han hørte forskellige røster, navnlig Steen, hvor han gik til alters, Skat Rørdam, Albert Schack, Jungersen og Ussing uden mig bekendt at give nogen af dem særligt fortrin, ligesom han heller

ikke sluttede sig til noget menighedssamfund. Hvad han havde af åndelige kampe i sin studentertid, holdt han for sig selv. Han var på det område ret indesluttet, i hvert fald overfor os i hjemmet, måske tildels for ikke at forurolige moder, men væsentligst fordi han måtte igennem det alene. Først senere har han lejlighedsvis ladet mig skimte, at han havde haft vanskeligheder uden overfor mig at antyde, hvori de særlig bestod.

De små eksaminer, Filosofikum (hos Høffding), Hebraikum og Patristikum klarede han selvfølgelig med glans, i hvert fald de to første med egregie. Og allerede da han var 20 år, fik han universitetets guldmedaille for en afhandling om ægtheden af 2' Peters brev. Det store arbejde herpå havde han gjort i hemmelighed, jeg var den eneste indviede hjemme og havde ofte ret vanskeligt ved at berolige moder, som ikke kunne begribe, »hvor den dreng bliver af«, når han daglig var flere timer på bibliotekerne.«

Den 30. oktober 1893 sluttede han og 11 andre teologiske studenter sig sammen i en »Theologisk Diskussionsklub«, hvis formål var at afholde diskussioner om »theologiske, æstetiske, social-etiske, filosofiske og historiske emner«. Et halvt år senere føjede man dertil også politiske emner. Der betaltes bøder for udeblivelse, – hvilket dog ikke sikrede, at alle mødte hver gang! – afbrydelse af diskussionen, »personligheder og håndgribeligheder« samt banden og sværgeren (1–5 øre). De indkomne penge skulle anvendes til skovture, sold etc. Det synes af protokollen, der blev ført ved møderne, at fremgå, at der er forekommet så mange »misligheder«, at der nogle gange blev råd til gåsesteg og punch; dog åbenbart ikke mere punch, end at de unge teologer med god samvittighed kunne gå fremtiden i den danske kirke i møde!

I denne kreds fandt Ammundsen sine bedste studenterkammerater: Johan Balslev, der senere blev hans svoger, Einar Lund (seminarieforstander), Sven Fenger (valgmenigheds-

præst), Christian Glarbo (professor) samt Severin Sørensen (Widding), Poul Poulsen og Chr. Ingerslev (der alle tre blev præster). Kredsen ændredes i årenes løb noget, men i det store og hele holdt den så godt sammen, at man også efter at eksaminerne var taget i årene 1898–1900, bevarede forbindelse med hinanden, bl. a. gennem en vandrebog, i hvilken A. skrev tre bidrag, det første fra Berlin i november 1900, det andet fra København 1904 og det sidste fra Taormina i februar 1911.

Diskussionsklubbens referatprotokol giver et lille indtryk af de tanker, der i disse år optog Ammundsen. I en del af dem finder vi anslag til det, der senere prægede ham. Således mærker vi allerede her hans frie stilling til de kirkelige retninger og hans frisind i flere kirkelige og teologiske spørgsmål.

I det første møde efter stiftelsen indledede Severin Sørensen en diskussion om »Vore salmebogsforhold, belyst ved salmebogslitteraturens historie«. Ammundsen har selv refereret mødet og gengivet sit eget indlæg således: »Han protesterede mod den Medfart, Balle og Ingemann havde faaet; mente at man ikke kunde anvende Exemplet med »Hjortens Flugt« paa Digtning, der var bestemt til at synges. Han mente, at der var store praktiske Vanskeligheder forbundne med den rhythmiske Kirkesang; tillige tog han Kingo i Forsvar mod Beskyldningen for Plathed, som Hr. Sørensen havde fremsat, men som snarere kunde passe paa Grundtvig, der ganske manglede Smag«.

I det andet møde indledede A. selv med et foredrag om »Tro og Viden« (»Langvarigt og vedholdende Bifald hilste dette interessante, paa videnskabelige Forudsætninger byggede Foredrag«!). A. hævdede heri, at de første kapitler af Genesis var en billedlig fremstilling. »Staar der nogetsteds i det nye Testamente, at Genesis er historisk Sandhed?« Men hans stærkt positive indstilling var kommet frem i indledningen, hvor han fremhævede, at det centrale i troen er Kristi opstandelse; de

øvrige kristelige lærdomme bør betragtes som konsekvenser eller forudsætninger herfor.

Fra et møde 17. marts 1896 refererer han sig selv: »Ammundsen vilde tage Apologetiken i Forsvar; den havde stor Betydning i Retning af at bortrydde Fordomme. Normen for, hvem der hører til Kirken, kan ikke absolut være den saakaldte apostolske Trosbekendelse, da denne historisk er undergaaet Forandringer, og da der findes Folk, der ikke have sluttet sig til den i alle Led, uden at man derfor tør nægte dem Kristennavn. Kristendommens Kerne er Kendsgerninger; af disse maa man nødvendig kræve Tro paa Opstandelsen og Aandsudgydelsen. Men unægtelig hører alle Trosbekendelsens Led med til et sundt Kristenliv, men dertil kræves mere.«

En omtale af de kirkelige retninger findes i det 30. møde, den 15. maj 1896, hvor Svend Fenger indledte med et foredrag om Emmanuel Hansted. I protokollen refereres: »Ammundsen mener, at Fengers Foredrag traf lige i Prikken, blot skulde han have været lidt mere inde paa E.'s Omgivelser, saa vilde Diskussionen have vundet. De fleste af Pontoppidans Projektiler traf godt, thi Grundtvigianismen havde altid haft Tilbøjelighed til at stille sig paa Skruer, hvilket er kulmineret efter de store Aanders Død. Fenger havde Ret i, at Stillingen for os vilde blive vanskelig som Præster, naar vi ikke kunde slutte os til noget af de bestaaende Partier, og særlig fordi det nu er Indre-Mission, der staar med de største Resultater, og fordi det er den Retning, der dominerer det hele, samtidig med at den fordømmer Universitetsuddannelsen og afviser de unge Kandidater som vantro. Ja, Ammundsen vilde endog have meget store Betæneligheder ved i det hele taget at blive Præst under disse Forhold.«

På flere steder vidner protokollen om, at A. var et skattet medlem af kredsen. »Ammundsens Meninger, fremsatte paa sædvanlig sund, klar og ædruelig Maade . . .« hedder det et

sted. Og da han havde fået guldmedaljen, hylledes han af sine kammerater ved en fest på Søpavillonen den 15. april 1896, dagen efter, at medaljen var overrakt ham på universitetet. »Menuen (som krævede, at man havde spist til Aften i Forvejen) lød paa Punch og Kransekage. . . . Aftenen var meget vellykket og forløb festligt. Lund fik Ordet og udtalte: »Man kan ikke tænke sig nogen mere enstemmig Glæde end den, der greb os alle, da vi hørte, at Ammundsen havde faaet Guldmedaillen, idet vi alle var forvissede om, at han ærlig havde fortjent den.« Og saa blev A. under dødsstilhed »laurbærkranset« – med spiræer!

Det sidst refererede møde, det 69., holdtes den 5. april 1899. Referatet slutter således: »Til trods for det gode Foredrag kom der med andre Ord ikke noget særlig nyt ud af Diskussionen; man har paa Fornemmelsen, at Æmnerne ligesom er ved at blive uddebatterede, at det snart gælder for Klubben at føre al den megen Theori over i Praxis. Endog da Fenger foreslaar et Venstreministerium, bringer det blot Ammundsen til at stirre sløvt paa ham i 5 Minutter.«

I januar 1899 blev Ammundsen cand. teol. med egregie, en ikke mindst dengang meget sjælden karakter, der vakte stor opsigt. Det fortælles, at da A. var oppe i dogmatik, imponerede han selveste professor Peder Madsen i den grad med lange latinske citater, at denne tilsidst udbrød: »Ja, jeg husker ikke verba ipsissima, men meningen er rigtig nok.« I etik påstås det, at A. gjorde sig skyldig i en fortalesfejls, men at gamle professor Henrik Scharling, der kendte A.'s store dygtighed, ikke turde rette ham, men sad og så ulykkelig ud, indtil A. selv blev opmærksom på fejlen og afbrød sig selv med: »Naa, jeg fortalte mig vist; jeg mente selvfølgelig . . .« Hvorpå professoren atter lavede op med et: »Ja, selvfølgelig.«

Umiddelbart efter sin eksamen fik A. et studielegat til et 3 års ophold i udlandet. Dette blev dog ikke gennemført, da han længe før tidens udløb blev udnævnt til professor i kirke-

historie, efter at professor Fr. Nielsen var blevet udnævnt til biskop i Aalborg. Men han fik dog næsten et års ophold i Tyskland, fra marts 1900 til februar 1901.

Det første halve år rejste A. meget omkring i Tyskland, var bl. a. i Erlangen og Halle samt Herrnhut, »hvor Brødremenigheden vel nu ikke mere er, hvad den tidligere har været, men hvor til Gengæld ogsaa adskillige af de tidligere Udvæxter ere bortskaarne«. Han glædede sig over gallerierne i Dresden og München, oplevede foråret ved Lago di Como og i Milano. I august var han sammen med sin moder og sine søskende i Harzen, derefter en tur ad Rhinen fra Køln til Mainz. I begyndelsen af oktober kom han til Berlin. Herfra hedder det i et brev: »Man gaar ikke langt uden at mindes om, at det moderne Tyskland er bygget med Blod og Jern. Siegestäule i Thiergarten minder ogsaa os Danske om vort aabne Saar. Desværre har man sjældent noget ud af at tale med tyske om politiske og nationale Spørgsmaal; jeg gør det yderst sjældent. Ogsaa de kirkelige Kredse, hvor man f. Ex. altid med Rette priser Luther, fordi han gengav Modersmaalet dets Ret i Kirke og Skole, kunde meget sjældent se nogensomhelst Grund til, at danske Børn skulde undervises paa Dansk og polske Børn paa Polsk.«

Det kirkelige liv i Tyskland synes ikke at have beriget ham; det var på det teologiske område, han fik størst udbytte af rejsen. I de mange breve, han skrev hjem – ofte flere gange om ugen – fortæller han meget indgående om alle indtryk. »Efter hvad jeg har set af Protestanternes Kirkeliv finder jeg vort eget bedre. Kun synes Pietismen i Sydtykland at have et Frisind, som man maatte ønske vore egne Pietister. Det har været vanskeligt for mig at faa noget rigtig ud af de tyske Gudstjenester. Ganske vist er Salmesangen kraftigere, end jeg havde ventet; men selv efter at have været her saa længe, at Sproget ikke mere volder Vanskelighed for Forstaaelsen, føler jeg netop ved Gudstjenesten, specielt Prædikenen, at kun Modersmaalet kan give Ord, hvori der rigtig er Næring. Der-

til kommer, at de fleste Prædikener, jeg har hørt, var holdt for meget i Almindelighed; ofte meget akademiske og godt disponerede, men for lidt praktiske.«

»Derimod kan det jo ikke nægtes, at i videnskabelig Henseende staar Tyskland ligesom paa de fleste andre saaledes ogsaa paa Theologiens Omraade højt.« »I Erlangen har jeg i Theodor Zahn truffet en Exeget, der har en enestaaende Evne til at forklare en Text historisk. I Halle var Martin Kaehlers hvidhaarede Patriarkskikkelse en fremragende Repræsentant for bibelsk Dogmatik med Forstaaelse for, at Theologien ikke simpelthen kan være en Reproduktion af, hvad tidligere Slægter har sagt, men maa være en Videreførelse. I Friedrich Loofs traf jeg en Kirke- og Dogmehistoriker, der vel er for meget Harnacks Discipel til selv at være epokegørende, men hvis Grundighed og livfulde Foredrag meget maa paaskønnes. Han er en meget sympatisk Repræsentant for de konservative Ritschelianere, tillige en af de faa Prædikanter, jeg virkelig har haft noget ud af.

Men ingen vækker dog den Interesse, som Adolf Harnack i Berlin. Da hans sidste lille Skrift »Kristendommens Væsen« udkommer i dansk Oversættelse ved Edv. Lehmann, vil I alle dèr have Lejlighed til at se hans Fortrin og Mangler. Manglerne er tydelige nok: historisk den stærke subjective Konstrueren – jeg kender ikke nogen Historiker, der er mere subjectiv end han – theologisk den Forflygtigelse af det specielt kristelige, uden hvilket vel at mærke Kristendom aldrig har existeret, som bl. a. viser sig i Paastanden om, at efter Evangeliet hører Jesu Person ikke med til dette Evangelium. Og dog er Bogen tydelig nok skrevet af en stor Aand. Man mærker i denne Bog ikke Harnacks store Belæsthed og enorme Arbejdskraft, men man mærker hans Evne til at tegne Historiens store Linjer, og man mærker hans virkelige religiøse Forstaaelse – omend man kunde have ønsket den mere kristelig farvet. Af hans Forelæsninger har nogle været mønster-værdige. Desværre har jeg nu kun Tid til at overvære hans

Seminarøvelser over Augustins confessiones, hvor han udmærket forstaar at fremhæve de Dybder, man let gaar over uden at se.

Desuden deltager jeg i Øvelsen over middelalderlig Kildeskritik hos Scheffer-Borchhorst (Berlins Erslev).« . . .

»Hvad jeg har haft mest ud af er dog maaske den Ensomhed, hvis Betydning for Kaldsuddannelsen de gamle saa tydelig saa, men som man vanskelig kan skaffe sig i de hjemlige Forhold.«

Allerede kort efter professor Fr. Niensens udnævnelse til biskop begyndte man at tale om at knytte Ammundsen til universitetet, og under sit ophold i Erlangen modtog Ammundsen den 16. maj 1900 et brev fra professor Henrik Scharling, hvori det bl. a. hedder:

»Der er i Fakultetet Dissens angaaende Besættelsen af den ledige Professorplads. Mine Colleger have foreslaaet, at De skulde ansættes fra 1. Maj 1901 som Docent i Kirkehistorie for tre Aar, medens jeg bestemt fraraadede det og henlejede Opmærksomheden paa Oscar Andersen, der forekommer mig at være den mest kvalificerede af de eventuelle Ansøgere. Da Sagen kom for i Consistorium, indstillede dette til Ministeriet, at Embedet opslaaes ledigt, for at man kan se, hvilke Ansøgere der melde sig.

Mit Votum er afgivet dels af Hensyn til Fakultetet, dels af Hensyn til Dem. Det er uheldigt for Fakultetet, om det i tre eller fire Aar ikke skal være fuldtalligt. Men det er vistnok endnu uheldigere for Dem, om De skulde overtage en Plads, til hvilken De endnu ikke er tilstrækkelig forberedt. Man bør helst, som jeg ytrede i Consistorium, lade Gulerødderne være i Fred og ikke trække dem for tidligt op. De to eller tre Aar, som De nu har liggende for Dem, er af stor Betydning for Deres Studium og hele aandelige Udvikling. Men det kommer da an paa, om De faar Lov at tilbringe dem i fuld Frihed og ikke strax, knap et Aar efter, at De har taget Examen, kastes ind i et nyt Arbejde. Ved at overdrage Dem en Docent-

plads vilde man i Virkeligheden berøve Dem tre Aar, som ikke senere kunde erstattes Dem. I Virkeligheden er De i Øjeblikket særdeles heldig stillet med Udsigt til en videnskabelig Udenlandsrejse i to eller tre Aar – maaske den lykkeligste Periode i Deres Liv, som De ikke bør give Afkald paa. Der vil altid nok i senere Aar kunne aabne sig en Plads for Dem i Fakultetet, hvor De vil være bedre forberedt, end De kan være i Øjeblikket, og hvor De ikke vil nødes til for tidligt at afbryde Deres Udvikling. Det er muligt, at der vil blive rettet en Opfordring til Dem om at søge det ledige Professorat – hvorvidt De vil efterkomme en saadan, bliver Deres Sag at afgøre; jeg har kun ønsket at fremstille Dem min Opfattelse saa tydelig og klar som muligt.«

Udsigten til en opfordring til at søge professorstillingen førte A. ind i de alvorligste overvejelser. Ville det være »af de Fristelser, der ikke kommer fra Vorherre« eller af »de gode og fuldkomne Gaver, som kommer ned fra Lysenes Fader«? Han kom dog hurtigt til det resultat, at hvis ikke Fr. Nielsen selv var med til at stille en sådan opfordring, ville han ubetinget svare nej. Denne opfordring modtog A. imidlertid i et brev af 29. maj. Fr. Nielsen skriver heri, at såvidt han kan se, ville det både universitetet, fakultetet og kirken bedst, hvis Ammundsen blev hans efterfølger. Dog ville han foretrække, at A. først blev ansat som docent, hvorved han ville få mere tid til sine studier. Den samme opfattelse deltes af professor P. Madsen; men da ministeriet bestemte, at professoratet skulle opslås ledig, rådede de begge A. til at søge dette, og i begyndelsen af juni indsendte A. sin ansøgning. Da fakultetet delte sig i et mindretal og et flertal, rådede konsistoriet til konkurrence. Den skriftlige opgave blev givet den 16. november og skulle indleveres inden 15. februar 1901. Den lød: »Kritisk Fremstilling af Novatians Liv og Forfattervirksomhed samt Eftervisning af den novatianske Bevægelses Omfang og Betydning.« A. var ikke utilfreds med dette emne. »Det falder i den Periode, der er mig bekvemmest.« På mange

måder kom det ham til gode, at han kunne arbejde i ro med opgaven på de tyske biblioteker.

Om sine personlige overvejelser angående stillingen som professor skriver han i et brev: »Det vigtigste af alle Spørgsmaal er dog det, om jeg har kristelig Modenhed nok til at paatage mig det tunge Ansvar at være Præstelærer. Jeg har ikke før i Dag tænkt paa Jer. 1; desmere har jeg tænkt paa Jes. 6 og maattet sige: Jeg er en Mand med urene Læber. Men maaske vil Herren netop i denne Tid gennemgløde mig saadan med Ilden fra sit Alter, at jeg kan faa den fulde Vished om at staa i hans Tjeneste, hvor langt der end er til at naa til som Jeremias at blive en fast Stad og en Jernpille og en Kobbermur. Men saa er det jo paa den anden Side et langt herligere Budskab, jeg vilde faa at forkynde end de Profeter, som skulde forkynde Forhærdelse og Undergang. Thi hvor ydmygende end Studiet af Kirkens Historie mange Gange kan være, og hvor meget det end nedbryder hos os af de Idealbilleder, baade af Personer og Lærdomme, som vi fra Barnsben af er tilbøjelige til at udkaste, saa fortæller det dog om Vor Herres Jesu Sejersgang igennem Tiderne. Og jeg skal ikke nægte, at netop denne Gerning i mange Maader staar for mig som den allerbedste. Det selv daglig at leve med Augustin, Bernhard, Luther, Calvin og alle de andre store Skikkelser og efter Evne søge at gøre dem levende for Tilhørerne, er maaske den Form af Forkyndelse, Undervisning, som vilde ligge bedst for mig. To andre Fag er jo i vore Dage langt ansvarsfuldere: G. T. og Dogmatik. Kirkehistorien har den Fordel fremfor Dogmatiken, at den berører de samme Problemer, saa at Docenten kan give eller antyde en Løsning af Problemet, hvis han har en, men at det ikke forlanges af ham, at han skal have et System færdigt af ulastelig Orthodoxy. Det vilde være i høj Grad at ønske netop nu, om man til Prof. kunde faa en Mand, der nød Anseelse ude i Menigheden og helst havde været Præst. Men saa vidt man kan skønne, er dette jo ganske umuligt.«

I november skriver han: »Det kan ikke nægtes, at Tanken om den kirkehistoriske Lærestol er blevet mig kærere og kærere efter Haanden. Men jeg haaber til Gud, at han vil lede Sagen, som den tjener Kirken og Universitetet bedst. . . . Denne Sag har skaffet mig mange alvorlige og ensomme Timer; jeg haaber, at det skal vise sig, at den har lært mig at stole paa Guds Faderkærlighed og faderlige Omsorg.«

På dette tidspunkt, den 11. november 1900, prædikede A. for første gang, for de danske i Berlin, og i et brev til hjemmet skriver han: »Saa har jeg altsaa i Dag prædiket for første Gang! Og jeg er Vorherre taknemmelig for det. Ganske vist naaede jeg i Aftes at blive grundig utilfreds med Prædikenen, men baade at forberede mig og at tale har bragt mig saa megen Glæde, at jeg blev bestyrket i, hvad jeg altid har ment, at jeg vil være glad for at faa en Prædikestol, hvis det ikke er Vorherres Vilje, at jeg skal faa et Katheder. Og derfor ser jeg Fremtiden i Møde med større Ro.«

Foråret 1901 fik han udnævnelsen til professor i kirkehistorie, kun 25 år gammel. Det skal efter sigende have været vanskeligt at skelne professoren fra studenterne, spinkel af bygning og ung af udseende som han var. Ved en studentersammenkomst spurgte en ældre dame ham, hvad han ville være. Han svarede: »Ja, hvad jeg skal være, er ikke saa nemt at sige. Foreløbig skal jeg holde nogle Forelæsninger; jeg er nemlig Professor i Kirkehistorie.«

Men af studenterne blev han modtaget med begejstring og store forventninger og erobrede sig hurtigt en sikker stilling mellem fakultetets lærere. »På en måde, som det kun sjældent sker, virkede han betagende på den ungdom, der samledes under hans kateder, og de fleste af hans elever følte sig altid siden i stor gæld til ham, selv om de senere gik deres egne veje.«

»Det var i mange henseender en vanskelig tid for unge teologer, da han trådte til, hvor modsætningen mellem en ældre ortodoks kristendomsopfattelse og fri teologisk forsk-

ning føltes stærkt; men i disse brydninger kom han til at virke både forsonende og frigørende ved sin fordomsfrie anerkendelse og anvendelse af de nye kritiske metoder. Snart blev det således, at i hvert fald en stor del af hans elever umiddelbart fik en fornemmelse af, at han måtte kunne hjælpe dem i deres åndelige kampe. Det, der indgød en så stor tillid, var hans klogskab, hans klarhed og hans redelighed; og dertil kom et stærkt indtryk af hele hans personlighed med dens renhed, dybe alvor og uselvskhed, så ofte gennemlyst af glimt af smittende dansk humor.« (J. Nørregaard.)

»ALLE MINE KILDER ER I DIG«

I hjem og lønkammer.

Som student var A. kommet meget i Vigerslev præstegård hos Rasmus Balslev, hvis søn Johan var en af hans nærmeste venner, og i 1902 blev han forlovet med datteren Charlotte («Lolly»), født 30/12 1877. Brylluppet stod i Vigerslev kirke den 8. juli 1903. Om giftermålet skriver han kort efter i vandrebogen: »Det er vel nok den mest personlige Oplevelse, et Menneske kan have udenfor det rent religiøse Omraade, Ægteskabet med alt, hvad det rummer i sig.«

Deres hjem fik de i den lejlighed på Østerbrogade 7 B, hvor A. havde boet sammen med sin moder og søster. Disse flyttede nogle år til en anden lejlighed, indtil moderen kunne flytte til sønnen John, da denne var blevet præst i Klovborg. Bryllupsrejsen gik over Skagen til Norge med en afstikker til nordisk studentermøde i Sorø.

Her på Østerbrogade boede de i c. 15 år, indtil de købte villaen på Fuglegaardsvej 30. Trods megen travlhed og sygdom levede A. et rigt familieliv med sin hustru og den børneflokk, de fik. Ofte var der modgang, og døden kastede flere gange sine skygger over hjemmet. Den første fødsel i august 1904 blev en stor sorg, idet barnet var dødfødt. To år senere kom Esther til verden, i 1908 Peter, 1909 en lille dreng, Otto, der døde efter to dages forløb. Også det næste barn, Ingeborg, døde lige efter fødselen. Så kom Johannes i 1913, Ejnar i 1915 sammen med en tvillingebroder, der døde straks efter fødselen, i 1916 Ingrid, 1918 Vibeke og endelig i 1919 et tvillinge-

par, der kun levede få timer. Således skiftede glæder og sorger, der blev båret i tro på Guds kærlighed. A. udtrykte det engang således: »Jeg har været glad ved de Linjer: »En Fader, det er soleklart, vil ej sit Barn bedrøve; og sker det, er det aabenbart for det ved Sorg at øve«.«

Ofte blev der trods studeringer tid til hyggeaftener, hvor A. læste højt for sin hustru, f. eks. af »Kejser og Galilæer«, »Vildanden«, »Manboen«, »David Copperfield« og anden skønlitteratur, artikler eller dagbogsoptegnelser fra rejserne. Eller han legede med sine børn, der var henrykte, når de kunne vælte ham om på gulvet og tumle med ham. Da de blev større, legedes der ofte ordsprogslege, hvori A. som allerede nævnt var en mester. Da de var mindre, kunne han, når han var på rejse, finde på at sende dem gækkebreve. Deres opdragelse lå ham ofte tungt på sinde, og hændte det, at han blev vred og skændte på et af børnene, måske endog gav en lussing, kunne det gøre så dybt et indtryk på ham selv, at han måtte betro sig til sin dagbog i den anledning.

Samtidig var det et gæstfrit hjem, hvor ikke blot slægt og venner samledes, men hvor også mange studenter kom, enkeltvis eller i større kredse, og mange bar gode minder med sig ud i livet fra dette sted.

En enkelt bemærkning i dagbogen ved juletid 1909 kaster et smukt strejflys over dette familieliv: »En herlig Aften, Julelys, Juletræ, Fred og Renhed over Samværet. Gud ske Tak for mine Venner; deres Tillid og Kærlighed bærer mig.«

Over en af dørene i dette hjem stod fra gammel tid ordet fra Davids salme 87: »Alle mine Kilder er i dig.« Det samme ord står nu på hans grav på Gammel Haderslev kirkegård, som udtryk for noget, der var karakteristisk for ham. Det har fulgt ham gennem livet, og der er ingen tvivl om, at hans tanker ofte er standset ved dette ord, og at det har været med til at præge hans tanker og hans liv. Han nævner det nogle gange i sine dagbøger. En aften i september 1907 hørte han Olfert

Ricard tale »meget godt« udfra denne tekst for »Jonstrup-russerne«; flere gange brugte han selv ordet, f. eks. da han i september 1913 talte i Nyborg K.F.U.M. Han vidste, at livets evige væld er hos Gud, og han øste stadig deraf.

Skal man forstå Ammundsen og hans teologi, er det af største betydning at prøve på at få et billede af hans rigt nuancerede personlighed og indre liv. Det gælder vel altid, at for at forstå et menneske eller en åndelig bevægelse, er det ikke nok at finde frem til de ydre rammer og forhold, hvori dette menneske eller denne bevægelse har udviklet sig, eller de ydre kår, hvoraf de er udsprunget. Som planter kan suge næring af den samme jord og dog udvikle sig helt forskelligt, hver efter deres art, således kan mennesker også leve under de samme forhold og opleve de samme historiske tildragelser og dog formes helt forskelligt og drage helt forskellige slutninger deraf i deres tænkning og religiøse liv. Det var netop Ammundsens stræben som kirkehistoriker at nå ind til sjælen i de forskelligartede fænomener og personligheder. Det er derfor at gå den af ham selv anviste vej, når man i en skildring af hans eget liv og virke prøver at nå ind til det inderste i hans personlighed. Og hertil yder ikke mindst hans dagbøger en uvurderlig hjælp.

Ammundsens dagbøger bærer på en gribende måde vidnesbyrd om, i hvilken grad han stadig i bøn søgte ind til de evige kilder. Det vil ikke være rigtigt at fremdrage alt, hvad der er betroet til disse bøger. Vi står her ved et fromt menneskes lønkammer, og hvor vi får indtryk af, at han ikke selv ville kunne åbne døren for andre, skal den forblive lukket for andre end de aller nærmeste. Men et ord af ham selv har givet frimodighed til at åbne for nogle af disse sider. Han har engang sagt: »Man kan ikke hjælpe andre uden at ofre noget af sig selv«; og som han gerne ville hjælpe andre, medens han levede, og ofte gjorde det både gennem sine taler og ved samtaler på tomandshånd, således kan vi nu gennem dagbogsbla-

dene atter være ene med ham og få hjælp til at øse af de samme kilder, som han øste af.

De dagbøger, der forefindes, dækker med større eller mindre afbrydelser, hvor han enten ikke har ført dagbog, eller hvor de måske er forsvundet, tiden fra 1905 til 1922. Desuden findes nogle hefter, der ikke er egentlige dagbøger, men hvori han fra tid til anden har nedskrevet sine tanker, nemlig »Danica«, der er påbegyndt lige efter den første verdenskrigs udbrud, september 1914, »Ad se ipsum«, der begynder i april 1915, og »Oplevet og tænkt« fra ankomsten til Haderslev april 1923.

Selve dagbøgerne består som oftest kun af ganske korte bemærkninger om, hvad han har oplevet, hvilke breve, han har modtaget og afsendt, hvem han har talt med og hvilke taler og foredrag, han har holdt. Men ind imellem kommer korte betragtninger og udtryk for hans følelser. Han tillagde selv det at føre dagbog stor betydning for sit åndelige liv: »Efter lang Afbrydelse begynder jeg igen Dagbog som et Forsøg paa Samling og paa at faa fæstnet Tidens Indhold.« Et andet sted hedder det: »Det er en Nødvendighed for mig atter at føre Dagbog. . . . Alt beror paa den indre Koncentration, som sætter Flugt i Arbejdet. Kun saa kan jeg tjene i mit Embede og tillige arbejde litterært.«

Det første indblik i hans indre liv giver nogle dagbogsop-tegninger fra en rejse i Italien i 1905.

Om denne rejse har han skrevet i »Vandrebogen«: »Da jeg første Gang rejste udenlands, gav Fr. Nielsen mig det Raad at søge til de Steder, hvor Historien var bleven til. Og at komme til Italien var næsten en Livsfornødenhed for en Kirkehistoriker. Mit Ønske om at faa Lejlighed dertil lod sig opfylde i Foraaret 1905. Men Rejsen fik unægtelig en anden Karakter end ventet. Min Kone fik Tyfus i Rom. Det blev en saa alvorlig Tid, som jeg næppe ellers har gennemlevet, men ogsaa en rig Tid, hvor man mærkede Guds beskærmende og

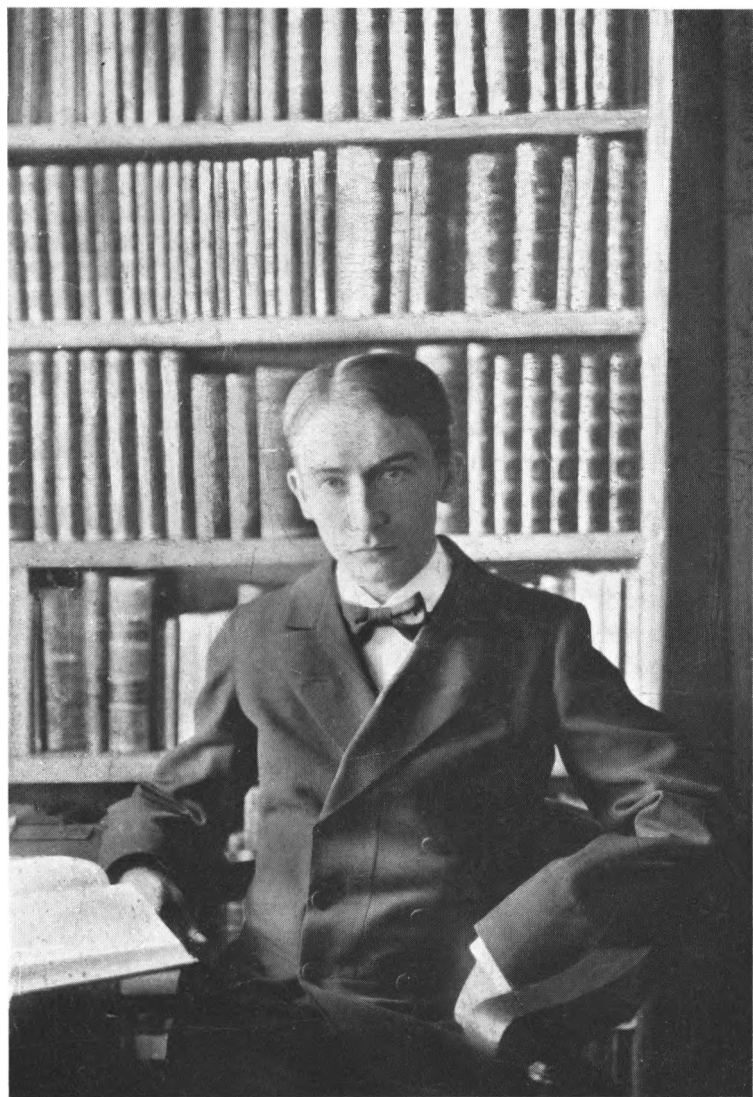
formende Haand, og en Tid, som endte med meget at sige Tak for.

Arbejdet paa Rejsen blev naturligvis noget forstyrret, men dog gav disse Maaneder rigt Udbytte. Der findes vel ikke noget mere almindennende end en Romafart. Og for store Perioder af Kirkehistorien giver denne Rejse mig en tryk Følelse af selv at have set og følt det, hvorom jeg taler. Forums mange Templer, Kolosseum, hvor vel Ignatius led Martyrdøden, Katakomberne med gamle kristne Symboler og Billeder, som udtrykker deres sikre Tro paa Guds Beskyttelse og paa Opstandelsen, Monte Casino, hvor en hollandsk Munk, Maler, fint dannet, en aandelig Mystiker, gav mig Indblik i det bedste af Klosterlivet, en Køretur fra Perugia til Assissi, hvor Frans havde talt med Broder Leone om den fuldkomne Glæde, Giottos Fresker over Frans's Grav, Renaissancens Mesterværker i Florens og Rom – tilsidst Pius X baaret ind i Peterskirken, – alt dette er farverige Blade af Kirkehistorien. En stor Samling Fotografier, jeg købte, har gjort det muligt for mig at illustrere Undervisningen paa nogle Punkter af den kirkelige Kunsthistorie.«

Det er under indtryk af alle disse oplevelser og ikke mindst af sin hustrus alvorlige sygdom, at A. i Rom begynder at føre dagbog den 5. april:

»Endnu ved jeg ikke Udgangen paa den Spænding, jeg er i, men jeg føler Trang til at opnotere for mig selv nogle Oplevelser fra disse Uger, for maaske senere at kunne tage dem frem.

I den nærmest foregaaende Tid har jeg levet i en kristelig Nedgang. Jeg var voldsom optaget i Dec. og Jan. Maaneder, saa mit Helbred har lidt noget under det (Hjertebanken), og endnu mere mit aandelige Liv. Jeg har vel erkendt og ogsaa prædikeret for andre Nødvendigheden af Ensomhed og Ro baade for i det hele at kunne lade alle Indtryk bundfælde sig, og ogsaa særlig for vor Bøn og Tilbedelse. Det blot at sidde nogle faa Minutter stille og se sig rundt i sin Stue, lade Tan-

Den unge professor.

kerne hvile eller lade dem flyve, knytte dem saa til en saa til en anden Genstand (f. Ex. Billeder), som jeg til daglig er slem til ikke at se paa, – det er et stort Gode. Det vidste jeg godt – men skaffede mig sjælden den Glæde.

Jeg havde i Efteraaret holdt et Foredrag om Tilbedelse, og dør hævdet Nødvendigheden af Tilbedelse i hele vort Liv og særlig i Bønnen. Jeg mente, hvad jeg sagde, – men jeg øvede det ikke selv. Kun sjælden tog jeg mig Tid til rigtig at dvæle i Bønnen og i den rolige Følelse af at knæle for Guds Trone.

Ogsaa i mit Arbejde var der altfor stor Uro. Jeg forstod ikke at inddele Tiden ret – navnlig ikke at faa begyndt tidlig nok om Morgenen. Jeg paatog mig altfor mange mindre Forretninger som Foredrag, og splittede mig i det hele for meget.

Saa kom Rejsen i Beg. af Febr. Den befriede mig fra Tryk-
ket af stadig at skulle producere, men paa Rejsens første Del (indtil Rom) gav jeg mig endnu alt for lidt Tid til at tænke paa det ene fornødne. I Rom vilde jeg have bedre Lejlighed dertil og haabede paa Bedring. Men Gud saa, at der krævedes et skarpere Middel.

Saa kom Lollys Tyfus. Jeg havde vel vidst og mange Gange sagt, at vi ikke havde Ret til at leve og til at have hinanden et Minut mere, end Gud i sin Naade gav os. Og dog var det første Gang, jeg blev tvungen til for Alvor at tænke mig den Mulighed at miste hende. Trods alt havde jeg egentlig betragtet det som en Selvfølge, at vi i alt Fald en Aarrække skulde leve sammen.

I den pinefulde Tid, der kom, fik jeg meget ud af Monrads Prædikener. I en Prædiken »Dødens Spejl« (S. 446 ff) udvikler han, at Døden er Livets Maal d. v. s. ikke blot *τελος* men *μετρον*. Jeg mærkede, at det var sandt. Jeg kom til at maale alle Tingene ude omkring med en helt anden Alen; Penge f. Ex. mistede helt deres Værdi ved at stilles overfor Dødens Mulighed.

Jeg havde indført – en Tid forsømt men atter genoptaget – den Skik, hver Dag særlig at fordybe mig i et af Leddene i

de 10 Bud med det dobbelte Kærlighedsbud, Trosbekendelsen og Fadervor. Jeg var ved Leddet »pint«, da Frygten for at miste hende første Gang blev stærk. I denne Stemning gennemgik jeg saa »korsfæstet, død og begravet«. Jeg bildte mig ind, at Leddet »opstanden fra de døde« skulde vende min Sorg til Glæde, at paa den Dag, jeg naaede dertil, skulde det vise sig, at det ikke var Tyfus, men en lettere Sygdom.

Jeg opdagede imidlertid, at jeg i disse Tanker havde glemt: »nedfaren til Dødsriget«. Det fyldte mig med en Del Skræk; jeg var forberedt paa den Dag at skulle føres dybt ned. Da det kom, mærkede jeg ogsaa det trøstende i, at Kristus havde været ogsaa der. Men tillige, hvor let jeg selv var i min Tale. Jeg havde en af de foregaaende Dage i en Samtale med Lomholt Thomsen og Glarbo sagt, at med mig var det ligegyldigt. Den Dag mærkede jeg imidlertid selv, at jeg i Virkeligheden frygtede for selv at være bleven smittet og at skulle føres til Dødsriget.

Men i det hele var de paagældende Led mig til Styrkelse og Trøst.«

Nogle dage senere:

»En Tid syntes jeg, at Gud ligesom havde givet mig Tilsagn om at beholde hende, og dette Haab var som et lille Barn, jeg skulde passe paa under alle Farer. Men saa kom den Dag, – eller de Dage, thi det var to – da jeg særlig skulde beskæftige mig med »Ske din Vilje som i Himlen, saaledes og paa Jorden«. Da blev jeg nødt til at give Gud dette Tilsagn tilbage, at sige til ham, at jeg ingen Ret havde, at han havde Retten til hende som hendes Skaber og for Jesu Forløsnings Skyld, og at han kunde gøre med hende, hvad han vilde, uden at jeg kunde gaa i Rette med ham. Det var ligesom »Isak«, jeg skulde ofre. Jeg havde den foregaaende Søndag i Valdenserkirken hørt en Prædiken over det, at Abraham efter tre Dages Forløb saa Morias Bjærg, og Præsten havde talt om den Tid og Møje, det kostede at bøje sig under Guds Vilje, og at Gud slet ikke brød sig om fremtvungen Lydighed. Nu

maatte jeg ligesom ofre Gud dette Tilsagn. Men jeg fik det igen, idet det var, somom Gud stod for mig, holdt hende i sine Arme og gav hende over til mig igen.«

Ammundsen nævner her den skik, han har haft, »hver Dag at fordybe sig i et af Leddene i de 10 Bud med det dobbelte Kærlighedsbud, Trosbekendelsen og Fadervor«. Dette har åbenbart ikke været noget forbigående træk i Ammundsens religiøse liv. Han har kendt meditationens kunst, der synes så svær for mennesker i en urolig tid, og han har opøvet selvkontrol og fasthed også i sit lønkammerliv.

Dagbøgerne vidner, ofte kun med en enkelt kort bemærkning, om, at han ved nytårstid har gjort status, også i åndelig forstand. Således står der nytårsaften 1908 blot ordet »Nyt-aarsovervejelser«. Men de har ikke været et kort øjeblik; de har strakt sig over dage ind i det nye år. Den 4. januar læser vi: »Min daarlige Tilstand skyldes min egen Slaphed, Forsømmelse af Morgenvagt og virkeligt Arbejde med Bibelen. Jeg trænger til stor Ro, mere Mandighed.« Og så er tankerne modnede og har båret en praktisk frugt, der skal styrke det indre liv. Den 6. januar står der: »Lagde Plan for en Bønne-cyklus paa en Uge, lidt varieret hver anden Uge.« Denne plan så sådan ud:

SØNDAG: *Kirken.*

Første Uge: Kirken herhjemme. Gudstjenesten. Præstestanden, dens Liv, Renhed og Arbejde. Kirkens Enhed (gennemgaa Norge, Sverige, Finland, England, Amerika, Tyskland, Frankrig, Holland, Italien, Schweiz, den katolske Kirke).

Anden Uge: Kirken herhjemme. Gudstjenesten. Daab og Nadver. Menighedslivet. K.F.U.M. og K. Søndagsskoler. Ecclesia triumphans.

MANDAG: *Ydre Mission.*

Første Uge: Taksigelse for Missionen. Min Missionspligt. Min

Pligt overfor Missionsstudium. L. P. Larsens Mission.
Dansk Missionssekskab. Bittmann. Heiberg.

Anden Uge: Santhalmissionen. Rosenlund. Østerlandsmissionen. Norsk, svensk, engelsk, amerikansk, tysk Mission.

TIRSDAG: *Danmark.*

Første Uge: Taksigelse for Danmark. Danmarks Historie. Min nationale Pligt. Folkets Sundhed. Imod Smudspresse, Varieteer og lign. Sønderjylland.

Anden Uge: Taksigelse for Danmark. Kongen. Regeringen. Rigsdagen. Udenrigspolitik. Det politiske Liv. Sønderjylland.

ONSDAG: *Hjemmet.*

Første Uge: Lolly. Min Pligt overfor hende. Børnene. Min Pligt overfor dem. Det at være Fader. Hele Tonen i Hjemmet. Dets Brug.

Anden Uge: Lolly. Børnene. Elisabeth. Johanne. Vore Penge.

TORSDAG: *Studentertilivet.*

Første Uge: Taksigelse for Studentertilivet. Studentermøder. Motts Møder. Mit Arbejde her. Nordisk Komite.

Anden Uge: Studentertilhjemmet. De theologiske Studenter. Andet Studenterarbejde. Fred og Kraft mellem de kristne Studenter. Studenter i Nød.

FREDAG: *Universitetet.*

Første Uge: Taksigelse for Universitetet. Dets Lærere i Almindelighed. De theologiske Lærere.

Anden Uge: Taksigelse for mit Arbejde. Forelæsninger. Examinatorier. Øvelser. Examen. Fr. Nielsens Kirkehistorie. Samvittighedsfuldhed og Nøjagtighed i videnskabeligt Arbejde.

LØRDAG: *Jeg selv.*

Første Uge: Guds Plan med mig. Mine Synder. Min Bøn og Taksigelse. Mit Bibelstudium. Ro og Stilhed. Min Karakter. Min Død.

Anden Uge: Faer og Moer, Johanne og John og de andre:
Mit Forhold til dem.«

Dagbogen viser, at denne plan i hvert fald er fulgt de to næste år. Hver eneste dag har Ammundsen som en slags selvkontrol ført den pågældende del af den ind i bogen. Også enkelte led af trosbekendelsen, Fadervor og de 10 bud anføres her. Men heftet »Ad se ipsum« viser, hvordan Ammundsen stadig har holdt sig selv fast og ved at skrive sine tanker ned har tvunget sig selv til rolig eftertanke. Således skriver han den 13. november 1915:

»*Syndens Ringmur og Troens Aabning.* I Morgen skal jeg prædike til Soldater i Avedørelejren om at tro. Er jeg kvalificeret dertil? Gennemgaa: min Bøn, mit Bibelstudium og andet religiøst Arbejde; mit Forhold i Ægteskabet, overfor Børnene, Anna og Ida, andre Mennesker, jeg har med at gøre; mine Examinatorier, Øvelser over Kierkegaard, Faglærerindetimer, Studier f. Eks. m. H. t. Kirkehistorie; min Brevvexling; mit Forhold til Studenterforb., til Krigens Alvor, til Sønderjylland, til Fredssagen, til det sociale Spørgsmaal, til Anvendelse af Tiden; mine Pengesager; Orden i Papirer, Skuffer o. s. v.

I alt dette har jeg jadsket og fusket og ikke alvorlig angret. Self-indulgence. Alt dette danner som en Mur omkring mig. Skal der skydes en Bresche deri, kan det kun ske ved Bøn og Tro. Thi alt det andet vilde kun være, at jeg selv endnu en Gang forgæves anstrengte mig, men Bøn og Tro vil netop sige at lukke op for en anden Indflydelse, en højere Kraft. Som alle disse Enkeltfænomener viser tilbage til en Grundmangel i Personligheden, saaledes vilde ogsaa en Forandring der gøre, ligesom at Vædsken steg paa en Gang i alle Karrene. Den jesuitiske Maade at udrydde den enkelte Synd, duer ikke. Her kræves en central Radikalkur.«

I denne forbindelse er også følgende stykker fra bogen »Til Opbyggelse« af betydning:

»Der vil komme andre Dage, hvor vi opdager, hvor vanskeligt det er at give, hvad vi ejer, saa det ikke længer er vort, men kun betroet af Gud. Og der vil komme Dage, hvor vi opdager, at det er endnu langt vanskeligere at give vort eget Hjerte til Gud og til Mennesker. Vi er saa verdsligsindede, saa fyldte med Selviskhed og Selvtillid; vore ædleste Ønsker og Bestræbelser er saa blandede med Lysten til at søge vor egen Ære og med Tilbøjelighed til at stole paa os selv – aa, hvor vi trænger til at blive befriede fra os selv!«

»I Bønnen skal Tilbedelsen dels være saa at sige et Afsnit, dels den Grundstemning overfor Gud, hvorudfra hele Bønnen skal bedes. Det er at tilraade i sin regelmæssige Bøn at give Tilbedelsen en fast Plads, dels i Form af Taksigelse for de bestemte Gaver, man nu netop i Øjeblikket mest kan og vil takke for, dels ogsaa i Form af stille Dvælen for Guds Ansigt, maaske uden bestemte Ord, men med Tanken rettet paa ham og al hans Herligheds Fylde. Det gælder om i Bønnen ikke blot at haste med at faa opregnet alle de forskellige Ting, vi vil bede om, men at aabne Hjertet for Guds Naades Sol og ligge stille og fryde sig over dens Varme og dens Evne til at dræbe det usunde og kalde Spirer frem til Liv.«

»Endvidere er det vigtigt at tro, at heller ikke det smaa og dagligdags er undtaget fra Aandens Virken. Vi har ofte en Tilbøjelighed til kun at tænke os det sjeldne, det iøjnefaldende, de høje Aabenbaringer og de store aandelige Oplevelser som Aandens Virken. Her kan det være befriende at se, at ogsaa det allermest jævne hører med, og at det smaa kan blive stort. Saaledes virkede det for adskillige Aar siden befriende paa mig at læse, at Peter Rørdam en Gang havde skrevet følgende: »I Dag aabenbarede Gud mig ved sin Aand, at jeg var uforskammet og uartig imod Tjenestefolk.« Der faldt ligesom nyt Lys over Ordene Aabenbaring og Helligaand for mig. Jeg forstod, at noget saadant virkelig kunde komme som en Aabenbaring, og at den Slags Aabenbaringer var noget, der angik mig. Der er Forbindelse mellem de lave og de høje Aaben-

baringer. Aandens Virken i os skal først og fremmest vise sig i alle de Smaating, som udgør vort daglige Liv: vort Forhold i Hjemmet, i vor Gerning, vor Omgangskreds. Det gælder at være lydig imod Guds Aand overalt, hvor vi mærker den. Der er ganske vist vanskelige Ting i Livet, hvorom vi ikke ved, hvad vi skal tænke og gøre. Men det, som det altid mest kommer an paa, er det nærliggende og det klare. Hvis vi altid gjorde, hvad vi klart vidste, var Guds Vilje, saa skulde vi nok komme videre. Kun den, som er tro over lidet, kan blive sat over meget.

En vigtig Betingelse for at Aanden kan komme til at virke i os, er *Stilhed*. Hvor det er nødvendigt atter og atter at prædike dette for os selv og andre! Hvis vi ikke tager os Tid til Stilhed, vanskøtter vi os i allerhøjeste Grad. Og det er godt at have bestemte Tider dertil. Det gælder at være stille til sin Tid og virksom til sin Tid, men at være helt, hvad man er.«

I 1909 blev han selv alvorlig syg, og også fra denne periode kaster dagbogen lys over hans tanker og følelser. Den 12. december følte han sig dårlig og gik i seng med feber. Lægen konstaterede, at den ene lunge måske var angrebet. Imidlertid fortog feberen sig, og befindendet blev bedre. »Men vi var en hel Del ængstelige. Det var godt at stilles overfor de forskellige Muligheder: Død – langvarig Svaghed, som umuliggjorde mit Arbejde – Sanatorieophold – endelig at der ingen Ting var i Vejen.« Den 19. december fik A. at vide, at der ikke fandtes tuberkulose, og juleaften var han oppe. »Det kneb lidt i Forvejen rigtig at faa fat paa Julen selv (Tvivl o. s. v.). Men Juleaftensdag gik det bedre, og herlig var Julemorgen, da jeg laa i Sengen den hele Formiddag og tænkte meget paa Gud og hans Rige. En af de Tanker, som er kommen op hos mig (især ved at læse i »Vårt løsen« om den svenske national-kirkelige Bevægelse), er den at gøre noget positivt, være med til at bygge Danmarks Kirke. Denne nationalkirkelige Tanke har aabenbart ligget bag den grundtvigske

Bevægelse, men det er mig svært ikke at blive bitter, naar jeg tænker paa, hvor store Tanker i Grundtvigianismens nuværende Skikkelse er forkvaklede og ufrugtbare («dansk Kristendom» betyder ikke saa meget noget positivt som det, at meget fremmed, der duer, skal holdes ude). Dog, det er Uret at blive bitter. Jeg trænger selv saa meget til helt at omdannes. Endnu ved vi ikke noget bestemt om Tuberkulose eller ikke. Gid hele denne Skole ikke maa gaa sporløst hen over mig. Hvor trænger jeg til at lære at ofre mig.«

I begyndelsen af januar bliver det mere og mere sandsynligt, at det alligevel drejer sig om en tuberkulose. »Aa, hvor det gælder at leve, som hver Dag var den sidste Dag.« Han føler sig dog i denne tid stærk nok til at passe sin gerning, skriver mange breve og får som sædvanlig mange besøg. Den 25. januar 1910 blev det fastslået, at han havde den snigende sygdom. »Jeg har en Tuberkulose, der dog synes saa godartet, at jeg maa blive hjemme og arbejde lidt. Guds Visdom heri: jeg kunde næppe have taalt at være helt fri; han viser sig kærlig imod mig; jeg skal lære mere end før at skønne paa Lolly, Børnene, Hjemmet, Arbejdet, Universitetet. Gud vil give mig en Tid paa en Gang med Ro og Stilhed og tillige med den Alvor, som en Sygdom giver. Gid jeg maa forstaa denne Accent.«

I den følgende tid læser han meget, ofte under sine ture på Langelinie og i Østre Anlæg, og den 11. februar kan han genoptage sine examiner på universitetet over Luther i 1517. Selvom han tog denne sygdomsperiode med ro og alvor, kunne der ofte være uro i hans sind. Omkring påske betror han til dagbogen: »En Del aandelig Kamp i disse Dage. Men det gælder blot om at give sig over til Gud.« Blandt andet læser han Jäger: Zur Ueberwindung des Zweifels.

Den følgende sommer forærede studenterne ham en rejse til Norge, og i oktober fik han en stor, anonym gave til en rejse til syden. I december drog hele familien af til Taormina, hvor de opholdt sig sammen til 22. februar, da fru A. rejste

tilbage til Danmark med børnene. Det var svært for A. at blive alene tilbage, ikke mindst, da han stadig var ængstelig for sit helbred. Den 4. marts skriver han i dagbogen: »I de sidste Dage en Del Hypokondri, fremkaldt ved Halspine, lidt mere Opspyt og lidt Piben i Brystet, som dog vist ingen Ting betød. Kom over den ved at beslutte ikke altid at rode i disse Ting, men lade dem have Ro. Tænkte tillige, at det var urigtigt at gaa med disse Bekymringer og smaaligt at tænke saa meget paa sig selv. En hel Del Bud fra Studenterbevægelsen hjemme hjalp ogsaa.«

Ofte før og siden var A. syg. Svageligheden fra barndommen fulgte ham ind i ungdommen, og han led ofte af hovedpine, der forøvrigt fulgte ham det meste af livet. Tit kunne den hindre ham i arbejdet og endog tvinge ham til at holde sengen. Men ogsaa under sygdom kunne han prøve at finde de lysere sider. Han kan endog notere i dagbogen: »Godt at være syg en Gang imellem.«

— — —

I hans lønkammer lå nøglen til forståelse af hans personlighed, hans gerning og teologi. Alt må ses i lyset af hans inderlige gudsforhold. Som en rød tråd går det gennem hele hans liv og tænkning: »Alle mine Kilder er i dig!«

PROFESSOREN

Mange danske præster vil især mindes Ammundsen som professoren, der førte dem ind i kirkens historie. Få fik vel mere ud af hans undervisning og forstod ham bedre end hans efterfølger, professor Jens Nørregaard. I en nekrolog skrev han følgende:

»Fra de forskellige sider er det blevet sagt ved biskop Ammundsens død, at han var den danske kirkes betydeligste mand. Og sandt er det, at til hans ord blev der lyttet i særlig grad, for det havde altid vægt, og mere end nogen anden var han i de sidste 10 år bindeleddet mellem den danske kirke og de andre evangeliske kirker. Hvorpå beroede den store anseelse, han nød, og hvori bestod hans særlige indsats?

I to hovedafsnit faldt hans manddomsgerning, tilsyneladende af meget forskellig art, først som professor i kirkehistorie ved Københavns universitet fra 1901–23, derefter som den første biskop i det nyoprettede Haderslev stift.

Det er rimeligt, at han i den sidste menneskealders danske kirkehistorie i særlig grad vil få sin plads som den store biskop af virkelig internationalt format. Men for dem, der havde ham som lærer ved Københavns universitet, vil der altid vedblive at stå en særlig glans om disse år, og også for forståelsen af hans indsats som biskop er det nødvendigt at gribe tilbage til professorårene. Thi der var en dyb indre sammenhæng. Ligesom han følte sin frie videnskabelige gerning som et arbejde, der til syvende og sidst netop skulle tjene kirken, således voksede hans bispegerning konsekvent og naturligt ud af hans mere end 20-årige virksomhed på Frue Plads.

Ammundsens videnskabelige indsats var først og fremmest hans lærergerning ved Københavns universitet. Han var en fremragende akademisk lærer, der elskede sit fag og hele det brogede stof, det omfatter, og han vidste at gøre det til et af de teologiske fag, der fængslede mest. Når han docerede kirkehistorie, var det i hvert fald ikke blot noget længst forbigangent, der blev taget frem til analyse og beskuelse, men noget, der fik liv og nøje forbindelse med nutiden. Han søgte altid ind til kernen og det væsentlige og lod sig aldrig nøje med opsummeret viden om tingene. Han ville ind til sjælen i de forskelligartede fænomener og personligheder, så man kunne forstå, at de havde haft betydning. Og han kunne skildre det, så man blev taget deraf.

Der var utvivlsomt i hans måde at tage på kirkehistorien adskilligt, der stod i forbindelse med førkrigstidens individualistiske særpræg og dens kredsen om og sværmeri for de store personligheder. Men der var ogsaa et stykke realistisk videnskab, der ville se tingene, som de var, og ikke ville nøjes med ydersiden, men ville ind til deres egentlige hemmelighed.

Hertil kom noget andet. Med forkærlighed skildrede han de store sammenhænge og trak de åndshistoriske og idéhistoriske linier op, og ofte søgte han at tolke den indre mening af begivenhederne. Hertil havde han store betingelser i sine betydelige systematiske og filosofiske evner. På en måde blev han ikke blot lærer i kirkehistorie, men ogsaa i religionsfilosofi i en hel periode, der i særlig grad interesserede sig for grænse-spørgsmålene mellem teologien og de andre vidensgrene.

Der var en vid horizon over Ammundsens fremstilling af kirkehistorien, og overalt bestræbte han sig for at påvise forbindelsen mellem kirkens udvikling gennem tiderne og det almindelige åndsliv. Man mødte hos ham ikke nogen snæver konfessionalisme, men en vidtfavnende kærlighed til og forståelse for hele kirkens liv – og dog var det over alt andet Martin Luther, der havde hans store kærlighed. I denne forening af en vid horizon med en intensiv koncentration om

Luther og hans gerning lå, så vidt jeg kan se, Ammundsens særlige indsats som lærer i kirkehistorie.«

Ammundsen begyndte sin virksomhed på universitetet i efteråret 1901 med at holde forelæsninger over reformationens historie og eksaminatorier over oldtidens historie samt holde nogle øvelser i patristisk latin med benyttelse af Augustins »De doctrina christiana«. Selvom ydre årsager var medvirkende til, at han måtte begynde sine forelæsninger netop ved reformationen, var der dog noget programmatisk over hans arbejde i dette første semester. Han var under sine hidtidige studier ført gennem oldkirkens historie over Augustin til reformatorerne, og det var her, hans hovedinteresse som kirkehistoriker kom til at ligge. Selvfølgelig måtte han i årenes løb gennemgå hele kirkehistorien; og da det blev overdraget ham at fortsætte hans forgængers, professor Frederik Nielsens kirkehistorie, der var nået til den nyere tid, blev han ret hurtigt tvunget ind i et studium af oplysningstiden. Dette arbejde hængte ham vel på mange måder i hans egentlige interesser, og udgivelsen af en række hefter om dette afsnit af kirkens historie hvilede tungt på ham og skred kun langsomt frem. Det sidste hefte udkom først 1930. Da var Frederik Nielsens kirkehistorie allerede ved at være forældet, og dermed trådte også disse hefter i baggrunden. Men det grundige studium førte Ammundsen frem til den nyeste tid og kom ham til nytte ved arbejdet på hans kirkehistoriske hovedværk: »Det nittende Aarhundredes Kirkehistorie«, der udkom som del af samlingsværket »Det nittende Aarhundrede«. Dog ved blev oldkirken og reformationen at beskæftige hans tanker i særlig grad, og gang på gang vendte han både i tale og skrift især tilbage til Luther.

Om sit arbejde i den første professortid skrev Ammundsen i den omtalte vandrebog 1904:

»Det er klart, at da jeg kom til Universitetet, kunde jeg

ikke tænke paa at omkalfatre saa grumme meget. For det første maatte jeg naturligvis holde mig til mit eget Fag. Og her var jeg jo saa lykkelig at have en Forgænger, som jeg paa mange Punkter, ja de allerfleste, gerne vilde tage til Forbillede, omend jeg aldrig, selvom jeg skulde leve nok saa længe, naaer Fr. Nielsens Belæsthed, Arbejdskraft og overlegne Fremstillingsevne. Jeg benytter naturligvis hans Bøger, saa langt de er naaede, navnlig den forkortede nye Kirkehistorie. Men selvfølgelig ser to ikke ens paa en saadan Undervisning. Foruden at drage noget saadant som Missionshistorie stærkere ind i Fremstillingen af den almindelige Kirkehistorie, vilde jeg ønske, at det maatte lykkes mig at supplere Fr. Nielsens Bøger med en stærkere Fremhævelse af de store Linjer, Aarsagssammenhængen, med Udeladelse af Detailler, der ikke bidrager til at karakterisere.

Jeg vilde gerne i mine Studier holde mig i nær Kontakt med Tidens almindelige videnskabelige, specielt med den historiske Forskning. Jeg vilde nødig isolere Kirkehistorien for meget, ogsaa gerne fremhæve dens Forbindelse med f. Eks. sociale Bevægelser. Men her er en Opgave, hvis Vanskelighed man først efterhaanden opdager. Forholdsvis faa og smaa er de Pletter, hvor man virkelig kan naa at faa Bund under Fødderne. I Regelen sejler man paa et Hav, hvis Dybder man ikke kan lodde; man maa give sig en eller anden Styrmand i Vold. M. a. O., man maa i sin Undervisning ofte netop stille sig paa *Lærerens* Standpunkt; overalt at ville være Videnskabsmanden med virkelig Førstehandsviden vilde bringe en til Fortvivelse.

Men der er en særegen Glæde ved de Pletter, hvor man virkelig kan trænge til Bunds. Det Punkt, hvor dette hidtil mest er lykkedes mig, er ved den lutherske Reformation omkring 1520. At jeg kom ind herpaa, skyldes en Tilfældighed, nemlig at jeg ganske naturlig maatte begynde med mine Forelæsninger der, hvor Fr. Nielsens Bøger endte. Men Luther fængslede mig og vil vist gøre det længe. Ganske vist har jeg

følt mig forpligtet til i mine Forelæsninger at tegne Skyggerne hos ham stærkere, end de i alt Fald staar for min Bevidsthed – og i mine Kollegiehefter – efter Fr. Niensens Fremstilling. Men jeg har i Reformationens første Periode fundet et sprudlende Væld af forfriskende og nærende Tanker og Indskud i det aandelige Liv, ikke saa lidt mere end den rolige Strøm, som glider i den senere officielle Theologis Flodleje. Der har derfor været noget af et Program i, at jeg to Gange i Laboratorieøvelser har gennemgaaet Emner fra denne Tid, den ene Gang Luthers Hovedskrifter fra 1520 og nu i Efteraaret Melanchtons Loci fra 1521. I Foraaret paatænker jeg at holde en populær Eftermiddagsforelæsning over Reformationshistorien.

Enkelte spørger maaske: hvad er Laboratorieøvelser? I husker vel, at Jacobsen allerede i vor Studentertid holdt Øvelser over gl. test. Æmner, hvor Folk skrev større Opgaver hjemme. Nu er det lykkedes os dertil at faa et Laboratorium d. v. s. et Lokale (i Annexet, under Auditorium A) med et Bibliothek, som de Studenter, der deltager i Øvelser, og enkelte andre, har Nøgle til. Jeg haaber, at dette skal afhjælpe et betydeligt Savn i Undervisningen, og at i Tidens Løb alle flinkere Studenter vil deltage i mindst en Øvelsesrække i et eller andet Fag og saaledes faa Vejledning til Selvstudium og paa et eller andet Punkt faa en virkelig Førstehaandsviden.

En anden Reform er jo, at vi har faaet to Docenter, der læser N. T. og Kirkehistorie med Begyndere. Forhaabentlig vil der nu ikke gaa saa megen Tid til Spilde, og Studietiden maa da ogsaa kunne forkortes lidt.

Foruden den daglige Universitetsgerning kommer der jo en hel Del andet til. Jeg synes, at jeg paa den Plads, hvor jeg er sat, har den Forpligtelse efter Evne at virke for noget dobbelt. Dels at arbejde paa at aabne Øjnene i de kirkelige Kredse for Videnskabens Ret og Frihed. Et lille Bidrag hertil søgte jeg at give ved et Foredrag i Bethesda i Fjor: »Bibelen om Videnskab og Kunst«. Den mærkelige Titel var nødvendig, fordi Foredraget var Led i en Række, der behandlede: »Bibe-

len om« forskellige Æmner. Men Foredraget gik naturligvis udenfor Titlens Ramme. Den anden Opgave er den ganske modsatte. Som Universitetslærer finder jeg adskillige Døre aabne, som ellers er ret vanskelige at faa dirket op. Jeg har da følt det som en Pligt at gøre Forsøg paa at fremstille for en Kreds af vore radikale, hvad Kristendom er. Jeg har derfor flere Gange deltaget i Diskussioner i Studentersamfundet og engang holdt et Foredrag om »Kristendom og Moral«, som senere blev trykt i Dansk Tidsskrift.

Endelig ser jeg med stor Glæde paa den internationale kristelige Studenterbevægelse. Jeg havde meget Udbytte af at deltage i Mødet i Sorø i Sommer.

En saadan Beretning som denne er tillige som en Regnskabsopgørelse. Det er et ikke lille Regnskab man har, naar man ikke blot skal svare for sin Person, men tillige har den ærefulde Plads at repræsentere Kirkens Historie ved Universitetet og at have Medansvar for alle Danmarks vordende Præsters Uddannelse og Udvikling. Det er svært at komme til at være noget for de enkelte, og det er svært at vide, hvordan man skal styre. Der tales i vore Dage meget om Rationalisme, som breder sig ved og fra Universiteterne. En Rationalisme vilde jeg uendelig nødig være med til at bane Vej for. Men paa den anden Side, mange nedarvede Anskuelse falder i vore Dage ganske vist for Forskningens Kniv, ikke mindst den historiske Forskning. Videnskabens Sandhedssøgen lader sig ikke stoppe. En tysk theologisk Professor sagde for et Par Aar siden, at det var den theologiske Universitetslærers Opgave at bringe Sjæle i Fare. Hvis jeg ikke havde andet Syn, vilde jeg hellere trække mig tilbage i dette Øjeblik. Men unægtelig ser jeg det som Opgaven at bringe Mennesker *igen-nem* Fare. At føre dem udenom er baade umuligt og uværdigt. At sige: »der er Fred og ingen Fare« vilde for mig være samvittighedsløst. Mange, ogsaa Theologer, er saa traditionsbundne, at alt vakler for dem, naar der kastes nyt Lys over et eller andet. Og Menigheden kræver ofte de faste Dogmer

og Anskuelser. Fr. Petersen i Kristiania, som altid søgte at bringe sine Disciple til selv at finde en Løsning, men ikke bød dem færdige Resultater, skal i sine sidste Aar være bleven betænkelig ved, at der bredte sig saa stor Opløsning.

Hvad skal man sige her? Først og fremmest er jeg glad, at jeg ikke er Professor i Dogmatik. Det Ansvar turde jeg ikke tage. Dernæst søger jeg at gøre det klart, at Religion ikke er at have Kundskab om Gud og hans Vilje, som der staar i Balles Lærebog, men derimod er et Forhold, et praktisk, personligt Forhold, hvor det gælder om Barnets umiddelbare Tillid, medens mange Spørgsmaal godt kan lades ubesvarede. Theologisk Alvidenhed d. v. s. i Troens Navn at tale højt om alt muligt, hvorom man i Virkeligheden intet ved, hader jeg oprigtigt. Og endelig vilde jeg saa inderlig gerne arbejde paa at gøre Jesus Kristus levende for Mennesker. Paa ham hviler hele mit religiøse Liv. Medens jeg skriver dette og ikke kan undgaa at holde Dom over min egen Gerning, har jeg Gang efter Gang maattet se op mod Krusifixet over mit Skrivebord. Der er meget, hvori jeg ikke ser Vej. Men een Vej er jeg vis paa skal føre baade mig og dem, jeg taler til, sikkert fremad mod Maalet, om vi blot ikke forlader den. Det er Troen paa ham, som selv er Vejen. Hvor Troen virkelig voxer, der er der ingen Ulykke i, om vore Meninger forandres baade her og der. »Af deres Frugter skulle I kende dem.«

Ja, dette er, hvad jeg i Øjeblikket har at fortælle om mit Liv og mit Syn paa min Gerning. Og saa endnu en Ting, som er af det allervigtigste: at jeg er taknemmelig og lykkelig, fordi jeg har faaet det Hjem og den Gerning, jeg helst af alle vilde have.«

Syv år senere skrev han fra Taormina, hvor han var på rekreationsophold:

»Mit *Arbejde* giver jeg vist bedst Begreb om gennem de smaa Bøger og Artikler, jeg har skrevet.

Det var for mig selv en Fornødenhed at klare mit Syn paa Theologiens Opgave, Methode og Plads i Menigheden. Ja

Valdemar Ammundsen med hustru og moder samt Esther og Peter. 1909.

Ammundsen på studentermøde. – I forgrunden tillige professor Torm, bibliotekar H. O. Lange, professor Geismar og pastor Leth.

hele den mere principielle Side af mit Arbejde har været bestemt af Stræben efter at finde det rette Forhold mellem den kritiske Theologi og det praktiske Kristenliv med dets historiske Grundlag. Indtil for ganske faa Aar siden var det jo den gængse Opfattelse paa Bjærget, at man i den kristelige Tænkning væsentlig kunde slaa sig til Ro med det 17' Aar.s Orthodoxy i lidt mildnet Form (P. Madsen) eller med Grundtvigs Anskuelse om Sakramenter og Trosbekendelse, eller med Indre Missions haandfaste Inspirationsteori og Omvendelseslære. Theologien blev herefter nærmest en Luxus eller et kedeligt nedarvet Stof. Kun paa det gammeltestamentlige Omraade var der noget, der puslede; den nytest. Kritik var overvunden paa Tübingerskolens Tid; Ritschl repræsenterede det moderneste af alt moderne, og hans Kætterier kunde man hurtigt blive færdig med.

Men ser man udover Verden, da tager det sig anderledes ud. Der er en »moderne« Theologi, som stiller mangfoldige Problemer, tildels Spørgsmaal, som gaar paa Livet løs. Den har højst forskellige Former, den kan være »positiv« og »liberal«, men fælles for den er, at den har brudt med det gamle udvortes Autoritetsprincip og søger at finde frem de indre Værdier, de overbevisende Kræfter, der findes i Religionen og specielt i Kristendommen. Trods alle Forskelle er der visse fælles Forudsætninger og Arbejdsmaader, man kan i alt Fald forstaa hinanden og raabe hinanden op, hvad enten man har hjemme i Tyskland, England, Frankrig, Nordamerika eller Skandinavien, ja selv indenfor den katholske Kirke repræsenterer »Modernismen« en beslægtet Stræben. Og man er tillige vis paa at kunne forstaa og føle med det bedste i Tidens Aandsstrømninger udenfor Kirken, især Hævdelsen af Personlighedens Ret til at tænke frit og under eget Ansvar.

En »Subjektivisme« af denne Art ligger ogsaa i Luften hjemme. Næsten alle vi yngre, der arbejder med Theologi, — med Undtagelse af I. P. Bang og A. Th. Jørgensen — er gaaet over til at arbejde paa denne Maade, hvor indbyrdes forskel-

lige vi end ellers er. Det gaar vist de fleste af os, som det gaar mig: jeg kan ikke nævne nogen enkelt, som har ført mig ind paa hele denne Maade at tænke paa og til et afgjort Brud med det udvortes Autoritetsprincip. Det er kommet af sig selv som noget uafviseligt, som noget, der først var mig en Opdagelse, som det var værd at slaa et Slag for, men som med Tiden bliver næsten selvfølgeligt, noget, hvorpaa man ikke skulde behøve at spille mange Ord.

Hvad nu denne Bevægelses kristelige Berettigelse angaar, er jeg vis paa, at hele dette Personlighedskrav for en stor Del er en Frugt af Kristendommen og ialt Fald slet ikke kan undværes, naar man vil trænge ind til det inderste Liv i det Nye Testamente. Naar jeg saa afgjort stillede mig paa denne Side, var det ikke blot, fordi alle de Autoriteter, man kunde opstille (Skrift, Kirke, Trosbekendelse) gik i Stykker, naar de skulde benyttes uden videre som Højesteretsdomstole, men ogsaa fordi jo mere jeg syntes at forstaa af et Liv i Forhold til Gud, des mindre kunde jeg nøjes med noget mindre end den frie Overbevisning.

Jeg er endvidere overbevist om, at en »Subjektivisme« i *denne Forstand* stemmer med det bedste i Nutidens Menighedsliv, ja egentlig kun paa Theologiens Omraade er det samme, som – maaske uden at man er sig det helt bevidst – har brudt sig Vej i den praktiske Forkyndelse og ikke mindst i det kristelige Ungdomsarbejde, hvor man i særlig Grad er naaet til Forstaaelse af, at man ingen Vegne kommer med ydre Autoriteter. I en Prædiken nu til Dags er det klart, at Opgaven aldeles ikke er løst, saa længe man kun udvortes har kapitelfæstet det, man vil have Mennesker til at tro.

Hele denne Betragtningmaade er først anet af Renaissance-humanismen, som senere i en noget indtørret Skikkelse gaar igen i Oplysningen og i en mere gennemtænkt i Nutidens »liberale« Theologi. Med Hensyn til Forstaaelse af Theologiens Opgaver og Metoder mener jeg, at vi staar i Taknem-

melighedsgæld til denne Retning, som man i Danmark i Almindelighed kun gyser for paa Afstand.

Og alligevel, den »liberale« Theologi vil blive funden for let, naar den vejes baade overfor den historiske Kristendom og overfor den dybeste religiøse Trang. Der er over den noget blegt, blodløst, og den har kun ringe Kraft til at danne og nære en Menighed. Hvad jeg længes imod er ikke en religiøs Humanisme i moderne Dragt, men en Bevægelse, der forholder sig til Nutidens liberale Theologi som Reformationen forholdt sig til Humanismen. Luther kunde fuldt saa dybt som Erasmus tale om, at det ikke var raadeligt at handle mod sin Samvittighed, og om et Kristenmenneskes Frihed. Men han havde tillige et kraftigt, frelsende Evangelium, samlet i Ordene: Synden og Naaden i Kristus, og han havde dyb Samfølelse med det kristelige Liv i Folket. Og skønt jeg mener, at mange andre Former for religiøst Liv har deres store Værdi, og at man ikke for tidligt skal tage de paulinske Toner, men her handle varligt mod sig selv og andre, saa kom dog, netop jo mere jeg søgte at arbejde frit her, ubunden af nedarvede Autoriteter, det paulinsk-lutherske Evangelium til at staa for mig som det Centrum, hvorimod det religiøse Livs mange Linjer peger hen.

Disse Tanker fik jeg Lejlighed til at sammenfatte i et Foredrag, holdt i et Konvent af Indre Missions Retning i København, og jeg udgav det som en Pjece: »Menigheden og Theologien« 1906.«

A. skriver i denne pjece om det uheldige i, at det i adskillige kirkelige kredse næsten er blevet mode at sparke til teologien. Det er uheldigt for menighedslivet, som ikke kan undvære teologien. Hvis kristne tror det, befinder de sig i en selvskuffelse. F. eks. er enhver bibellæser afhængig af teologien, på hvis arbejde oversættelsen beror. Man må for at bruge Bibelen til opbyggelse have et minimum af historisk viden om de forhold, den forudsætter, og man må forbinde en mening

med de kristelige hovedbegreber som synd, omvendelse, genfødelse, retfærdiggørelse m. m. Og spliden er også uheldig for teologien, som ikke kan være ligegyldig for, hvordan det går i menigheden. Teologen må arbejde med forudsætningen om kristendommens sandhed og derved stille sig ind i den kristne menighed. »Teologen maa arbejde i den Forvisning, at hans Forsken ogsaa vil komme til at gavne Menigheden, omend det maaske i Øjeblikket ser ud til det modsatte.«

Måske skyldes den ringe teologiske interesse, at teologien ikke har ydet nok, ikke har stillet problemerne frem i skarp belysning og derved vakt begær efter deres løsning. Man har fået indtryk af, at spørgsmålene *var* løst. Men nu er der dukket en hærskere af spørgsmål op, og vi trænger til nye svar. Derfor trænges der til »en virkelig Fremskridtsteologi«.

»Teologiens Opgave er ikke uforandret gennem Tiderne. Vel har Dogmatiken i sig en Fristelse til at betragte sig som fast afsluttet; navnlig gælder det den populære Dogmatik. Deraf et underligt Misforhold i Brugen af Ordet moderne Theologi. Det benyttes ofte nærmest som et Skældsord. Og dog skulde det synes selvfølgelig, at hvis Theologien ikke er moderne, tidssvarende, saa hører den hjemme i et Musæum eller paa et Pulterkammer, men er ikke til Brug for vor Tids Mennesker.«

Teologen skal ikke fra menigheden have at vide, hvilke resultater han skal komme til. Men han kan i menighedslivet gøre oplevelser, som skærper virkelighedssansen og lader ham se dybere.

»Den kristelige Forkyndelse maa altid være overvejende objektiv, man skal ikke prædike sig selv, sine egne Stemninger og Følelser, men Gud i Kristus. Theologien maa derimod som Forskning i første Række være subjektiv. Thi det subjektive, det af Mennesker tilegnede er det, som mest umiddelbart er tilgængeligt for Undersøgelse. Theologien maa som anden Forskning være empirisk, bygge paa Erfaringen.« Derfor må teologen netop have den nære forbindelse med den kristne

menighed, hvor frelsen forkyndes og opleves som en realitet; ellers kan det objektive forflygtiges. Vi kommer ikke udenom spørgsmålet: hvorfra ved du, at du ikke med din lære har skabt Gud i dit eget billede? Det kan kun besvares gennem en personlig oplevelse, hvor vi mærker, at kristendommen er noget, som kommer til os ovenfra.

»Den kristne Menighed kan ikke forbyde nogen Forsker, han have hvilket Standpunkt han end vil, at studere Kristendommen og sige sin Mening om den. Men den vil heller aldrig holde op med at vidne om sin egen Erfaring, at Kristendommen, den historiske Kristendom, dog er noget for sig selv. Den har nemlig givet os kristne det, som intet andet har kunnet give os, en levende Gud, som er vor Fader ved Jesus Kristus, og den har dermed tillige stillet os i et helt nyt Forhold til Verden. Paa denne Oplevelse hviler ogsaa Theologiens Existensret som selvstændig Forskning.« »Thi kun Theologen, d. v. s. den Forsker, som selv lever i Kristendommen, er i Stand til at forstaa og fremstille Kristendommens inderste Væsen.«

Videre udvikler A., at teologiens metode må blive kritisk i højere grad end før, det vil sige: prøvende, sondrende, så man ikke lader andre faktorer bestemme resultatet end de, der har ret til det i dette bestemte spørgsmål. Det er svært at være kritisk; det medfører anstrengt arbejde, ofte resignation, tvivl. Og den ukritiske er ofte mere handlekraftig. Men mangelen på kritik hænger sammen med mangel på sandhedskærlighed. »Trods alle Vanskeligheder ... ser jeg dog Foreningen af levende Kristendom, hvorpaa der kan bygges et Menighedsliv, og kritisk Forskning som den theologiske Hovedopgave i Øjeblikket.«

I slutningen af foredraget præciserer A. igen sin opfattelse af den subjektivistiske teologi, vel vidende, at han netop på dette punkt let ville blive groft misforstået: »Det betyder ikke, som man undertiden naivt har troet, at den skulde spinde hele sit Indhold ud af Hovedet. Den samme Theologi, som

er subjektivistisk, véd – i alt Fald i Reglen – meget godt, at Kristendommen er en historisk Aabenbaringsreligion, at vi i den faar noget givet, ikke skaber det selv. Subjektivismen er derimod dels en Methode ved Undersøgelsen (fordi det subjektive er os mere umiddelbart tilgængeligt end det objektive), dels en kritisk Norm. Den subjektivistiske Theologi skaber ikke sit Indhold selv, men den *tilegner sig* det, og hvad der ikke er tilegnet, lader den ligge.« Intet kan tages blot på udvortes autoritet. Subjektivismen skærper kravet til personlig tilegnelse, til en »Hjertets Theologi«.

»Vi trænger til en Theologi, som kan forkynde den kristelige Frihed, ikke ud fra Slaphed eller Ligeegyldighed, men ud fra en mægtig Tro paa Kristendommens Rigdom og dens Evne til at skaffe sig aandeligt Herredømme, en Tro til Gud, der ikke ængstes af ethvert Vindpust.«

Det undgik dog ikke Ammundsens opmærksomhed, at denne teologi indebærer store vanskeligheder for menigheden: »Kan Folk undvære et Stillads, et afsluttet System, der tages paa Autoritet?«

»Der kræves utvivlsomt megen Takt i det enkelte. Men denne Vanskelighed er en, som er uadskillelig fra Kristendommen selv, naar den forkyndes som Gudsdyrkelsen i Aand og Sandhed, som Frihedens Religion. De Tider i Kirkens Historie, hvor man har været altfor ængstelig konservativ, har ikke været de frodigste, men matte og tørre . . . Men hvor Kristendommen har været stærkest og renest, har den taget sig ud som revolutionær. . . I Moralen har den evangeliske Kirke forlængst anerkendt, at ingen Samling Lovparagraffer og ingen Skriftefader skal tage Afgørelsen fra den enkelte. »Subjektivismen« forlanger nu det samme i Dogmatiken.«

Disse tanker genfindes i et foredrag, som A. holdt i K.F.U.M. i 1902: »Skal vi tro paa Dogmerne?« Til indledning udtalte han: »Hvis der er nogen til Stede i Aften, som er kommen her for at høre et kort Svar, et simpelt Ja eller Nej paa det Spørgsmaal: Skal vi tro paa Dogmerne?, saa vil han blive

skuffet. Ingen formaar at løse dette Spørgsmaal for en anden; thi den Tro, der er Tale om, er ikke en blot og bar Antagelse af, hvad andre fortæller.« A. udviklede derpå, at dogmerne hænger nøje sammen med vort gudsforhold. »Men dersom Dogmerne er formulerede Udtryk for, hvad der ligger i vort Gudsforhold, er det klart, at det vil være aldeles forkert at søge at faa et Menneske til at antage et Dogme, førend han kender det praktiske Gudsforhold.« Lever et menneske derimod i et sådant gudsforhold, må det prøve, om dogmerne stemmer med og nødvendig hører sammen med dette forhold eller ej. Det er dog ikke os, der afgør, om et dogme er sandt eller ej. »Er et Dogme i sig selv sandt, kan min Erfaring aldrig hverken tage noget derfra eller lægge noget dertil.« Det er bare os, der ikke kan afgøre, om det er sandt eller ej. Netop fordi dogmerne angår de religiøse ting, kan vi aldrig erkende dem på rent upersonlig måde. Videre sagde A., at vi i vor bedømmelse af dogmerne altid må huske på, at vor erfaring og erkendelse er begrænset og stykkevis. Og desuden gælder det om dogmerne, som om al vor tale om Gud, at de »til syvende og sidst er billedlige Udtryk og ufuldkomne«. »De kirkelige Dogmer har Krav paa vor Ærbødighed men ikke paa Forhaand paa vor Tilslutning.« Og A. sluttede: »Gid De alle først maatte erfare det levende Samfund med Gud i Kristus og dernæst ved Aandens Virken føres fra Klarhed til Klarhed, saa De tilsidst kunde udbryde: »O Rigdoms Dyb baade af Guds Visdom og Kundskab! Hvor uransagelige ere hans Domme og hans Veje usporlige! Thi af ham og ved ham og til ham er alt. Ham være Æren i Evighed! Amen.«

Som nævnt var det en »tilfældighed«, at Ammundsen begyndte sine forelæsninger med Luther og derved kom dybere ind i Luther-studier. Dog havde emnet som tidligere omtalt beskæftiget ham allerede i Berlin, hvorfra laboratorieheftet om Augustin viser ansatser til hans senere opfattelse af Luther. Og reformatoren fængslede ham. Det blev ikke mindst gennem forelæsninger og skrifter om ham, at A. kom til at give

udtryk for sin egen teologi. Det tør vel siges, at i bogen »Den unge Luther« finder vi »den unge Ammundsen«.

Da A. i 1911 sad i Taormina og tænkte tilbage på de første år som professor, skrev han i vandrebogen: »Skulde jeg nævne nogen, hos hvem jeg har lært min Grundbetragtning, da skulde det være Luther. Jeg har undertiden truffet paa den Mistanke, at jeg skulde have omdannet Luther efter mine Tanker. Jeg kan hertil kun svare, at jeg hele Tiden har været opmærksom paa, at der laa en Fare i den Retning, og at jeg selv synes at have været paa Vagt overfor den. Samt endvidere, at i alt Fald har Luther først omdannet mine Tanker efter sig. Idet jeg kom ham nærmere, maatte jeg bryde ogsaa med hans Autoritet, som man jo dog i Grunden var bleven vænnet til at bøje sig for. Men ved en fri Vurdering blev han tillige rigere. Jeg fandt, at det var gaaet ham – omend i langt mindre Grad – som det altid gaar katolske Helgener efter deres Død. Der dannes et Billede af deres Personlighed, som er afslebet efter den sædvanlige kirkelige Tankegang, medens ofte noget af det friskeste og originaleste gaar i Glemme. Hos Luther fandt jeg nu visse Hovedlinjer, som kan vise fremad i Nutidens theologiske Arbejde: en stor Frihed og Dristighed i at gribe ind i de store Spørgsmaal om Autoritet og Frihed, Bogstav og Aand, Spørgsmaal, som han følte mærkværdig fint for sin Tid, omend naturligvis langt fra tilfredsstillende for vor, – og tillige en usvigelig Sikkerhed i Bestemmelsen af Kristendommens centrale Indhold, Evangeliet i Evangeliet.

Jeg førtes da til at studere disse Tanker hos ham fra de forskellige Sider, og tillige de mange fremmede Legemer i hans Tankeverden, Rester af middelalderlig, skolastisk, autoritetsbunden Tankegang, som hos Luther selv i Tidens Løb trængte meget af det originalt reformatoriske tilbage, og som gjorde det endnu mere i den orthodoxe Periode og lige til vor Tid.

Denne Modsætning indenfor Luther selv lader sig klart paavise i Nadverlæren, hvor Luther gaar over fra en over-

vejende aandelig Forstaaelse af Jesu Testamente og Afskedsmaaltid som den centrale Forkyndelse af Syndsforladelsens Evangelium til en mere massiv, af Skolastiken mærket Opfattelse. Dette søgte jeg indgaaende at godtgøre i en større Artikel i Theologisk Tidsskrift 1907.

Dernæst prøvede jeg at give en sammenfattende Fremstilling i »Den unge Luther«. Der er over Bogen noget ujævnt og fragmentarisk, tildels foraarsaget ved for knap Tid og for lidt Plads. Men Grundtanken, Adskillelsen mellem det »unge«, originalt reformatoriske, født udaf Luthers Oplevelser, og det »gamle«, skolastiske, ikke reformatorisk genfødte hos Luther, saavel som Hævdelsen af, at det »unge« er det mest karakteristiske for Tiden omkring 1520, det »gamle« derimod mere fremherskende i de senere Aar – denne Grundtanke har man kun gjort svage Forsøg paa at modbevise, og jeg trøster mig til, at den ikke skal kunne gendrives i Fremtiden.«

I sin nekrolog skrev professor Nørregaard: »Der var på det tidspunkt to forskellige strømninger indenfor den protestantiske Lutherforskning. For en række forskere med Troeltsch i spidsen blev det mere og mere tvivlsomt, om Luther havde så meget mere at sige nutiden, om han ikke i den grad var sammenvokset med middelalderligt åndsliv og tænkning, at man fra ham måtte gå til dagsordenen. Men samtidig var der rundt om i de lutherske lande adskillige andre fremragende lærde, der fik noget helt andet ud af Luther og begyndte at indvarsle den Lutherrenaissance, der førte til en fordybet forståelse af den store reformator og såvel videnskabeligt som religiøst gik af med sejren. Den modneste frugt af hele dette arbejde blev vel Karl Holls store Lutherbog i 1923. I Sverige arbejdede Einar Billing og Søderblom hver på deres måde i denne retning, i Danmark var det Ammundsen. En frugt heraf var den friske og smukke, dengang meget debatterede bog »Den unge Luther« fra 1907.«

»Den unge Luther« udkom i »Ny theologisk Forening«

skriftrække »Fri Forskning og positiv Kristendom«. I forordet skriver A.: »Ved »Den unge Luther« . . . skal tænkes paa det unge, det friske hos Luther, det, hvorved Reformationen betegner en ny Begyndelse i Kirkens Historie.«

»Kun nødig giver jeg min lille Bog fra mig. Mange Linjer ønskede jeg at føre videre, men et andet stort Arbejde forbyder mig at dvæle længere her i Øjeblikket. Og over en Bog om dette Æmne skulde der være anderledes Klarhed og Kraft. . . . Hvad jeg fremdrager her, er kun enkelte Hovedsider. Jeg har f. Ex. forbigaaet Punkter, hvor Luthers Lære kun frembyder lidet for ham ejendommeligt (saaledes om Forsoningen), eller hvor hans Tankerækker hidtil ikke har kunnet blive mig klare (saaledes om Forholdet mellem Fornuft og Aabenbaring, almindelig Erkendelse og kristelig Erkendelse).«

»For Nutidens Theologi er efter min Overbevisning intet saa nødvendigt som Foreningen af levende Kristendom og kritisk Tænkning, og et Foreningspunkt for begge er netop den unge Luther.« I en fodnote tilføjer A.: »I denne Overbevisning er det, jeg lader Bogen fremkomme i Ny theologisk Forenings Serie med Titlen: »Fri Forskning og positiv Kristendom«, skønt jeg selv hellere vilde have udtrykt Programmet i en anden Form og maa tage Afstand fra adskilligt i Foreningens Optræden.«

I denne bog hævder A., at Luther lagde sandhedskriteriet over i det subjektive (s. 78), selvom det aldrig var hans mening, at forkyndelsens sandhed skulle bedømmes efter, om den faldt i folks smag; snarere var det omvendt. Det er ordets domsmagt, som er afgørende. Kristendommen er noget, som bevæger mennesket i det allerinderste. Derfor bliver man også »kun Theolog gennem Bøn, Betragtning og Fristelse (oratio, meditatio, tentatio). I Modsætning til de blot spekulative Theologer, der alene spekulerer med deres Fornuft, maa en ret Theolog have en Djævel, der anfægter ham, ligesom Paulus havde. Saaledes er der sat en nøje Forbindelse mellem den kristelige Tænkning og det personlige, kæmpende Troesliv.«

Her har A. udtrykt det, der var karakteristisk for hans egen teologi. Senere skriver han, at Luther »kunde i Kraft af sin Tro gøre sig til Talsmand for en subjektivistisk og individualistisk Methode overfor Troens Genstand, fordi han var vis paa, at denne selv havde Magt til at skaffe sig Anerkendelse«. A. citerer Luther »Von beider Gestalt des Sacraments 1522«: »Det er ikke nok, at du siger: Luther, Peter eller Paulus har sagt det; men du maa hos dig selv i Samvittigheden føle Kristus selv og urokelig mærke, at det er Guds Ord, selv om ogsaa hele Verden stred derimod. Saa længe du ikke har denne Følelse, saa længe har du visselig endnu ikke smagt Guds Ord, men hænger med Ørene ved Menneskers Mund eller Pen« (s. 100).

Og i en nærmere gennemgang af Luthers frie skriftopfattelse og hans vurdering af skrifterne efter »ob sie Christum treiben oder nicht«, siger A., at hermed tænkes ikke på en rent historisk fremstilling af Kristus, men på Kristus som frelser, set i lyset af modsætningen mellem synd og nåde. Luther havde netop fundet Kristus gennem Paulus; hos ham fandt han Kristi billede tydeligst. »Kristus, forklaret gennem Paulus i Lyset af Modsætningen Synd og Naade, det er Reformationens Ejendommelighed.« Og A. tilføjer: »Luthers Løsen: Kristus, forklaret af Paulus, maa fremdeles være Ledetraaden for den kristelige Tænkning« (s. 111). »Naar Luther idelig stiller Skriften frem og vil have den i Lægfolks Haand, er det i glad Tillid til den troesvækkende Kraft, som denne første og ypperste Forkyndelse har. Kristus er dens Midtpunkt, og kommer nogen senere med en Aabenbaring, som ikke stemmer med hans Ord, da kan man trøstig gaa ud fra, at den stammer fra den lede Djævel.«

I slutningen af bogen kommer A. ind på et opgør med de grundtvigske tanker om »det levende ord«, sakramenterne og trosbekendelsen. Han indrømmer, at Grundtvig både kristeligt og folkeligt har haft meget fælles med vor reformator, og at sakramenterne og trosbekendelsen gennem ham er blevet

mange til hjælp i deres kristelige liv. Men han anser dog Grundtvigs og hans tilhængeres mening for så uholdbar »at man berøver sig selv Muligheden for virkelig at hjælpe i Nutidens store Vanskeligheder, i samme Grad som man tager sit Stade der.«

»Man taler om Ordene ved Sakramenterne og særlig Troesbekendelsen som det levende Ord, Menighedens gamle Bekendelse, der fremfor alt skal afgøre, hvad Kristendom er.

Det har mindre at sige, at denne Brug af Udtrykket »det levende Ord« er forvirrende; man bør herved forstaa fri Tale udaf Personlighedens Indre, altsaa netop *ikke* en overleveret Formel. Men hverken historisk eller religiøst egner Troesbekendelsen sig til at være Udgangspunkt for Bestemmelsen af, hvad Kristendom er.« Heller ikke dens stilling ved dåben.

Bogen sluttede med et afsnit om sakramenterne og et om »Sædelighed og Kultur«. Under omtalen af sakramenterne fremhæver A. Luthers opfattelse, at det ikke er sakramentet i sig selv men troen på sakramentet, der retfærdiggør. Og det er ikke sakramentordenes form, der er afgørende, men de er en fortættet, sammentrængt form af forkyndelsen, af Guds ord til os.

Bogen vakte stort røre og megen modsigelse, selvfølgelig ikke mindst i grundtvigske kredse. Der kom en lang række indlæg i flere forskellige blade fra mænd som U. Birkedal, I. P. Bang, Fr. Jungersen m. fl. I begyndelsen svarede A. på en del af dem, men tav så i længere tid og nøjedes med at skrive hjertesuk i dagbogen.

Allerede inden striden begyndte, havde han selv sine betænkeligheder ved bogen. Således skriver han i sin dagbog den 30. september, et par dage efter bogens udgivelse: »Har i denne Tid gaaget i store Bekymringer: er det ikke en Fejl, at jeg har udgivet »Den unge Luther«. Den er saa meget ringere, end den skulde være. Der er Fare for at tale uværdigt om det højeste. Den objective Side, f. Eks. Guds Aands Kraft,

næppe nok fremhævet. Er det ikke en Fejl, at jeg har blandet min egen Theologi ind deri? Skader jeg ikke Sagen ved det polemiske Tilsnit. Polemikken mod Grundtvigianismen er f. Eks. ikke kærlig og forstaaende nok. . . . I det hele er alt, hvad jeg gør, plettet. Aa, hvor det gælder om at ty til Guds Naade og stille sig til Raadighed for hans Vilje.« Noget senere, efter at striden var blusset op, står der: »I denne Tid tænkt meget over Striden med Grundtvigianerne. Den personlige Opgave: ikke at gøre Uret, at erkende sine egne Mangler o. s. v. er den rigtigste. Modgang er maaske ingen Skade til.« Og i februar 1908: »I denne Tid megen Kamp fra Grundtvigianernes Side. Det gælder at lære: Sagtmodighed og Frimodighed.«

Meget opmuntret var han over en samtale med biskop Rørdam, der talte venligt om bogen, og over, at anmeldelsen i Kristeligt Dagblad var velvillig. »Jeg er glad over ej at blive mistænkeliggjort overfor Indre Mission.«

Da han et par år senere så tilbage på denne strid, skrev han i vandrebogen: »Jeg kan nok forstaa, at dette Afsnit af Bogen (om Grundtvigianismen) kan tage sig noget mærkeligt ud i sin Helhed. Ogsaa at det i sin Knaphed kunde føles noget hvast. Endvidere, at der nok kunde være Grund til at fremhæve, at der er noget stort og værdifuldt i selve Grundtvigs Menighedsfølelse, naar man faar den frigjort fra det dogmatiske, juridiske og sekteriske, hvori den er indhyllet. Forsaavidt ønsker jeg altsaa, at jeg havde givet det paagældende Afsnit en anden Form. Men min Dom om den grundtvigske Dogmatik er nu lige saa afvisende som den Gang. Og i Grunden forekommer det mig, at en stor Del af Polemikken mod mig har tjent til Bekræftelse paa, at denne juridiske Tænkemaade gør uskikket til at hjælpe i Nutidens Vanskeligheder, at man ved hele den Metode lukket sig inde i en indbildt Fæstning, medens Slaget raser udenfor.

Striden skal jeg ikke gaa meget ind paa. Jeg svarede kun lidt, da det hurtigt gik op for mig, at en Debat med dem, der opkastede sig til Hovedordførere, var haabløs. Det forekom

mig, at mange indenfor den grundtvigske Retning kun viste ringe Sans for og Forsøg paa at finde Sandheden i denne Sag. Jeg ved, at denne Dom er skarp, men jeg tror, den er retfærdig. Paa den anden Side har jo dog netop Overdrivelserne hos nogle fremkaldt Indsigelser fra andre.«

»De fleste, som skrev imod mig, har kun lidt forstaaet, at jeg vilde noget samlet og noget afgjort positivt, evangelisk med Bogen. Angrebene har næsten kun rettet sig imod to Stykker, om Sakramenterne og om den grundtvigske Betragtning af Trosbekendelsen.

Paa begge Punkter ser jeg nok, at min Fremstilling har været for kortfattet. Ved Sakramentlæren vilde jeg nødig gentage for meget af det, jeg havde sagt i Theol. Tidsskrift, og jeg nærrede den – jeg indrømmer meget naive – Forestilling, at de, som interesserede sig for Sagen, og navnlig de, som vilde skrive om den, vilde gøre sig den Ulejlighed at efterkomme min Henvisning til at søge nærmere Oplysning om Sagen og min Betragtning deraf i Theol. Tidsskrift. Paa Debatten herom skal jeg ikke gaa nærmere ind; jeg tror dog, hele Sagen har bidraget noget til at skaffe Plads for en friere, efter min Overbevisning mere aandelige og til Jesu Hensigt mere svarende, Sakramentopfattelse i vor Kirke.

Det lille Stykke om den grundtvigske Opfattelse af Trosbekendelsen var egentlig en Rest af noget større paatænkt, nemlig en Undersøgelse af vort nuværende danske kirkelige Forhold til de reformatoriske Grundtanker. Af Hensyn til Tid og Plads maatte jeg lade det meste udført. En nærmere Drøftelse af »Centrum« forekom mig ogsaa mindre vigtig, da denne Retning har et saa lidet udpræget aandeligt Fysiognomi. Ogsaa Indre Mission kunde spares; i sin Forkyndelse om Synd og Syndsforladelse fortsætter denne Retning med stor Kraft netop det afgørende hos Luther; jeg personlig føler mig beslægtet med Indre Mission, selvom den maaske ofte vilde kassere mig; og jeg synes, at Indre Mission, i alt Fald delvis, er i Færd med at rette sine egne Skævheder.

Derimod forekom det mig, at Grundtvigianismen siden Stiftelsen af Kirkeligt Samfund (1898) fornyede sin gamle, efter min Mening falske Paastand om Trosbekendelsen, i skrap Form, og at de mildere og mere forstaaende Medlemmer af Retningen tillod fanatiske og begrænsede Mænd at gebærde sig som Partiets officielle Ordførere. Hidtil havde jeg forsøgt at arbejde ad de Veje, jeg saa som de rette, uden direkte at afvise den grundtvigske. Men Gang efter Gang mødte man den Betragtning, at saa havde man jo ikke forstaaet den ægte, danske Kristendom. Netop som Lærer for de vordende danske Præster fandt jeg det da redeligst og befriende en Gang for alle at sige, at naar jeg ikke gik den grundtvigske Vej, var det fordi jeg ansaa den for absolut ufarbar, og fandt, at det var Spild af Kræfter at ville bygge op paa et saa løst Fundament. Jeg gjorde det i Form af en Paavisning af, at den grundtvigske Teori om Trosbekendelsen er i sig selv uholdbar og en afgjort Afvej i Forhold til de reformatoriske Grundtanker.«

På eet punkt følte Ammundsen sig særlig hårdt ramt i striden om »Den unge Luther«, nemlig med hensyn til hans nærveropfattelse. Det var da også dette, der efter lang tids tavshed kaldte ham frem med et indlæg i »Højskolebladet« den 22. maj 1908. Efter at have begrundet sin tavshed med, at han ikke fandt det lønnende at ripostere i øst og vest: »Overfor de store Opgaver, som er lagt for os, bliver den Slags som oftest Splittelse og Spild af Kræfter. Det gør mere Skade end Gavn, indadtil og udadtil,« skriver han:

»En Undtagelse maa jeg dog gøre overfor Pastor Fr. Jungersens Skrift »Klippegrund«. Han havde paa mig gjort Indtryk af en ridderlig Modstander i Strid og en varm Forkynder af levende Kristendom. Langt mere end jeg føler mig skilt fra ham ved vor ganske forskellige Værdsættelse af Menighedens Autoritet, Trosbekendelsen og Skriften, føler jeg mig derfor dybt forbunden med ham. Og det gjorde mig derfor ondt at

se de haarde Domme, han fældede om min Person, og flere ganske urigtige Gengivelser af Ord og Tanker.«

Jungersen, der var valgmenighedspræst ved Immanuelskirken i København, havde bl. a. skrevet: »Ganske særlig maa jeg anklage Prof. A., fordi han, for at redde sin Smule Menneskevisdom, erklærer Nadveren for Symbolik.«

Jungersen har her rørt ved et for Ammundsen dybt personligt problem: hans opfattelse af nadveren, hans forståelse af ordene: »Dette er mit legeme, mit blod.«

Ammundsen havde i »Den unge Luther« henvist dem, der ønskede en udførligere fremstilling af Luthers tanker om nadveren og A.'s eget syn derpå, til skriftet: »Studier over vore Reformatorers Nadverlære.«

A. siger heri: »Indenfor den kristne Kirke har Nadveren til forskellige Tider haft en karakteristisk og central Plads. Det har været et Højdepunkt i Jesu Samliv med Disciplene, da han i den stærkt bevægede Afskedsstund brød Brødet og gav dem Vinen som Symboler paa sin nære Død og paa sin nye Pagt med dem og bød dem gentage dette til hans Ihukommelse. Og det har for Paulus været store og hellige Øjeblikke, naar han mindedes Herrens Indstiftelse i den Nat, da han blev forraadt, brød det ene Brød, der delagtiggjorde i Kristi Legeme, velsignede Kalken, der delagtiggjorde i Kristi Blod, og tillige ved denne Forkyndelse af Herrens Død saa fremad, til han skulde komme igen.

I den ældste Kirke var Nadvermaaltidet – sammen med Agapen, hvorledes saa end Forholdet mellem disse bliver at opfatte – det vigtigste Punkt i Gudstjenesten. Her hvor Herren og Slaven laa til Bords sammen, virkeliggjordes den kristelige Lighed i fuldeste Maal. Og tillige den kristelige Enhed. Med stærk Stemning hedder det i de ældste opbevarede Nadverbønner: »Ligesom dette brudte Brød var spredt paa Bjergene og blev bragt sammen og blev til eet, saaledes lad din Kirke samles fra Jordens Grænser til dit Rige« (»De tolv

Apostles Lære« Kap. 9). Det var med Nadveren som Midtpunkt, at Ritualer efterhaanden udviklede sig, til Dels med stor Rigdom og Skønhed.

Nogen bestemt fastslaaet Lære om Nadverens Væsen fandtes ikke i Oldtiden. . . . Hvis man kom og spurgte Kirkefædrene, om de i Nadverlæren holdt paa Romerkirkens, Luthers, Calvins eller Zwinglis Opfattelse, vilde de i Regelen næppe kunne faa fat paa Forskellighederne; kun Zwinglianismen vilde falde helt udenfor deres Tankegang. Man mærkede ikke de Forskelle, som faktisk bestod. Ellers havde vi sikkert set en teologisk Strid om Nadveren.

Sagen er, at nyere Tidens skarpe Skel mellem Symbol og Realitet var Oldtiden fremmed.«

Derefter redegør A. for, hvorledes der skete en udvikling i retning af forvandlingslæren, begunstiget derved, at man begyndte at opfatte nadveren som en gentagelse af Kristi offer. Dog møder man stadig repræsentanter for en mere åndelig opfattelse, bl. a. Origenes, hvis nadverlære blev af betydning for Luther. Augustins nadverlære er symbolsk, beslægtet med Calvins.

Ammundsen kommer nu med en personlig bekendelse: »For en Del Aar tilbage, da jeg led under Vanskeligheder med Hensyn til den gængse Lære om Realpræsensen, og heller ikke følte mig tilfredsstillet ved de reformerte Læreformer, kom jeg til at læse Luthers Skrift om Kirkens babyloniske Fangenskab. Et Væld af friske, dristige Tanker mødte mig her, Tanker, jeg aldrig før havde hørt om, i alt Fald ikke i den Form. Fra da af daterer sig den Overbevisning hos mig, at en reformatorisk Bevægelse maa bestaa i en Genoptagelse af »den unge Luthers« Tanker, og at dette ogsaa er en Tilbagevenden til Evangeliet, medens den Lutherdom, som har nedfældet sig i den almindelige kirkelige Bevidsthed, har skudt nogle af Luthers frodigste Tanker i Baggrunden og lagt Vægt paa andre, som hos ham selv i Virkeligheden var gamle Levninger, fremmede for det evangeliske hos ham. Og særlig gælder dette med Hensyn til Nadveren.«

Videre hævder A., at Luther udfra sin praktiske sjælesørginteresse førtes til at hævde som gældende for alle sakramenter: »Ikke Sakramentet, men Troen paa Sakramentet retfærdiggør.« Dette var et hovedpunkt i forhandlingen mellem Luther og kardinal Cajetan på rigsdagen i Augsburg 1518. Denne sætning »betegner Gennemførelsen af det evangeliske Trosprincip, den personlige Frelsestegnelse og den nye Forstaaelse af Naaden, som udelukker Tanken om magisk virkende Naademidler«. Luther kommer derved stærkt til at betegne sakramenterne som ydre tegn. Nadveren bliver et erindringstegn om Kristi død men tillige samfundet (communio), ligesom de mange korn forenes til eet brød, de mange druer til een vin. I tegnet er Kristus selv til stede, og efterhånden fremhæver Luther mere og mere, at Kristi legeme og blod virkelig er brødet og vinen, ikke mindst efter striden med den radikale Karlstadt. Han begrundede dette med en henvisning til Kristi legemes allestedsnærværelse, hvad der for A. fører til »et for Troen ubrugeligt Kristusbillede«, når man tænker på den første Nadver.

Skriftet slutter: »Naar Luther prædikede eller belærte Menigheden, da drager han mest frem evangeliske Tanker, som svarer til hans ældste Skrifter. Et smukt Vidnesbyrd derom giver den lille Katekismus, hvor der kraftigt betones de Ord: givet og udgydt for Eder til Syndernes Forladelse.

Overhovedet vil det vistnok vise sig, at vil man i Forkyndelsen gøre Nadveren frugtbringende og sætte den i Forhold til det øvrige kristelige Liv, da nødes man til at skyde Læren om Realpræsensen i Baggrunden; den er nu en Gang et fremmed, uorganisk Stykke. Jeg tror, det vil vise sig blandt os, baade ved det, der prædikes om Nadveren, og ved det, der ikke prædikes. Og flere af vore bedste Nadversalmer bevæger sig helt i Tanker, der svarer til den unge Luthers. En middelalderlig Salme »Jesu dulcis memoria«, som oprindeligt ikke taler om Nadveren, har vi i to Former iblandt Nadversalmerne (Vor Herres Jesu Mindefest og Paa dig jeg tænker Frelser nu),

hvad der ganske svarer til Tanken om Nadveren som en Sammenfatning af hele Evangeliet. Og vi bevæger os i den aandelige Tanke om Nadveren, naar vi synger:

Naar da om dit Nadverbord
Trindt og tæt vi tage Sæde,
Med den Tro, at i dit Ord,
Du er sandelig til Stede,
Mindet gløder i vort Bryst,
Har paa Tungen Englerøst.

Trods alt vil man dog ikke kunne nægte, at Tanken om Realpræsensen har givet og giver Mennesker en virkelig Værdi, om end den bestandig er en ufuldkommen Form derfor. Den har betonet dem Nadveren som en Gave og som en virkelig Forening med den levende Frelser. Men dette tabes ikke, hvis vi vender tilbage til Luthers ældre Syn paa Nadveren som Summen af Evangeliet. Det vil ogsaa være muligt at faa frem et endnu inderligere Forhold til Kristi Død, end det var lykkedes Luther. Og den, som tror paa Jesu Nærværelse i Menigheden, vil ogsaa særlig levende møde ham ved hans eget Bord, hvor han indbyder os til at være sine Gæster og gennem sit Ord og synlige Tegn allerklarest aabenbarer os sin Frelserkærlighed. Kristi og dermed Guds Kærligheds Gaade er Kristendommens og Nadverens store Mysterium.«

Ammundsen svarede nu Jungersen: »Man har ikke Ret til at sige, at jeg gør Nadverbefalingen til Narreværk, fordi jeg forstaar Indstiftelsesordene paa samme Maade, som jeg er overbevist om, at Jesus selv forstod dem,« (nemlig den aften, han selv sad iblandt sine venner.) »Nadveren er ogsaa for mig en Guds Handling og Gave; den er hele Evangeliet, hele Kristendommen i en sammentrængt Form, Delagtiggørelsen i Jesu Død, hans Syndsforladelse og Samfundet med ham og alle de troende. . . . Det Syn paa Nadveren, hvori jeg gerne vilde vokse, er dette:

Vor Herres Jesu Mindefest
 den Højtid er, som glæder bedst,
 thi hvor han kommes ret i Hu,
 lyslevende han er endnu.«

Som eksempel på, hvorledes Ammundsen selv prædikede om nadveren, kan anføres en del af en tale ved Danmarks kristelige Studenterforbunds påskemøde 1916: »Saa kom det Højdepunkt i Maaltidet, hvor han tog Brødet, det hvide, og brød det, som hans Legeme skulde brydes i Døden. Og han tog Bægeret med den røde Vin; det blev Symbolet paa hans Blod, som skulde udgydes i Døden. Idet han uddeler det, siger han til sine Disciple: Her har I intet mindre end mig selv.

Det er næppe i hans Aand, naar Kirken har fægtet med massive eller kunstige Fortolkninger. Men stærkt, realistisk, profetisk udtrykker han det: dette er mit Blod, som udgydes for mange til Syndernes Forladelse. Det var ikke første Gang, Jesus benyttede Naturen og dens Gaver som Symbol. Han bar Gud i sig, og overalt fandt han Faderens Spor. Naar han talte om Fuglene og Liljerne som Tegn, da beroede det paa Mødet mellem Naturen og det Øje, der var fyldt af Gud. Men her er det dog anderledes. Her drages Naturgaverne ind i selve den hellige Handling. Katolikerne taler ved Nadveren om en paa en Gang massiv og kunstlet Forvandling af Brødet og Vinen; men aandelig forstaaet kan vi sige: Her skete virkelig en Forvandling; naturligvis var det Brød og Vin, de fik, og dog var det slet ikke det, Vægten laa paa; Maaltidet var virkelig forvandlet, saa det var noget helt andet end Brød og Vin, de fik; det var ham, ham, der gav sig i sin Kærlighed, og deri blev den udvortes Nydelse opslugt som noget betydningsløst.

Saaledes gav han sig. Han vilde forene dem med sig, som Vinstokken og Grenene. Og vel blev de hastigt spredte i Flugt og Fornægtelse, men de fandt ham igen. Han havde dog bundet dem saadan, at han kunde aabenbare sig for dem, da han nu var i en ny Tilværelsesform, som kun Troen kunde faa

Adgang til. Saa blev dette Maaltid Højdepunktet i deres Samliv med ham. Og ned igennem Tiderne har hans Bord staaet der; vi kan tænke det som et langt, langt Bord, rækkende op i Himlen, hvorved vi tager Plads sammen med de henfarne Slægter, og han selv, han som forkynder: »Kommer hid til mig, alle I, som arbejder og er besværede,« han kalder særlig indtrængende der, hvor han siger: Gør dette til min Ihukommelse. Paa denne Indbydelse kan enhver komme, som alvorlig vil være hans Discipel og mindes ham, selv om han maaske ellers ikke ved, hvad han skal sige om Nadveren. Kirken har undertiden sat Skranker og Garantier op for Adgangen til Nadverbordet; det lægger vi til Side paa Jesu Autoritet; det er Jesus, som er Herren, og han indbyder med disse Ord: Gør dette til min Ihukommelse.

Men da hans Apostle genoptog dette Mindemaaltid, da var de sig bevidst at have en Herre, som var levende, oprejst fra de døde, herliggjort, til Stede gennem sin Aand. Og ned igennem Tiderne har troende oplevet, at dette Mindemaaltid er mere end et Minde, thi hvor han kommes ret ihu, lyslevende han er endnu.«

Og som et vidnesbyrd om Ammundsens nadveropfattelse nogle år senere skal her gengives en del af en skærtorsdagsprædiken, holdt i Gentofte kirke i 1921:

»Der har blandt Kristne været megen Strid om, hvorledes det er at forstaa, at han giver sit Legeme og Blod. Jeg tror, det meste af denne Strid har været ikke til Ære for Herren, men til Bedrøvelse og til Formindskelse af hans Gave. Lad enhver forstaa det her, som han kan, eller opgive at forstaa det. Kun saa meget vil jeg sige: Katolikerne taler om, at Brødet og Vinen forvandles til Kristi Legeme og Blod. De tænker det massivt og uandeligt; men i rent aandelig Forstand kan vi sige: dette er en Forvandling. Han byder dem Brødet og Vinen, og naturligvis er det virkelig Brød og Vin. Men det er tillige forvandlet. Gennem hans Ord bliver disse Gaver noget helt andet, end de var i Forvejen. Hvis vi tager nogle Stykker

rødt og hvidt Tøj og syer dem sammen, saa det hvide danner et Kors i det røde, saa er det ikke længere bare nogle Stumper Tøj: det er Danebrog! End mere forvandles dette Brød og Vin paa aandelig Maade. De bliver Bærere af hans Nærværelse, Midler for hans Given af sig selv. I denne Handling giver han ikke noget ydre, men sig selv, sin hele Personlighed som den til Døden ofrede. Og saadan oplever den troende bestandig, hvordan Mindefesten bliver mere end en Mindefest, det bliver en overstrømmende rig Selvmeddelelse af den sejrriige og forklarede Herre.«

I flere år pinte striden med Jungersen Ammundsen. Netop fordi han satte så stor pris på Jungersen, var det hårdt for ham, at denne gik så vidt, at han endog kunne tænke sig ikke at ville tage Ammundsen til alters. Flere år efter striden skrev A.: »Jungersen havde jeg fra ganske ung respekteret som en chevalier sans peur et sans reproche; jeg mindes endnu en Paaskeprædiken fra for mange Aar siden som den vældigste Opstandelsesforkyndelse, jeg har hørt. Jeg gik til ham for at tale med ham om »Klippegrund«; og skønt der til sidst ikke kom noget videre Resultat ud deraf, idet hans Interesse var at omvende mig til Grundtvigianismen, min at overbevise ham om, at han havde refereret mig ganske forkert, saa har jeg dog fra dette Forhold Minder, som jeg ikke vilde undvære.« Det var en meget stor og glædelig oplevelse for A., at han, da Jungersen lå på sit dødsleje i 1911, fik en hilsen fra ham, – som tak for en hilsen fra A. – hvori han talte om et gensyn hisset. Da følte Ammundsen, at Kristus havde sejret over dem begge og forenet dem.

Også til andre af hans modstandere trak det personlige forhold sig atter i lave, således til Skat Rørdam. Denne havde en søndag i Frelsers kirke holdt en prædiken, som A., der netop var i kirken, efterhånden opfattede som rettet imod ham. Prædikenen blev senere udgivet, men A. ville nødig skrive mod Rørdam, som han agtede meget højt. De fik aldrig

talt denne sag igennem, men Rørdam viste senere Ammundsen stor venlighed, og Ammundsen glædede sig over at have haft ham som gæst i sit hjem kort før hans død.

I »Vandrebogen« fortsættes tilbageblikket over disse år:

»Mine Studier over Reformationen var naaet til en relativ Afslutning. Ganske vist ønskede jeg at grave dybere mange Steder, f. Ex. ogsaa at forfølge den »unge« Luthers Tanker her i Danmark, hvor Hans Tausen er Discipel af Luther netop fra den mest originalt reformatoriske Periode, og hvor de 43 københavnske Artikler giver et fyldigere Udtryk for det evangeliske Grundsyn end den afdæmpede Augburgske Konfession. Men jeg blev kastet ind i et andet Arbejde ved Fr. Nielsens Død, nemlig at fortsætte hans Kirkehistorie ved at skildre Tiden fra ca. 1730.

Ret langt er jeg ikke kommen: mine Studier har foreløbig samlet sig om Oplysningstiden. Ved et saadant Arbejde forekommer det sværeste mig at være, dels at afgøre, hvor dybt man skal gaa i sine Studier (man maa have fast Grund under Fødderne, men dog ikke blive som Anders Sørensen Vedel, der aldrig syntes, han havde Stof nok), dels at vælge det rette Stof og at gøre Skildringen baade overskuelig og tillige underbygget med tilstrækkelige Detailler. Jeg savner her Fr. Nielsens utrolige Arbejdskraft, Hurtighed og kvikke Stil. En Del af Vanskelighederne søger jeg at løse ved en Adskillelse mellem den egentlige Fremstilling, hvor der spares saa meget som muligt paa Navne, Aarstal og lign., og saa Stykker med smaat Tryk, der pakkes med de Detailler, som Forfatteren for sin historiske Samvittigheds Skyld nødig vil udelade, og som den særlig interesserede Læser nødig forgæves skulde søge efter, medens hvem der vil, ganske roligt kan springe det over. Jeg søger at sætte Kirkehistorien i nøje Forbindelse med den almindelige Aandsudvikling, jeg tilstræber maaske mere det religiøse Livs Historie under Kristendommens Indflydelse end Kirkehistorie i snævrere Forstand. Og jeg er stadig bleven

gladere ved at være bleven ført ind i den moderne, hidtil i Almindelighed saa stærkt forsømte Kirkehistorie.

Et Punkt, som ligger lidt udenfor mit egentlige Fag, men hvor jeg har følt mig nødsaget til at arbejde noget, er Evangeliekritikken eller snarere Arbejdet paa at fremstille den historiske Kristusskikkelse. Jeg har lejlighedsvis skrevet en Artikel i Gads Danske Magasin mod Drachmann og Ryberg Hansen, og jeg har søgt at tage Emnet fra den kirkehistoriske Side i en Forelæsning over Grundopfattelsen af Jesu Personlighed. Det vilde være usandt at sige, at disse Spørgsmaal ikke har voldt mig selv Uro, men dog synes jeg ogsaa at have erfaret, at netop Arbejdet her hjælper, medens det truende paa Afstand tager sig større ud end paa nært Hold. Desværre har mit Studium her langt fra kunnet være dybtgaaende nok.

Og ellers faar jeg læst temmelig lidt Theologi, naar det ikke paa en eller anden Maade gaar ind under Arbejdet med Kirkehistorien.

Det hidtil sagte angiver tillige nogle af Grundtankerne i mit Hovedarbejde, Universitetsundervisningen. Jeg lægger Fr. Nielsens »Mellembog« til Grund, men ordner ofte Stoffet anderledes. Jeg betragter det som Kirkehistoriens højeste Opgave at trænge gennem alle ydre Former ind til selve det personlige Liv med Gud. Desværre har vi jo paa mange Punkter alt for lidt Materiale, og paa adskillige andre er det kun meget daarligt lykkedes mig at naa og give det, jeg gerne vilde.

En god Hjælp er Laboratorieøvelser, hvor man kan sætte den enkelte i Arbejde anderledes selvstændigt end ellers og give sig Ro til at naa til Bunds. Som Emner, som jeg i Semestrenes Løb har gennemgaaet, kan nævnes: Kristendom og Kultur i Oldtiden (Et Forsøg paa at fremdrage *de* Tanker hos Jesus selv, Aposteltiden og lige efter, som belyser Forholdet til Mennesket og Kulturen i videste Forstand; Kvintessensen af min Anskuelse har jeg givet i mit Foredrag, som blev trykt i Dansk Tidsskrift) – Skrifter fra den Efter-Apostolske Tid (Klemens Romanus, Ignatios, Polykarp, Didake) – Justins

Apologier – store Stykker af Augustins Confessiones – Frans af Assissi – store Stykker af Luthers Skrifter fra ca. 1520 – Prøver fra Oplysningstiden (Stykker af Holbergs Epistler, af Wolffens-Büttelerfragmenterne, af Lessing og Goethe) – William Careys Liv og Mission i Indien.

Indenfor Studiet som Helhed vilde jeg gerne have mere Valgfrihed og mere Læggen Vægt paa Selvstændighed. Et lille Skridt i den Retning er sket ved Reformen sidste Sommer, som giver Ret til i G. T. og Kirkehistorie at nøjes med meget smaa Fordringer i det ene Fag med udvidede i det andet. Kirkehistorie som Minimumsfag bliver unægtelig meget lille; heldigvis gør Bergmanns fortræffelige Lærebog det muligt, at Kandidaterne dog faar en Viden, som kan kaldes nogenlunde forsvarlig. Og i Kirkehistorie som Maximumsfag kræves paa et eller andet Punkt mere selvstændigt Arbejde.

Med Deltagelse i praktisk kristeligt Arbejde er det ikke blevet til saa meget, om end jeg har holdt en Del Prædikener og bibelske eller opbyggelige Foredrag. Dog har jeg især i de senere Aar maattet holde igen for ikke at faa Tid og Arbejds-kraft alt for meget splittet.«

A. nævner her sit arbejde med evangeliekritikken eller snarere arbejdet på at fremstille den historiske Kristusskikkelse og omtaler den tidligere citerede artikel i Gads danske Magazin 1906: »Fra Kampen om Evangeliernes Kristusskikkelse« og forelæsningerne i 1907 om grundopfattelser af Jesu personlighed. Det var hans håb, at der derud af en gang kunne blive en bog, der tillige kunne blive et bidrag til den nyere tids religiøse historie. Dette nåede han dog aldrig. Derimod udgav han i 1912 to mindre bøger: »Til Opgør« og »Til Opbyggelse«. I den første findes tre afhandlinger: I. Nyere Grundopfattelser af Jesu Personlighed. II. Kristendom og Moral. III. Kristendom og Kultur i Oldtid og Nutid. I den anden en række taler og afhandlinger, hvoraf den første handler om evangeliernes Kristusbillede. Flere af dem er holdt for studenter. I det fælles forord skriver A. bl. a.: »Den første Betingelse

for at naa rigtig ind i Kristendommen, er Redelighed . . . Det er sandt, at vi tror paa Mysteriet i Kristendommen; ja uden dette kunde vi ikke tro den; en Religion, hvor alt slog til, som to og to er fire, vilde slet ikke være nogen Religion. At tro vil altid sige at overvinde en Modstand; det er at fastholde den usynlige, som om man saa ham . . . Netop derfor er vi ikke færdige. Kristendom er Liv, og det hører Livet til ikke at være færdig.«

Samme år udsendte A. bogen »Søren Kierkegaards Ungdom« (hans Slægt og hans religiøse Udvikling). A. slutter denne bog med at sige: »Nærværende Afhandling har intet at gøre med at dømme om Kierkegaards Livsværk som Helhed, om han kom til at arbejde for den »Kirke i det fjerne«, som efter Gennembruddet var hans og Vennen Boesens Ideal, eller om han blev en Kirkeødelægger uden Mage. Maalet skulde være at tjene som Indledning til Studiet af den mærkelige Mand, der tvinger enhver til Selvforstaaelse og til Selvstændighed, overfor andre og overfor ham selv«. I »Til Opgør« s. 62 skriver A. således om ham: »Paa Vejen (til forståelse af Kristusskikkelsen) er der en Mand, som standser os: Søren Kierkegaard. Han er ikke nem at slippe forbi. Hvad han siger om, at Kristus maa indtage en principiel anden Stilling end Sokrates, om hvor umuligt det er, at den historiske Fremstilling nogensinde kan byde Troen, hvad denne behøver, om det eksistentielle Forhold, om Samtidigheden med Kristus, om Forargelsen – alt dette er Tanker, man gerne skulde tage med paa Vejen. Men blive staaende ved ham kan vi ikke. I »Smulernes« Skildring af »Guden« har Paradokset i Kristi Person faaet en intellektuel og metafysisk Tilspidsning, som stemmer med senere græsk Theologi, men er fremmed for Ny Testamente. Og selv i den udtømmelige »Indøvelse i Kristendom« forstaar vi vel saa alvorligt som næppe i nogen anden Bog Risikoen og Lidelsen, men vi føler trods alt ikke ret den frigørende og overbevisende Magt, den Fred og Kraft, der udgik fra Jesu Personlighed, og som er den anden Pol, der maa til

for at frembringe den Spænding, hvori Kristenlivet bestaar.«

Mange år senere, i festskriftet »Den danske Kirkes Arv og Gæld« 1926 skrev A.: »Har man fulgt Kierkegaard saa langt, saa man er kommet paa Knæ, da først kan man ogsaa brydes med ham. Da kan man se, at hans sidste Angreb paa Kirken strider mod hans egne værdifuldeste Tanker. Han havde altid peget indad; nu blev Inderlighedens Forkynder en Agitator for en ydre Forandring: Statskirkens Ophævelse. Og man kan opdage Skævheden i hans Kristendomssyn . . . Han staar da som den store Ensomme, der drager og frastøder og i alt tvinger til Selvstændighed.« I dagbogen 5. juni 1912 findes denne korte bemærkning: »S. K. er en streng Tugtemester; han viser os, hvor let alt forfalskes i os.«

Det følgende år holdt A. en række forelæsninger over S. K.'s religiøse gennembrud.

Ammundsen blev, ikke mindst efter udgivelsen af »Den unge Luther« i vide kredse stemplet som »liberal teolog«, hvad der i og for sig ikke var så mærkeligt. Han var jo meget »liberal«, fri og frisindet i sin tænkning. Han brød med ortodoxien, hvad der formentlig var medvirkende til et køligere forhold til P. Madsen. Han gjorde sig til talsmand for en ret vidtgående subjektivisme; han gik ind for »bibelkritik«, og hans nadveropfattelse måtte forekomme symbolsk. Og dog giver det en ganske skæv vurdering af ham, hvis man uden videre indordner ham i den »liberale teologi«. Meget energisk tog han selv afstand fra denne (jfr. s. 51).

Han gør det netop i »Den unge Luther«. Således s. 63: »Luthers personlige Grebthed er ogsaa forbilledlig for os. Vi maa tilsidst naa frem til det personlige Valg. Den moderne liberale Theologis Fremgangsmaade forslaar ikke. Den vil paa den ene Side give en »rent historisk« Jesus, hvilket stadig viser sig at være videnskabelig umuligt paa Grund af Stoffets Art. Og den vil paa den anden Side gøre denne »rent historiske« Jesus til religiøst Princip. Men dette er religiøst utilfredsstil-

lende, naar man ser saaledes paa Jesus, som det almindelig er Tilfældet, idet man søger at presse ham ind under almenmen-neskelige Maal.« Og s. 110: »Men naar den nyeste liberale Theologi ikke mere kan bruge Paulus til Belysning af Jesus, da gaar den bort fra Reformationen og alt, hvad der overhovedet har existeret af Kristendom i Historiens Løb.« »Det hænger sammen med en Bevægelse i den liberale Theologi. I stærk Interesse for det udadvendte, Kulturen, ser man ikke mere et Forhold til den personlige Gud i Synds- og Naadesbevidsthed som det første af alt« (s. 156).

I et brev til F. C. Krarup (11/2 1906) skriver han: »Nu er det jo sikkert nok, at kritisk Theologi i Reglen ikke har haft meget med Vækkelse at gøre. Men Ritschls Angst her forekommer mig bornert, og den moderne liberale Theologi er i mine Øjne ikke efterlignelsesværdig. Der er for lidt oprindelig Kraft i den.«

Nogle år senere, i 1911, hedder det i et brev til professor Jacobsen: »Da jeg fik Opfordringen til at underskrive Harnackopraabet, svarede jeg, at hvis det var Meningen herom at samle Harnacks Meningsfæller, den »liberale« Theologi, eller hvad man vil kalde det, hørte jeg ikke hjemme der. Men hvis det var Meningen at give et Udtryk for den Tak, Theologien af de forskellige Retninger skylder Harnack, vilde jeg gerne skrive under.« (Brevet er skrevet 26/3 i Palermo, og der ses ikke, om A. skrev under til sidst). I bogen »Til Opgør« 1912, i afsnittet »Nyere Grundopfattelser af Jesu Personlighed«, går A. ind på Harnacks bog »Das Wesen des Christentums« – samt W. Bousset: »Jesus« – og siger, at man kan ikke blive stående på det standpunkt, som den liberale teologi her er kommet til: at Jesus som Messias ikke hører med til evangeliet, men at evangeliet kun er Jesu forkyndelse af Gud som Faderen. »Overfor Spørgsmaalet om Jesu Selvbevidsthed staar den liberale Theologi ved et kritisk Punkt.« Det var på dette punkt, A. måtte bryde med den daværende

liberale teologi. For A. var der ikke blot tale om Jesu evangelium men lige så fuldt: evangeliet om Jesus.

Og endelig kan i denne sammenhæng nævnes A.'s omtale af de tre grundtyper i moderne kirkeliv i indledningen til »Den kristne Kirke i det 19' Aarhundrede«, hvor han om »den liberale Type« (»liberal« tages her i en videre betydning, end når man opstiller modsætningen mellem »liberal« og »positiv« theologi») skriver: »Endnu mindre end de foregaaende Typer (vækkelsestypen og kirketypen) taaler denne at staa alene; saa uarter den til bleg Rationalisme eller mangelige Kompromisser med Verden.«

Ammundsen havde selv en følelse af at stå med front mod to sider: mod den gamle orthodoxe teologi og den nyere liberale. I et brev til F. C. Krarup 13. juni 1908, hvori han takker for dennes sidste bog »Jesus, Guds Søn«, skriver han:

»Utvivlsomt er det nødvendigt, at der bliver gjort et almenfatteligt Forsøg paa at vise Vejen for den kristelige Tænkning her. I Længden kan det ikke undværes, selvom man en Tid kan lægge det dogmatiske Synspunkt til Side og samle sig om de historiske og de praktiske religiøse Spørgsmaal. Dette har jeg gjort, og formodentlig flere, som har opgivet de gamle Udtryksformer uden at have fundet nye dogmatiske (det praktisk-religiøse Sprog kan vi derimod nok tale, og her er Bibelen et umiddelbart Forbillede).

Jeg er ganske enig med Dem i Nødvendigheden af en dobbelt Front, dels mod den overleverede Formulering, dels mod en Forflygtigelse af Indholdet, bl. a. den religionshistoriske Udslettelse af Kristi Ejendommelighed og enestaaende Stilling. Det første gør De her godt og grundigt . . . Mig interesserer for saa vidt Opgøret til den anden Side mere. Dèr ligger Fremtidens Vanskeligheder; det er en langt sværere Opgave at klare dem end Fortidens, men derfor ogsaa af større Interesse . . .«

I et andet brev til samme nogle år før (11/2 1906) skrev han: ». . . af og til tænker jeg ved Deres Kritik af en kirkelig Opfattelse: dette er i og for sig rigtigt, men her er mere at sige. Hvis man nøjedes med at maale de dogmehistoriske Fænomener med Logikkens og vor Tids religiøse Forstaaelses Alen, var det dogmehistoriske Studium uudholdeligt. Man vilde faa Følelsen af, at det var de menneskelige Daarskabers Historie. Herunder er der to Tanker, som har trøstet mig. Den ene er, at det religiøse Liv er saa uendelig nuanceret. F. Ex. er der sikkert Naturer, som er saa intellektuelt anlagte, at deres religiøse Liv antager et for mange af os ubegribeligt Præg. Saaledes i hele Tiden for c. 100 Aar siden, hvor netop Anvendelsen af Erkendelsen paa det religiøse Omraade stod som en Hovedpligt. Jvfr. ogsaa Augustin og Melanchthons Udtalelser om, at det vilde være Salighed at gennemskue Treenighedens Mysterier. Adskilligt, som for os er tomme Abstraktioner, var for andre en Gudsdyrkelse.

Dernæst at de ældre Formuleringer undertiden sikkert dækker over større Værdier, end det strax ses. F. Ex. ved Augustin, at hans theoretiske Lære ikke nær altid formaar at udtrykke det, der lever i ham. En Gang hos Jacobsen indrømmede jeg i Deres Nærværelse, at Dogmehistorien var den vigtigste Del af Kirkehistorien. Nu vil jeg ikke mere udtrykke mig saaledes. Jeg tror, vi langt mere skulde have selve det religiøse Liv, som det udtrykker sig i Kultus, Salmer, Opbyggelsesbøger og Prædikener, frem. Paa en saadan Baggrund skulde da Dogmernes Tilblivelse ses, hvorved det vilde blive klart, om de er adækvate Udtryk for Tidens – eller vedkommende Mænds – virkelige religiøse Liv eller ikke. Men man er endnu ikke naaet ret langt frem i saadant Arbejde, og det overstiger indtil videre helt mine Kræfter at lægge Undervisningen saa stærkt om.«

Netop i disse år førte spændingen mellem liberal og orto-

doks teologi til et meget alvorligt opgør i anledning af pastor Arboe-Rasmussens optræden og sagsanlægget mod ham.

A. R. var i årene 1897-1916 sognepræst i Skibsted og trådte første gang frem for offentligheden med en artikel i »Teologisk Tidsskrift« 1901, hvor han benægtede jomfrufødslen. Han havde læst Harnack og følte sig som discipel af ham og fik den tanke at samle »al liberal Theologi i Norden«, bl. a. ved at starte et tidsskrift. Dette blev imidlertid ikke til noget, men Morten Pontoppidan åbnede sit blad »Frit Vidnesbyrd« for ham. Der blev dengang ikke skredet ind imod ham, skønt hans standpunkt blev meget debatteret. I det kirkelige udvalg udtalte biskop Poulsen 15. juni 1904, at der ikke, så længe han havde noget at sige, ville blive skredet ind imod A. R., »medmindre det skulle tage en anden retning, end det har for øjeblikket«. Man syntes i ledende kredse at være nogenlunde enige om, at overfor afvigelser fra enkelte stykker af den kristne tro måtte man anlægge en åndelig bedømmelse og bl. a. tage i betragtning, hvordan vedkommende mands hele Kristusforhold var, og om han var i bevægelse henimod eller bort fra kirkens lære (biskop Koch i 1905, efter Ammundsens referat). Men da A. R. i 1913 søgte Vaalse, besluttede biskopperne dog at stille ham for provsteret som vranglærer, og da han blev frikendt her og ved højesteret i 1916, nægtede biskop Wegener at give ham kollats. Ikke mindst Ammundsen tog sig denne sag meget nær. I dagbogen skriver han kort: »Den Arboe-R's Sag gør Situationen meget alvorlig.« Både Arboe Rasmussens stilling og biskoppernes sagsanlæg bød ham imod. A. R.'s defensor, højesteretssagfører Liebe, søgte vejledning hos A., hvad denne ikke var glad for; men han måtte afgive et votum til højesteret. Og A. følte sig også forpligtet til offentlig at fremkomme med en redegørelse for sagen. Dette skete i dagbladet »Hovedstaden« 5., 6. og 7. september 1913, i tre artikler under overskriften »I Dagens Strid«. Heri redegør A. først for den gamle strid om Kristus

som Guds søn, der for 1600 år siden førtes mellem rettroenheden og den rationalistiske arianisme, og påpeger, at den sidste retning faldt sammen, fordi den manglede store personligheder, og kun var i stand til at holde sig oppe, når den støttedes af den verdslige magt. Derefter fortsætter A.: »Hvorfor synes det, som om de, der vil kaldes frisindede, moderne kristne, saa ofte er mere optagne af at bekæmpe det gammeldags end at aabne en Vej for dem, som har brudt med den gamle kirkelige Form? Hvorfor – ja det er en Gaade, hvis ikke Gaadens Løsning er noget for disse Folk meget ugunstigt. Der er dog sandelig Mennesker nok at tage af, – forudsat man kan faa fat paa dem. Og kan man ikke det, modbeviser man selv sit eget Krav paa at give en Kristendom for moderne Mennesker . . .

I Striden mod Arboe Rasmussen blev det en Gang sagt af en meget konservativ Præst, at hvis de liberale er forrest i Kampen mod Vantro, da kan man ikke undvære dem; men er deres Interesse væsentlig negativ, da kan man saa udmærket undvære dem.

Af en lignende Grund har mange af os, som har givet Afkald paa at tælles blandt de ortodokse, og som anser fri kritisk Forskning for en Livsbetingelse for Teologien, dog følt en dyb Modsætning til Pastor Arboe Rasmussen. Vi har syntes, at hans Skrifter var mere midtpunktflyvende end midtpunktsøgende. Han taler meget om Inderlighed, og et Skrift af ham bærer det Motto af den tyske Professor Hermann: »For Menneskene i vor Tid er det gaaget op, at den enkelte har Ret og Pligt til kun at bøje sig for en Autoritet, som indvortes overvinder ham.« Fortræffeligt – men hvor er da denne Autoritet? Netop Hermann har vist det paa sin Maade ved Skildringen af, hvordan der gennem Jesu indre Liv opgaar en Aabenbaring og et Samliv med Gud for Mennesket. Men i A. R.'s Skrifter finder vi kun liden Hjælp i denne Retning. Og ikke fordi de er saa strengt videnskabelige; de er tværtimod meget subjective; ofte er hans Grunde af en saadan Art,

at man maa lægge Ønsket om et bestemt Resultat til for at hæve dem til Beviser.« . . .

»At en Mand er Præst i et Kirkesamfund, er kun forsvarligt, hvis han føler sin Enhed med dette Samfund som Hovedsagen, sine Afvigelser derfra som det underordnede. I denne Henseende er Pastor Arboe Rasmussens Stilling svag, saa vidt Offentligheden kan dømme. Han hævder i sin sidste Bog, at det er umuligt at tage Præsteløftet som en stram udvortes Lov. Meget rigtigt, men det første maa dog være, at Præsteløftet betyder en positiv Tilslutning ikke blot til Jesu Evangelium, men ogsaa til det Samfund, indenfor hvilket man skal tjene med dette Evangelium. Og medens A. R. paa ret ukritisk og uselvstændig Maade sværger til visse tyske Mestres Ord, faar vi kun lidet Indtryk af, at han virkelig føler den danske Kirkes gamle Hus som sit aandelige Hjem.«

Efter disse ord, der fremkaldte en skarp replik fra Morten Pontoppidan, vender A. sig til den anden side: »Dog har Offentligheden været for rask til at fælde en endelig Dom. Thi der er mere positive Elementer. Saaledes A. R.'s Bekendelse overfor Biskop Poulsen af Kristus som den levende Herre . . . Og det er ikke ret at dømme om en Præst uden at kende hans Præstegering.«

»Hvad det højeste kirkelige Embedes Stilling overfor Arboe Rasmussen angaar, saa har man her nu forladt den aandelige Vej og er slaaet ind paa den mest udvortes: en Proces, som vil ende for Højesteret . . .

I mine Øjne er der indtraadt den farlige Situation, at de kirkelige og de kristelige Hensyn gaar i indbyrdes modsat Retning. Muligvis kan det være i Kirkens Interesse at faa en Dom over A. R.. Men sikkert er det i Kristendommens Interesse, at en saadan Sag ikke rejses . . . En saadan aandelig-verdslig Proces er milevidt fjernet fra det egentlige kristelige Liv, saadan som det træder frem i Tro og Bøn, i Omvendelse og Genfødelse, i Syndserkendelse og Syndsforladelse, i Mission og Menighedens Opbyggelse.«

I et privat brev af 6. maj 1916 omtaler A. sine erklæringer til højesteret. De går ud på:

»1) at en friere Opfattelse af Læreforpligtelsen er nedarvet i den danske Kirke og forudsat ved Grundloven.

2) at baade Landemodedommen og Asmussen (anklageren) har givet en misforstaaet Fremstilling af Arboes Meninger. Man kan jo ogsaa gøre en Skælm Uret, og naar det sker, haaber jeg ogsaa altid at blive hjulpet til ikke af Fejghed at lade være med at sige min Mening.

3) at naar man ser, hvad Arboe selv vedkender sig, mener han nu akkurat det samme som i 1906, da *Rørdam* i det kirkelige Udvalg bestemt udtalte sig mod hans Afskedigelse.«

Da nogle af A.'s nærmeste venner var betænkelige ved, at han offentligt havde taget stilling mod biskopperne i denne sag og plæderet for Arboe Rasmussens frifindelse, skrev han i et brev: »At tjene i en Kirke, hvis øverste Tilsynsmænd havde gjort et saa beklageligt Skridt, var mig ikke muligt uden offentlig Protest.« Og til dagbogen betror han, lige efter at have skrevet artiklerne til »Hovedstaden«: »Jeg havde en stærk Vished om at skulle skrive saa, – omend ikke Artiklerne selv blev saa gennemvævede af Bøn, som de skulde, – og bag efter en stor Frihed.«

Ammundsen kom senere i livet, som biskop, tilbage til denne sag, da pastor Otto Larsen havde skrevet bogen »Skatten i Lerkar« og vist, at han havde fjernet sig meget betydeligt fra folkekirkens grund. Det var vel nok den overvejende mening, at han ikke mere kunne være præst i folkekirken; men da han ikke selv ville tage sin afsked, stod man igen overfor den pinlige mulighed at fjerne ham ad domstolenes vej. I en fællesskrivelse til venner skriver A. herom 26. september 1932:

»Den Slags Sager er altid sørgelige. Først fordi de beror paa, at en Mand har lidt Skibbrud. Dernæst fordi der uundgaeligt gaar Sensation i dem, og det er jo dødbringende for

en virkelig aandelig Overvejelse. Men naar man har et Ansvær, kan man jo ikke sige: Hus forbi! i en saadan Sag. Den laa altsaa paa min Broders Vej, men før han afgav sin Indstilling, forelagde han den for de andre Biskopper, og vi har derfor vort Medansvar. For mig blev Tilslutningen til det, der nu er sket, bestemt ved følgende Overvejelser:

I. Det var umuligt, at Otto Larsen kunde vedblive som Præst. Han siger jo selv, at hans Standpunkt er omtrent som Høffdings, og det passer. Herefter bliver ikke engang den første Trosartikel eller Fadervor tilbage som noget, han uden Omfortolkning kan vedkende sig; han har ogsaa gjort det Kunststykke at skrive en ret stor Bog om Kristendommens Væsen, uden at Synd findes nævnt, hverken i Ordet eller Tanken. Det er med Urette, han paaberaaber sig Krarup, og selv Arboe Rasmussen var positiv i Sammenligning med Otto Larsen; jeg fortryder heller ikke, at jeg i sin Tid afgav Votum for Arboe Rasmussens Frifindelse. Men med Otto Larsen var det for meningsløst. Til Tider har han selv følt, at hans Stilling var uholdbar. Men han vilde dog ikke selv søge sin Afsked; her medvirkede økonomiske Grunde; og andre, som Ditlef Nielsen, stimulerede ham til at optræde som Reformator. Men i hans Sogne, der har været regnet for »døde«, selv der, hvor man personlig godt kunde lide Otto Larsen, rejste man sig imod ham. »Vi kan jo ikke en Gang have ham til at bede Fadervor.« . . .

II. At faa Sagen for Domstolene var omtrent det værste, der kunde ske. . . .

Jeg ansaa straks Sagsanlægget mod Arboe Rasmussen for et Misgreb og blev bestyrket deri ved at overvære Proceduren for Højesteret. At faa de kristelige Æmner trukket saa til den ene, saa til den anden Side af Advokaterne, modarbejdede Bønnen: Helliget vorde dit Navn! En Proces maa jo antage Form af en Straffesag, hvor Otto Larsen skulde dømmes fra Kjole og Krave. Jeg er ikke i Tvivl om, at han maatte blive det. Arboe Rasmussen blev jo frifundet med den subjektive

Motivering, at han havde været i begrundet god Tro. Men det vilde næppe kunne lade sig gøre her, allerede paa Grund af Otto Larsens langt mere negative Standpunkt. Endvidere havde Biskop Paulsen og Provsten jo før sagt til Arboe Rasmussen, at han bare skulde fortsætte som Præst, og det kunde ikke bevises, at Arboe Rasmussens senere Skrifter var mere yderliggaaende end de allerede da udgivne. Her har min Broder, saa snart Bogen udkom, sagt til Otto Larsen: Det er umuligt, at De kan være Præst med det Standpunkt. Men at faa ham dømt til Embedsfortabelse som Straf vilde være grueligt. Og hele Processen vilde jo, som min Broder sagde, skrue ham fast i hans radikale Anskuelser. Endelig vilde han ved at dømmes blive sat paa Gaden med Kone og Barn.

III. En simpel administrativ Afskedigelse var i og for sig mulig, men pinlig, fordi Otto Larsen saa ogsaa vilde blive subsistensløs.

Jeg hørte en Gang min Broder diskutere dette med en Mand, der ganske simpelt sagde: Otto Larsen har brudt de Forudsætninger, hvorunder han blev Præst; saa maa han tage Følgerne. Min Broder svarede: Jeg kan næsten græde ved Tanken om, at Kirken skulde sætte en saadan Mand paa Gaden for hans Overbevisnings Skyld. Og jeg deler ganske hans Syn, naar han i Indstillingen skrev, at det var vigtigt for Kirkens Ære, at noget saadant ikke skete.

En simpel Afskedigelse var da den yderste Mulighed, som man nødvendig greb til . . .

IV. Saa frembød sig en anden Mulighed: at ophæve Embedet, hvorved Otto Larsen vilde faa Ventepenge.

Ved denne Sag forelaa de to særlige Ting: at Otto Larsen ikke er 35 Aar og derfor ikke pensionsberettiget, og at der allerede før havde været Tale om at ophæve Embedet, hvad der var al saglig Grund til . . .

Naturligvis er det ikke noget, som kan anvendes, hvis saadanne Sager bliver hyppige; saa *maa* der findes en anden Udvej. Men foreløbig har vi jo ikke Regler derfor. Det var

et »Tilfælde«, at Otto Larsens Embede kunde nedlægges. Men er der dybere set noget, som hedder Tilfælde?

Personlig kan jeg takke for denne Udgang; det vilde jeg ikke med indre Frihed kunne gøre for nogen af de andre. Hvad der er meget værd er, at Otto Larsen selv er taknemmelig for denne Ordning. Hvor meget bedre er det dog ikke for Kirken, end om han havde været bitter ! . . . Løsningen er ikke efter en Lineal. Men den er menneskelig. Og det menneskelige Hensyn er dog ogsaa en kristen Pligt.«

Ammundsen har som tidligere nævnt selv omtalt, hvordan han som stor dreng var så videbegærlig, at det stod for ham som et ideal at tage eksamen i det ene fakultet efter det andet, i hvert fald i teologi, historie, sprog og naturvidenskab.

Han fik sin eksamen i teologi, han blev professor i historie, og han kom til at mestre flere sprog, så han kunne holde taler ikke blot på sit modersmål, men på tysk, engelsk og fransk. Og han tabte ikke naturvidenskabens af syne men prøvede at følge med i dens resultater, selv om han ikke formåede at tage aktiv del i dens forskning.

Få år før sin død holdt han i et konvent et foredrag om den moderne videnskabs resultater og prøvede at se dem i forhold til kristendommen. Han indledede med at sige, at han som professor havde savnet hos sine kristne kolleger af andre fakulteter at finde trang til et opgør mellem deres tro og deres videnskab. »De var Kristne og Professorer, men man mærkede tit kun lidt til, at de var kristne Professorer.« Ammundsen følte selv trangten til et sådan opgør. Kort efter at han var blevet teologisk kandidat holdt han et foredrag i Studenterforeningen om »Kristendom og Videnskab«, nogle år senere talte han som før nævnt om »Bibelen om Videnskab og Kunst«, i 1920 om »Tro og Viden«. Den franske matematiker Blaise Pascal, der var lidenskabelig troende, fængslede ham, og i 1929 holdt A. i Alliance française et foredrag om ham.

I det nævnte konventsforedrag sagde A.: »Hele denne nye Fysik med dens Lære om Atomer og Elektroner, Kvantetheori o. s. v. er i høj Grad egnet til at gøre en svimmel. Den synes at pege henimod, at det konstituerende i Verden ikke er Stoffet, men Energien, og den synes at føre til Religionens Tærskel.« Disse tanker, som i flere år havde beskæftiget A., havde i 1928 ført ham ind i en oplevelse, som først berørte ham meget pinligt, men om hvilken han siden sagde, at den havde ført til et glædeligt resultat.

På Tønder Statsskole holdt han i december 1928 et foredrag om videnskab og tro og citerede her, på grundlag af en artikel af museumsdirektør Fr. Paulsen, at professor Bohr i Videnskabernes selskab skulle have sagt, at der var håb om, at vi med forskningens fortsatte fremgang ville nå til bedre at forstå, hvordan Gud arbejder i verden. Dette blev refereret noget forvrænget i Flensborg Avis og førte til en brevveksling mellem Bohr og A.. Professor Bohr svarede på et brev fra A., at det havde ligget ham fjernt at antyde, at naturvidenskabens nyeste udvikling skulle åbne udsigt til en tilknytning til, hvad man efter almindeligt sprogbrug forstår ved religiøse forestillinger. Hans bemærkninger om gudsbegrebet og den moderne videnskab var af almindelig filosofisk, erkendelsesteoretisk art. Ammundsen måtte indrykke en berigtigelse i avisen.

Ammundsen tog sig denne affære meget nær og skrev i »Oplevet og tænkt« et stykke med overskriften »Tugt«.

»Har i disse Dage været under megen Tugt. Affæren med Prof. Bohr er en Ydmygelse. Jeg har skadet det, jeg helst vilde tjene. . . . Min Fejl var følgende: Jeg burde ikke have . . . benyttet Fr. Paulsens Artikel uden at have den for mig. . . . I disse Ting har jeg ogsaa videnskabelig forsyndet mig. Man skal tilmed i det, der vedrører Gud, være særlig omhyggelig. Jeg havde dog noget af den Hensigt at støtte Guds Sag ved, at han var omtalt af Bohr i Videnskabernes Selskab.

Men man skal ikke søge menneskelige Støtter for Gud. Netop denne Erfaring viser, at de kan være svigtende. Man gør det religiøse Spørgsmaal afhængigt af menneskelige Koryfæer. Gud havde netop paa dette Punkt advaret mig. Jeg havde en Fornemmelse af: maaske har dog Barthianerne Ret i deres Uvilje mod Apologetik. Men i den – falske – Tro, at Grundlaget her var sikkert, overhørte jeg dette.

Gud har overfor mig værget sin Majestæt. Han indhentede og afslørede mig. . . . Jeg skulde lære mere Respekt for Gud og Omhu for sikker Sandhed.«

Et par år senere traf Ammundsen professor Bohr paa den internationale højskole i Helsingør, og de fik da en samtale, som Ammundsen var meget glad for. Den hjalp ham ikke blot i nogen måde af med det tryk, denne sag havde lagt paa ham, men ogsaa til at finde ind til det, der for ham blev kernen i dette forhold: at den moderne videnskab kan føre os ind i en ydmyg holdning overfor det mægtige og den almægtige. »Tusind Aar er for Herren som een Dag.« I det omtalte konventsforedrag sagde han bl. a.: »Kristelig set maa vi spørge: hvad er Guds Mening med at lade dette (videnskabens sidste resultater) komme frem? Maaske noget af hans Hensigt er at give en Modvægt mod den Selvbevidsthed, som et andet Produkt af Videnskaben, den tekniske Kultur, kan friste til. . . . Netop i denne Tid tror jeg altsaa, at det er en Guds Førelse, at Naturvidenskaben har faaet en Drejning omad det ufattelige.« Videnskaben kan ikke støtte endsige bevise troen, men den kan give mennesket den ydmyghed, hvori troen kan vokse.

Paa dette punkt genfinder vi den unge Ammundsen, der sluttede sit foredrag om kristendom og videnskab i 1899 med ordene: »Tro ikke, at jeg har villet bevise Kristendommens Sandhed. Det skal med Guds Hjælp aldrig lykkes, som Søren Kierkegaard sagde. Men jeg har søgt at vise, at Valget m. H. t. Kristendom ikke dikteres af videnskabelige Under-

søgelse, men det dikteres af, om man mener at være sig selv nok, eller man vil tro ham, som sagde: Jeg er Opstandelsen og Livet.«

Ammundsen bevarede hele livet evnen til at kunne se en sag fra to sider. Det hang vel sammen med hans spekulative natur, der gik så dybt ind i spekulationerne, at han vidste, han ikke kunne udspekulere alt. Han citerede ofte, bl. a. i indledningen til »Den kristne Kirke i det nittende Aarhundrede«:

Ich bin kein ausgeklügelt Buch,
Ich bin ein Mensch mit meinem Widerspruch.

Disse ord af C. F. Meyer gjorde han åbenbart til sine egne og siger, at de gælder særligt i religiøst liv. Han hverken ville eller kunne skrive en dogmatik, hvor hele regnestykket gik op. I en af sine sidste bøger: »Social Kristendom« (bogen om W. Rauschenbusch) fra 1931 skriver han: »Det er moderne at vrænge ad dem, der siger »paa den ene Side – paa den anden Side«. Ofte citerer man Ordet: »Ja og Nej var aldrig god Theologi«. Og det er sandt. Men Ja og Ja er god Theologi. Det er nemlig det Ny Testaments Theologi. Sandheden har altid to eller flere Sider. Den er for stor til at opfattes fra én Kant. Den menneskelige Erkendelse bevæger sig gerne i Svingninger. Een Tid, een Retning fremhæver den ene Side. En ny Bevægelse opdager en anden.« Derfor gjorde han sig også altid umage for at lære af nye bevægelser, det være sig den liberale teologi, barthianismen eller oxfordbevægelsen.

Professor Ammundsen som »student«.

AMMUNDSSEN OG DEN KRISTNE STUDENTER- BEVÆGELSE

Ammundsen nøjedes som professor ikke med at virke som lærer for studenterne på universitetet, men også udenfor dette tog han aktivt del i deres liv, og gennem en længere årrække kom han til at stå som en central skikkelse i den danske kristne studenterbevægelse, der ikke mindst under hans førerskab oplevede en glansfuld tid.

Allerede kort efter at han i 1899 var blevet kandidat, kom han med i »Studenterhjemmet«s arbejde, og hurtigt blev han en af de ledende inden for den kristne studenterbevægelse. I 1905 ledede han det første danske, kristne studentermøde på Bogø. Selvom han siden kom til at lede flere studentermøder herhjemme end nogen anden, var der intet af dem, der prægede sig så dybt i hans erindring som dette. Han skriver selv derom (28. juli 1905):

»Den 16. rejste jeg til Bogø og kom der d. 17. En Tid, navnlig i Italien, havde jeg nærmest været ked af, at Mødet skulde holdes og været tilbøjelig til at bebrejde mig selv, at jeg havde været med til at beslutte dets Afholdelse uden at kunne deltage i de endelige Forberedelser. Der var jo opstaaet Splittelse, saa Grundtvigianerne saa ud til at ville holde sig helt borte fra Mødet. Og en Mængde Talere havde sendt Afbud: Ricard, Skovgaard-Petersen, Busch m. fl. Lige før jeg tog fra Vigerslev, fik jeg Meddelelse om Højskoleforstander Thomsens Afbud. Men allerede om Mandagen paa Bogø fik jeg bedre Haab om Mødet, og de andre Komitémedlemmer syntes ogsaa ret forhaabningsfulde. De ydre Forhold: Lo-

kaler, Bispisning o. s. v. var gode. I Stedet for Thomsen havde Pastor Westergaard, Hvirring, lovet at tale, saa vi dog fik en grundtvigsk Taler foruden Biskop Sørensen. Quistgaard og et Par andre Grundtvigianere var ogsaa indtegnede.

Under Mødet fik vi det meget alvorlige Afbud fra Rektor Hauch, der skulde have talt om Tro og Tvivl, og som selv havde glædet sig saa meget til at være med. Vi fik ham dog godt erstattet med Axel Bjerre.

Gennemgaaende var Foredragene ikke særlig betydelige (betydeligst maaske Geismars om Religiøsitet og Kristendom, gribende var Bittmanns Missionsforedrag). Stricker havde lovet at tale den sidste Aften om Nadveren. Paa Mødets første Dag kom imidlertid Moltke med et Brev fra ham om, at der havde hobet sig saa meget Arbejde op, at han saa det som Herrens Vilje, at han ikke skulde komme. Jeg fik det Indtryk, at der var en Epidemi blandt Talerne, især Missionsfolkene, idet de behandlede Mødet som noget, man ikke behøvede at tage Hensyn til. Jeg blev meget vred over denne Hensynsløshed. Et Telegram fra Moltke til Stricker fik ham dog til at komme. Om Aftenen sagde jeg til Stricker, at jeg maatte bekende at være bleven meget vred, alt for vred, over hans Afbud, da jeg havde glædet mig meget til at høre ham. Han anførte til sit Forsvar, at der i hans Sogn var to, som laa for Døden, men fik mig ikke overbevist om sin Handlemaades Rigtighed. Jeg sagde bl. a., at jeg troede at Herren vilde, at vi skulde holde vore Løfter, naar det ikke var Synd, vi havde lovet. Men, sagde jeg, nu vil vi glæde os over, at De er kommen, man maatte jo være et Asen, om man gik og bar Nag i disse dejlige Dage. Iøvrigt fik jeg ikke talt med Stricker. Han gik stille omkring, saa ikke ud til at kunne dele Ungdommens Munterhed. . . . Dernæst holdt han et forunderlig dybt Foredrag. Der var i det en uforsvarlig Maade at sætte Skel paa («uden man ved sig fuldt retfærdiggjort og rensat ved Jesu Blod, er man ikke nogen Kristen, noget Guds Barn.» Bittmann gav mig bagefter Ret i, at Skellet maatte

sættes mellem dem, der vilde, og dem, der ikke vilde). Men ellers var Talen forunderlig, hentet ud fra et langt Samliv med Gud. . . .

Det var forunderlig dejligt at se, hvordan Alvor og Munterhed fulgtes ad. Guds Aand var over os. . . .«

Nogle tanker, A. før dette møde nedskrev, viser, at han fra første færd prøvede at fastlægge en linie for et sådant møde; også de, der senere deltog i studentermøder under A.'s ledelse, vil genkende denne linie:

»Aabne Hjertedøre for Jesus. Netop for ham, saa han kan komme helt ind.

Vi kalder paa Dem, bort fra Sommerferieadspredelserne.

Ikke et Højtryk, der kan bringe Følelserne paa Kogepunktet. Nej en fast og urokkelig Vilje er det, det gælder om. At mødes med hans Vilje, der er almægtig, at høre det Ord, der skaber, hvad det nævner.

Vi vil ogsaa fremkalde Stemning, thi den er noget værd.

Maal for Livet vilde vi gerne hjælpe Dem til at finde eller bekræftes i. Forskellen mellem en Dag, der leves med og uden Maal.

Vi vilde gerne sætte Jesus Kristus saaledes ind i Deres Liv, at han aldrig gaar ud deraf.

Vi ved vel, at det, det kommer an paa, er det daglige, ikke det særlige. Men alligevel – baade Hvilen og Festen har sin Plads i Livet, at dette kan blive baade en Hvile, en Bod og en Fest.

Jesus Kristus vil hjælpe Dem til at bygge Deres Liv. Sæt store Forventninger og Fordringer, ikke til os, men til Gud.

Religion er ikke Svaghed, men Styrke.

Jesus som den stærke, der har Myndighed.«

I studenterbevægelsens festskrift »Sursum corda« siges det med rette, at A. ledede disse møder med »en dejlig mixture af alvor og gammen«. Samtidig med, at han ønskede, at studenterne skulle møde alvorlig kristendom, ville han undgå et tungt, pietistisk præg over møderne. Der blev spøgt og leget,

og efter Bogø-mødet udtalte han, at det havde været et vidunderligt møde, fordi de unge var så lette at bevæge fra spøg til alvor. Hvordan han bevidst prøvede at spille på de forskellige strenge, eventuelt »lægge sordinen på«, ser vi i en dagbogs-bemærkning efter Nyborgmødet juli 1913: »Nyborgmødet var *godt*; det var alvorligt; jeg havde fra Begyndelsen besluttet at køre med stramme Tøjler men saa efterhaanden, at der maatte gives det muntre mere Plads for at ryste Folk sammen. Der var stor Stigning i det; hertil bidrog Zwemers Komme; han bragte det kraftige Slag, der tiltrængtes. Programmet var noget for meget anlagt paa Krav, for lidt paa Evangelium; dog fik vi, hvad der behøvedes.«

Om sine indtryk fra de første studentermøder skrev A. i vandrebogen fra Taormina 1911:

»Ualmindelig berigende har det været at lede de kristelige Studentermøder paa Bogø 1905, Johnstrup 1907, Ry 1909. Skønt jeg godt ser Fæerne ved saadanne Festdage, hvor Stemningslivet sættes i saa stærke Svingninger, hører dog disse Dage til de rigeste og lykkeligste i mit Liv. Det er et stort Privilegium at være midt i en saadan Flok unge, hvor man paa den mest umiskendelige Maade mærker Guds Aands Arbejde, ser, hvordan alt det bedste og reneste kaldes frem i Mennesker, hvordan det stygge af sig selv træder tilbage, hvordan Mennesker bøjes til Syndsbekendelse og overbevises om Kristendommens Magt til at frelse, hvordan Skillevægge brydes ned, og man ved sig draget ind i en stor Enhed, man ikke selv har skabt. Særlig Fællesbønnens og Nadverens forenende Magt har jeg her mærket som næppe noget andet Sted.

Om mit Arbejde her skal fortsættes, kan i Øjeblikket ikke siges. Det har bl. a. haft den Skrøbelighed, at min mest aktive Deltagelse kom stødvis ved disse Møder, uden at jeg helt kunde leve med i Semestrenes daglige Liv, og nu er der jo indtraadt en Spaltning mellem Studenterhjemmet og Kristeligt Studenterforbund. Da jeg ikke kan slutte mig udelukkende til det ene eller det andet, og mine Forsøg paa at mægle

helt er strandede, ved jeg intet hverken om Studentermødernes Fremtid eller om mit Forhold dertil, men i hvert Fald kan jeg ikke faa sagt nok Tak for den Hjælp og Velsignelse, denne Sag har givet mig.«

Ammundsen hentyder her til de brydninger, der var indenfor den danske kristelige studenterbevægelse. Allerede kort efter »Studenterhjemmet«s stiftelse i 1892 kom to retninger til at stå overfor hinanden. Den ene, der nærmest var grundtvigsk præget, hyldede det program, man har kaldt »Studenterhjemsiden«, idet man under hjemlige former ville samle studenterne ikke blot om kristelige men også om kulturelle emner. Den anden retning, der til dels var påvirket af Indre Mission og af den engelsk-amerikanske studenterbevægelse, hyldede derimod den såkaldte »Studentermisionsidé«, for hvilken det afgørende var at virke missionerende blandt studenterne. Derfor ville man også sikre sig, at foreningen blev ledet af afgjorte kristne, der før valg underskrev en bekendelse. Denne skriftlige bekendelse, som blev kaldt »Basis«, skulde være betingelse for stemmeret og valgbarhed til bestyrelsen. Dette ville den førstnævnte fraktion ikke gå med til. Man stemplede det som uændeligt at kræve garantier på den måde. C. I. Scharling udtalte: »Vi kan alle være enige i Grundtanken. Ledelsen bør være personlige kristne. Men maa man forlange en ydre Garanti?«, og Chr. Ludwigs pegede på, at forslaget ville sætte skel mellem medlemmerne. Imidlertid havde det kristne verdensforbund indført basis som betingelse for medlemskab, og de foreninger, der ikke havde denne bekendelse, var kun »tålt« indenfor forbundet. Efter verdensforbundets møde i Sorø i 1902 blussede striden derfor op i Studenterhjemmet. I 1906 blev der ved en generalforsamling et lille flertal for følgende lovparagraf: »Til Medlemmer af Bestyrelsen kan alle saadanne Medlemmer vælges, der bekender Jesus Kristus som deres Herre og Frelser.« Ammundsen prøvede at mægle og sluttede sig til et forslag om, at begge retninger mødtes til de store torsdagsmøder, men at

man så iøvrigt arbejdede hver efter sin linie, tilhængerne af »Studerterhjemsiden« ved tirsdagsmøder, de andre (basis-tilhængerne) ved lørdagsmøder.

Da John Mott i februar 1909 besøgte København, bevirkede hans møder et stort fremstød for den kristelige studenterbevægelse og øget nidkærhed hos mange af de førende. Der dannedes en stærkt sammensvejet inderkreds, Kredsen af 18. Juni 1909, og det endte med, at tilhængerne af basis brød ud af »Hjemmet« og stiftede Kristeligt Studenterforbund i 1910. Også da havde Ammundsen prøvet på at mægle. I en rundskrivelse til venner 23. februar 1909 fortæller han om Motts møder og skriver så: »Nu gælder det jo, hvordan det gaar bagefter. Der er som sædvanlig en Del Vanskeligheder mellem dem, der holder paa Studenterhjemmet, og dem, der mener, at man bør ophæve det, afbryde Samarbejdet med Grundtvigianerne og danne en Forening indenfor Studenterforeningen med stærkt missionerende Program. I Tirsdags Aftes var der ude hos os en Forhandling mellem nogle fra hver Side, tre af Studenterhjemmets Bestyrelse (Carl Scharling, Dr. Hoff og stud. theol. Brøndsted, en udmærket en) og nogle af den anden Retning (la Cour, Johs. Rasmussen, Th. Leth), desuden Blichfeldt og jeg, som ikke hører til nogen af Partierne. Jeg tror, at adskillige Misforstaaelser blev fjernede, og man kom hinanden nærmere. Der er saa meget at gøre, at det er Synd at øde Kræfterne paa indbyrdes Kritik.«

Mæglingen lykkedes dog altså ikke i første omgang. I Kristeligt Studenterforbund indsatte man følgende paragraf i lovene: »Stemmeret paa Forbundets Generalforsamlinger har de Medlemmer, der ved skriftlig afgiven Erklæring har bekendt Jesus Kristus som deres Herre og Frelser og anerkendt deres Forpligtelse overfor Forbundets Formaal.« Det følte dog stadig af mange som unaturligt og smerteligt, at den kristne studenterbevægelse således var splittet, ikke mindst af Ammundsen, og i 1915 lykkedes det da at genforene de to parter og danne »Danmarks kristelige Studenterforbund«, —

efter at basis var vedtaget, uden nogen begejstring. Ammundsen blev valgt til formand og udtalte i en programtale: »Den danske kristelige Studenterbevægelse tager nu fat i en ny Form. De to Foreninger, Studenterhjemmet og Kristeligt Studenterforbund har sluttet sig sammen til Danmarks kristelige Studenterforbund. Dér sætter vi dem Stævne, som ønsker at tage Del i det nye Forbunds Liv. Vort Forbund skulde være paa en Gang vidtfaavnende og midtpunktsøgende. Dørene er aabne, men enhver skal være klar over, hvorhen vi vil styre.«

Nogle af de tanker, Ammundsen gjorde sig om »Basis«, har han i foråret 1915 nedskrevet i heftet »Ad se ipsum«: »Basis er et Symbol paa, hvad vi vil. Hjælpe Mennesker til en Afgørelse, tjene Kristus, lade ham tjene os (Frelser).

Basis er et Middel. Den udtrykker

1) *en religiøs Bekendelse.*

Underskriften en Bekendelseshandling, føles som saadan. Bagved et religiøst Spørgsmaal og Svar. Tage dette meget alvorligt. Det er ikke Meningen, at man bestandig skal gaa i religiøs Uvished. »Og maatte det med Graad end ske.«

Ikke tage det af sig selv. Stille det paa hans Naade (»Frelser«).

Basis betyder ikke:

a) at man er sikker m. H. t. alle stemmeberettigede. Selvskuffelser mulige. End mere Anfægtelser og Kriser.

b) at disse er de rette, medens de andre udenfor er blakkede. En saadan ydre Sondring umulig og ufrom. . . .

2) *en Erklæring om Villighed til at arbejde.*

Understreges ved Bestemmelsen om de 5 Aar. Her undersøres en Kreds, som i disse Aar tager Ansvar og Arbejde op. Maaske værnes herved ogsaa andre mod for tidlig at glide ind.«

Ammundsen gik med den største personlige alvor ind i denne gerning. Herom vidner de notater, han gjorde i anled-

ning af den første tale, han skulle holde efter at være blevet valgt til formand:

»Ikke saaledes iblandt Eder.« Herom skal jeg tale i Forbundet ²⁶/₄. Første Gang, jeg skal optræde i en af Studenterforeningerne efter at være bleven sat paa Førstepladsen, skal jeg altsaa tale om en Text, som netop sigter derpaa.

Jeg har i den sidste Tid talt for meget, for let, overfladisk. Jak. 3, 1. P. Palladius: Præsten skal dybere ind i Helvede end de, han har forsømt. Jeg trænger til 1) at tie, læse, arbejde, handle. 2) at tale under Følelsen af et Pres. I Kvislemark Kirke staar Kristus (en maadelig Statue) med opløftet Finger paa Præstens Vej til Prædikestolen (Pendent Moses). Ved Lujas Konfirmation ¹¹/₄ 1915 bemærkede Svigerfader om Kristus: »Han staar, som om han vilde sige til Præsten: Pas nu paa!«

Den nye Gerning har givet mig et stort Ansvar for hele den kristelige Studenterbevægelse, dermed ogsaa større Indflydelse. Den skulde da ogsaa betyde et personligt Excelsior. . . . Gud hjælpe mig bort fra *al* Bekymring for, at jeg ikke skal faa den mig tilkommende Indflydelse og Respekt.«

Som et vidnesbyrd om den betydning, Ammundsen tillagde dette arbejde blandt studenterne kan nævnes, at han af denne grund opgav at flytte udenfor byen. Hans formandsperiode 1915–1919 betegnedes siden som begyndelsen af »den store tid« i forbundets historie, 1915–1924.

Den første sommer, efter at han var blevet valgt til formand, ledede han det store møde – med 425 deltagere! – på Nyborg Strand. Det var for mange en strålende oplevelse. Men Ammundsen selv havde det ikke helt let under dette møde. Af og til kunne der over ham komme en følelse af afstand mellem ham og studenterne. Et hjertesuk i den retning findes i dagbogen 1. maj 1914. Det kommer igen under Nyborgmødet. En af hans venner sagde til ham, at studenterne til dels holdt ham for afvisende. »Her er et meget alvorligt Punkt. Her trænges til poenitentia og conversio ved Tanken

om de Skuffelser, jeg har voldt, og dem, jeg maaske har holdt tilbage fra Guds Rige. Jeg maa holde fast ved, at jeg i alt skal tjene en Sandhed (Virkelighed), som er uendelig højt ophøjet over mig. Denne Virkelighed er igen samlet i en Personlighed: Kristus.« At det ikke var en forbigående fornemmelse, viser en dagbogsoptegnelse fra september 1920: »Har jeg tabt Taget paa Studenterne,« – i anledning af, at der kun var kommet få til en laboratorieøvelse over Søren Kierkegaard. Var det mere end et udtryk for den sandhed, at der som regel er »koldt på højderne«?

Allerede på sin første rejse til England (1902) deltog A. i et internationalt studentermøde i Matloch og traf her bl. a. John Mott og baron Nicolay. Her knyttedes de første af de utallige bånd, hvormed A. i årenes løb blev bundet til udenlandske kirker.

Om det nordiske fællesskab skrev A. siden:

»I disse Dage gaar mine Tanker tilbage til, hvad jeg personlig skylder nordisk kirkeligt Fællesskab. Og jeg vil prøve at fortælle lidt om enkelte Knudepunkter heri. Min Fader havde i sin Tid været med i de gamle skandinaviske Studenterfester, og de stod for mig i en vis Glans. Men det var nu kun Eventyrets Glans. 1864 havde sat Punktum herfor. Skulde en ny skandinavisk Samvirken opstaa, maatte den bygges paa solidere Grund end ungdommelig Begejstring og politiske Drømme, der kunde sønderlaas af den barske Virkelighed. . . .

Det Punkt, hvor nordisk Fællesskab først mødte mig, var indenfor den kristelige Studenterbevægelse. Siden 1890 holdtes nordiske kristelige Studentermøder. De var vidt forskellige fra de gamle skandinaviske Møder med de begejstrede Taler ved Panchesoldene. Ved disse kristelige Møder stillede den enkelte overfor de Spørgsmaal, som gaar paa Livet løs: om personlig Frelse og om Guds Riges Udbredelse i Verden. Mødet i Vadstena 1895 fik international Betydning;

her var mødt Repræsentanter for de kristelige Studenterbevægelser i Amerika, England, Tyskland og Østen, og her stiftedes Verdens kristelige Studenterforbund med Svenskeren Dr. Karl Fries som Formand og Amerikaneren John H. Mott som Sekretær.

Som Student havde jeg ligesom de fleste af mine Kammerater ikke deltaget i noget Studentermøde og ikke synderlig aktivt i kristeligt Foreningsliv. Vi var ikke modne dertil, maatte først og fremmest hver for sig se at finde vor egen Vej. Men da vi var blevne Kandidater, var vi en lille Flok, som begav os til Studentermødet i Romsdalen i Norge 1899. . . .

Mødet selv havde noget af det samme strenge, næsten knugende over sig som Naturen. Men aldrig havde jeg før oplevet Nadverens Hellighed og set den som det store Fællesskabets Maaltid, som da vi sang: »Jesus, din søde Forening at smage«, medens Hold efter Hold af de unge gik op og knælede for Alteret i Veblingsnes lille Kirke.

Studentermøderne fortsattes, for Eksempel med et i Sorø 1903, lysere end det i Romsdalen, og dog dybt alvorligt. Nationernes Forskel voldte vel noget Besvær, – især Finnerne havde ofte vanskeligt ved at forstaa Dansk. Men hvor mange betydelige Personligheder havde man ikke Lejlighed til at høre og maaske gøre personligt Bekendtskab med! Og Kristendommens Herlighed og Rigdom afspejledes netop gennem Folkenes Særpræg. . . .

Unionsopløsningen 1905 gjorde det for en Tid umuligt at holde nordiske Studentermøder. Først i 1908 samledes en lille Kreds af Repræsentanter i Allingås ved Göteborg for at prøve Mulighederne. Svenskerne stod ret stejle, men gik dog med til at stille et nyt Studentermøde i Udsigt. Det viste sig tillige, at den svenske Bevægelse, der før havde været pietistisk-engelsk farvet, nu havde faaet sit eget Ansigt. Unionsopløsningen havde saaret Folket dybt. Men dog var Faren for Krig blevet besejret. Netop nu blussede der op en stærk na-

tional Begejstring, ja mere end det, en fast Vilje til at hævde Fædrelandets Fremtid. Samtidig begyndte i Upsala en personlig religiøs Vækkelse blandt Studenterne. I sit videre Forløb formedes den som ildfuld Forkyndelse om »Fädernas kyrka i Sveriges land, kärast blandt samfund på jorden,« som det hed i Biskop Eklunds Salme, der blev Bevægelsens Slagsang. Feltraabet var: »Sveriges Folk et Guds Folk.« . . .

De skandinaviske Studentermøder blev genoptagne, men blev sjældnere og fik aldrig helt samme Betydning som før. En Hovedgrund var imidlertid Studenterbevægelsens Vækst; skandinaviske Møder kunde true med at blive saa store, at de vilde blive praktisk umulige og i hvert Fald give mindre aandeligt Udbytte; rundt i Landene var der da i Stedet opstaaet nationale kristelige Studentermøder.«

I en anden beretning hedder det: »At Unionsopløsningen 1905 afbrød de nordiske Studentermøder, var mig og mange andre en stor Skuffelse; vi havde troet, Baandet skulde være for stærkt. Jeg sluttede mig imidlertid til dem, som mente, at man med Opgivelse af adskillige i og for sig berettigede Ønsker maatte se varsomt at bygge det nordiske Samarbejde op igen. I denne Tanke deltog jeg i et Delegeretmøde i Allingås nær Göteborg 1908, hvor det mærkelige skete, at vi fra de andre Folk kom til ikke blot at respektere, men ogsaa at holde af de »storsvenske« Deltagere; gennem megen Spænding og Kamp blev vi alle til sidst bøjede sammen i en Beslutning om Former for Samarbejde, som fra Begyndelsen havde forekommet de fleste af os for beskedne.

Mødets første Frugt var et større Delegeretmøde paa Herlufsholm 1910, hvor Ledelsen var delt mellem Vaupell og mig. Forhaabentlig kommer der nu ingen Vanskeligheder for det til 1912 planlagte Møde i Norge.

Ogsaa med Studenterbevægelsen fra den internationale Side er jeg kommet i Berøring. Da John Mott i Februar 1909 holdt en Række Møder i København, var jeg i den Komité, som ordnede dem. Det var en stor Berigelse igen at høre Mott

og at komme i personlig Berøring med ham. Hans kloge Fremhævelse af Lovene for det aandelige Liv (f. Ex. at naar Livet dør, skyldes det i Almindelighed ganske simpelt Mangel paa Næring, og at derfor faste, kristelige Vaner er af uvurderlig Betydning); den Illustration til Kristendommens Kamp, som han giver i sin Personlighed, samtidig med at han synes helt bevaret mod den Fristelse til Selvgladhed, som skulde synes næsten overvældende med Henblik paa de Resultater, han har naaet; hans ganske overlegne Maade at skaffe sig Orientering paa baade med Hensyn til de almindelige Forhold og til de enkelte, han har med at gøre; endelig en fin Forstaaelse overfor Tvivl og Forsagthed, hvad man maaske ikke skulde have ventet hos ham; Foreningen af alt dette virker lige saa ansporende som ydmygende.

I Juli 1909 deltog jeg i Verdens kristelige Studenterforbunds Møde i Oxford og holdt dør et opbyggeligt Foredrag. I den mest stilfulde Ramme – Oxfords ærværdige gothiske Colleger – samledes Repræsentanter for Studenterbevægelsen i hele Verden til Bøn og Drøftelse af Arbejdet. Ved samme Lejlighed fik jeg Anledning til at gense London og Cambridge.«

Om »Studenterbevægelsen og dens Opgaver« talte A. ved åbningen af den nordiske kristelige studenterbevægelses delegeretmøde på Herlufsholm juli 1910:

»Jeg vil gerne begynde med at nævne, hvad der er Studenterbevægelsens Styrke, det, som har bragt os til at elske den. . . .

»Som det første vil jeg nævne dens *mandige, dybt alvorlige Kristendom*. Vi følte, at her var der et Kræfternes Væld. Det har sit Udspring i Jesus Kristus og hans Evangelium. Ham er det, man vil gøre til Konge over hele Verden; det er hans centrale Tanke om Guds Rige, Guds Kongeherreredømme, man vil virkeliggøre under Nutidens Kaar. . . .

For det andet vil jeg nævne: *det aktive*. I den Kristendom, vi ellers havde truffet, havde der ofte været for meget af at

høre, for lidt af at gøre. Nu blev vi kaldt til Handling . . . Vi lærte noget om, at der ogsaa i Bønnen er et Arbejde; at Bibelen ikke blot skal læses til Opbyggelse, men studeres til Opbyggelse. Vi forstod noget af Forpligtelsen overfor vore Kammerater og overfor den hele Verden; Studenterbevægelse og Mission er uadskilleligt sammenknyttede. Vi blev draget ind i en Kamp. . . .

Som det tredje vilde jeg nævne det løftende og befriende, der ligger i Studenterbevægelsen som kirke- og verdensomspændende. . . . Og var vi her hjemme mange Gange ved at drukne i Partier, saa snart det ene, snart det andet Parti syntes glædest ved at sidde lunt inden Døre og undgaa at besmittes af de andre, – og fandt vi dette kvalmt og lummert og lidet værdigt for dem, der bekender Kristi Evangelium, saa traf vi i den internationale Studenterbevægelse et Arbejde, der regnede med intet mindre end hele Jorden, og som vilde samle Mennesker af alle Kirker, Konfessioner og Partier, blot de selv vilde være med i Samarbejdet for Jesu Kongeherredømme. I Praksis har Studenterbevægelsen derved ogsaa virket løftende og frigørende for ens kristelige Tænkning.«

Med lignende tanker, og samtidig på en måde, så han »gav sig selv« sluttede han artiklen: »Amerikansk Religiositet« i »Dansk Tidsskrift« 1905:

»I den kristelige Ungdomsbevægelse, Studenterbevægelsen indbefattet, synes det bedste i amerikansk Kristendom legemliggjort: den stærke Tro paa Bønnens Magt og Helligaandens Virken, det praktiske og alvorlige Studium af Bibelen, den kristelige Realisme, den Ungdomskraft og det lyse Haab, hvormed man kaster sig over de store Opgaver hjemme og paa Missionsmarken. Skulde man ikke deraf kunde vente noget til Opfyldelse af den Bøn om Menighedens Enhed, som Jesus bad i den Nat, da han blev forraadt?«

Omend Ammundsen som før nævnt af og til kunne have en fornemmelse af at »miste taget over studenterne«, og han

måske også i nogle tilfælde kunne virke »kølig« – hvad en professor vel altid let kan komme til overfor studenter – så kom han dog for dem, der mindes disse år, til i enestående grad at virke som den store samlingskikkelse i den kristne studenterverden. I »Sursum corda« 1942 skrives: »Han fortjener en æreskrans fra den danske studenterbevægelse. Hans enestående position blandt de kristne gjorde ham selvskreven til formandsposten.« »Der er næppe i øjeblikket herhjemme nogen, der er mere egnet, nogen vi hellere kunne ønske at se på den plads« skrev Hans Koch (i Plovfuren), – og sådan følte det fra alle sider, for resten også fra ikke-kristen side. (Ekstrabladet kaldte ham ved hans død »den lysende stjerne på de sorte kjolers triste himmel«). De egenskaber, som gjorde ham til studenternes kårne fører, kommer frem i 3 små træk, som Kaj Munk har draget frem, og som giver Valdemar Ammundsen og samtidig lidt af stemningen fra de års studenterliv:

»Ja, saa sandt kunde Valdemar Ammundsen le. Han var berømt blandt sine Studenter for altid at ødelægge sine virkelig gode Historier ved selv at more sig hjerteligt over dem, ofte endnu inden han var naaet til Pointen. Rigtig frisk og fornøjelig kunde han te sig i muntert Lag. Husker De, da Eduard Geismar, den fordringsløse Sjæl, kom til Studentermøde ved Nyborg Strand saa sent, at Hotellet havde lukket, og ikke nænnede at vække nogen, men svøbte sig i sin Plaid og sov den korte Sommernat ud i en Vejgrøft. Da kvad Ammundsen, som var Mødets Leder, næste Middag ved Bordet:

Geismar est fundit in via,
det er skam ikke til at le a'.

Og saa sandelig kunde Valdemar Ammundsen være myndig. Jeg var stolt af at have ham til Professor. Et Fællesmøde var en Gang arrangeret mellem Kristeligt Studenterforbund og de æresgudløse i Studentersamfundet. Arvelighedsproblemet var paa Tapetet. Diskussionen var haard, og de Kristne

havde det ikke for godt. Særlig blev vi beskydt med Mendelismen, hvis Rigtighed ingen turde bestride, og som hævdedes ganske at gøre det af med alle Muligheder for Kristendom. Forholdsvis sent fik Ammundsen Ordet. Han gav sig god Tid, lagde Maven tilrette paa Katederet, saa vurderende ud over den kogende Forsamling og begyndte saa med sin tynde Stemme: »Naar det i Aften gentagende er hævdet, at Mendelismen er ganske uforenelig med kristelig Aand, kan det altid være af nogen Interesse at erindre, at dens Fader, Johann Mendel, var Augustinermunk fra sit 21' Aar til sin Død som Abbed i 1884.« Det virkede som en kølig Douche ind i Ansigtet paa de Sejrsberusede.

Og Valdemar Ammundsen bar den korsfæstede i sit Hjerte. Det kunde ske derinde i Auditoriet, at den kølige Mand gav noget af sig selv til Pris for sine Studenter. I saadanne Øjeblikke følte man, at det teologiske Studium var væsensforskelligt fra alle andre og – om man da kan sammenligne væsensforskellige Ting – var bedre end alle de andre. Jeg husker, at han en Dag under en kirkehistorisk Gennemgang af Luther kom ind paa at tale om Tvivl og Anfægtelse; med ikke helt sikker Stemme fortsatte han: »Ogsaa jeg har kendt en Tid, da jeg følte mig heftigt tilskyndet til at kaste det over Bord altsammen, Kristendom, Religion overhovedet. Men da kom der enkelte Ord til mig fra Det nye Testamente, jeg saa en Skikkelse, der om sine Fjender sagde: »Fader, forlad dem, thi de véd ikke, hvad de gør« – og jeg kunde ikke rive mig løs.«

AKTIV KRISTENDOM

Som det fremgår af det forrige, var Ammundsen ikke en »stuelærd«, hvis liv blot kredsede om skrivebord og kateder, han måtte tage del i det praktiske liv. Han siger det selv således i bogen »Til Opgør« s. 10:

»Vel kan det være en praktisk Vanskelighed for den, hvis Kald er Studium, at afveje, hvor megen Tid og Kraft han tør og bør give til Deltagelse i Nutidslivet. Og vel kan der føles en Spænding mellem kritisk Undersøgelse og Handling. Men langt stærkere er dog Følelsen af Enhed. Mit kirkehistoriske Hovedarbejde, Tænkning over Kristendommens Stilling i Nutidens Aandskamp, praktisk Fremstilling af kristelige Emner, iøvrigt ogsaa det lidt, jeg har kunnet røre ved af nationale og sociale Spørgsmaal, alt staar som forskellige Sider af Arbejdet paa at finde og udfolde den samme store aandelige Virkelighed, eller rettere at lukke saadan op, at den selv kan gøre sig gældende. Forskningen og den religiøse Tro mødes deri, at ingen af dem finder Hvile før i Forvisningen om, at det ikke er os, der danner Theorier, men en objectiv Virkelighed, som former vore Tanker efter sig selv.

At leve med i Kirkens Nutidsliv yder en Hjælp til Gang efter Gang bedre at forstaa et eller andet i Kirkens Historie. Og omvendt kan Kirken i sit Nutidsarbejde slet ikke undvære Studium af Fortiden og Tænkning over Kaarene i Nutiden.«

Derfor tog A. del ikke blot i studenternes liv i den kristne studenterbevægelse men ogsaa i menighedslivet andre steder, derfor holdt han ikke blot forelæsninger men prædikede ogsaa adskillige gange allerede i professortiden, og derfor kom han ogsaa tidligt ind i den kristelig-social bevægelse.

Allerede som ung teologisk kandidat medvirkede han ved »Stunderhjemmets« arbejde for de lock-outede i 1899, idet han var med til at holde foredrag for de arbejdsløse. Han talte om »Det græsk-romerske Hedenskabs Opløsning«.

På sin første Englandsrejse i 1902 stiftede han bekendtskab med ophavsmanden til den kristelige socialisme i England, John M. Ludlow, hvad der sikkert var medvirkende til, at han i 1911 udgav bogen om »Engelske Arbejderførere og Kristendommen«. Det egentlige stød til arbejdet med denne bog fik han dog ved i 1910 at læse i »Die christliche Welt« om de møder, der samme forår var holdt i Herbert Steads settlement »Browning Hall« i Sydlondon. Her havde arbejderførere som Arthur Henderson, Keir Hardel, G. Lansbury m. fl. talt om kristendom. Det greb A., at her var det ikke kristne, der forkyndte socialisme, men her var det socialister, der forkyndte kristendom. I forordet til bogen skriver han: »*Arbejderne og Kristendommen* – ved disse to Ord er der betegnet *et af Nutidens alvorligste Spørgsmaal*. I Danmark og overalt paa Europas Fastland har man jo været vant til at betragte den bevidste, organiserede Arbejderbevægelse og Kristendommen som Fjender af hinanden. Men stærkere og stærkere er der ved at vaagne en Følelse af, at heri er der noget unaturligt og skæbnesvangert, at dette *kan* og *maa* blive anderledes.« Da der på samme tid her hjemme var en kristelig-social bevægelse i sin vorden, var det naturligt, at A. blev draget ind i den. Gennem bibliotekar Fernando Linderberg blev han opfordret til at træde ind i det nystiftede »Kristeligt-Socialt Forbund«, og efter nogen tøven lod han sig i 1913 vælge til formand for dettes redaktionsudvalg. Sekretær og senere redaktør var Chr. Norlev. Fra april 1915 udgav man »Maalet og Vejen«, hvori A. gennem årenes løb skrev en lang række artikler. Forbundets opgave var »at søge Kristendommens Krav om Retfærdighed klart erkendt og fuldt gennemført i Samfundet«, gennem oplysende virksomhed og praktisk socialt arbejde.

Stor opsigt vakte det, da A. i begyndelsen af 1914 tog parti

for de strejkende frihavnsarbejdere. Som en slags symbolsk handling gik han en dag op på Social-Demokratens kontor med 20 kr. til arbejderne. Nogle dage senere blev han interviewet til bladet, og der opstod en større polemik. I den anledning skrev A. i sin dagbog: »Ved at se tilbage paa Frihavnsaffæren overvejer jeg:

1) Jeg begyndte Sagen som et rent personligt Anliggende mellem Gud og mig uden Henblik paa mulige Resultater.

2) Jeg har hele Tiden haft en Følelse af Guds Nærværelse, særlig stærkt Natten til 10. Febr. Gud har været mig saa virkelig. Jeg har kunnet bede for H. B. o. s. v., men

3) dog har jeg ogsaa haft Ængstelse og Forsagthed. Jeg har for første Gang paa personlig Maade begyndt at læse Klagerne i Psalmerne og Jobs Bog. Og jeg tyer til Te deums Ord: in te speravi, Domine, non confundo in aeternum.

4) Ingen Handling er bagefter ren og pletfri. Jeg har ikke ført Sagen saa klart igennem, som jeg burde. Derfor er ogsaa overfor denne Del af mit Liv Syndsforladelse den eneste Hvil.

5) I Arbejderkredse og andre har jeg mærket langt mere Paaskønnelse, end jeg ventede. I Familien og bl. Venner mindre Dadel end jeg ventede. Betydning har dog Betænkeligheden hos Westergaard, Ostenfeld, maaske H. Koch. Mange har ment, at jeg har klaret daarligt for mig i Debatten med Hauberg. Men mine Tanker var at forsvare min Person saa lidt som mulig. Jeg var forberedt paa øjeblikkelig Mislykken, hvis der senere skulde komme noget Resultat (Hvedekornet Joh. 12). Men dette skal jeg ikke spejde efter. Nu gælder det:

1) at tro paa Syndsforladelsen, 2) at arbejde i min Gerning.

6) Jeg har lært, i hvilken Grad Socialdemokraterne har Ret i, at Kirken støtter Kapitalen. Havde jeg taget det modsatte Stade, var jeg bleven skældt ud i Soc. Demokr., og dermed havde det været forbi.«

I de følgende år holdt A. adskillige foredrag og skrev adskillige artikler af social karakter. Flere gange talte han i arbejderkredse, således i 1916 i »Folkets Hus« om »Kristen-

dommens Maal og Midler«. I en artikel i Kristeligt Dagblad om »Kirken og Arbejderstanden« hedder det: »Personlig er jeg med Aarene mere og mere kommen til at elske den lutheriske Forkyndelse om den enkeltes Frelse gennem Syndernes Forladelse og den hellige Aands Gerning i Hjertet. Men jeg tror, at baade vore Fædre og vi har sat for snævre Grænser for Aandens Virken og Ledelse. Naar jeg bryder mig om det kristlig-socialt, er det først og fremmest et rent Helliggørelses-spørgsmaal. . . . En af de vigtigste Opgaver for Kirken vil blive ikke at tage direkte Parti i den politiske og sociale Kamp; det maa enhver Kristen gøre, som han nu nødes dertil for Guds Ansigt – men at *skabe et socialt Sind*.« Det samme havde han udtrykt i sin anmeldelse af W. Rauschenbusch's bog »Samfundets Kristianisering« i første nummer af »Maalet og Vejen«: »Jeg tror, at denne Følelse: de sociale Forhold som en Hindring for mit og dit Kristenliv, derfor det sociale Reformkrav som en Side af Helliggørelsen, er noget af det, vi mest trænger til. Før vi i den danske Menighed ganske anderledes end hidtil har følt Brodden, er vi næppe heller modne til, at Gud skal vise os sine Planer for Fremtiden.«

Trods mange brydninger indenfor Kristelig-socialt Forbund kunne A. derfor aldrig slippe forbindelsen med dette, og et af hans større arbejder som biskop blev bogen »Social Kristendom«, en fremstilling og vurdering af amerikaneren W. Rauschenbuschs kristendomssyn, udgivet i forbundets skriftserie (1931). I denne bog møder vi den hovedtanke, som Ammundsen havde fælles med Rauschenbusch: Guds kongeheredømme. Her et par sætninger fra bogen: »Der kan ikke være Tvivl om, hvad der var Jesu Hovedtanke: »*Guds Rige*« (s. 50). »Det er af største Vigtighed at blive klar over, at Udtrykket i første Række betyder ikke et Omraade i Modsætning til andre, – saadan som vi let tænker ud fra det danske Ord Rige, – men selve Guds Regimente, det, at han er Konge og Hersker« (S. 51). »For Jesus var Riget baade fremtidigt og nærværende« (S. 58). »For ham var det umuligt at tænke sig

Riget som et rent indre, der lod den ydre Verdensorden med dens tusindfoldige Uret og Elendighed uberørt« (S. 61). »Jesus satte alt ind paa Guds Kongeheredømme. Med Urette har Theologien altid understreget hans passive Lidelse, og Kunsten skildret ham som blot mild og blid. Han var koncentreret Kraft« (S. 65). »Selv om man nu vilde hævde den – efter min Mening urigtige – Opfattelse, at Guds Rige efter Jesu Tale kun er at forstaa eskatologisk, vilde det dog ikke tabe sin etiske og sociale Kraft, – hvis vi da gør Alvor deraf. Thi det kommende Rige vilde kaste sit Lys forud for sig og stille sine Krav. Forkyndelsen hos Døberen og Jesus, at Riget er nær, medfører jo Kravet om at fátte et andet Sind« (S. 193). For at forstaa A. ret må man dog i det her sagte understrege ordet »kun« i forbindelse med det eskatologiske; thi han kan også skrive: »Guds Rige er først og fremmest fremtidigt. Det forekommer mig sikkert, at efter Jesu Tale er Guds Kongeheredømme først at forstaa eskatologisk« (S. 185). Og her står vi ved det punkt, hvor A. ikke kan følge Rauschenbusch. »Den flade Optimisme, der er saa almindelig i Amerika, har R. ikke delt . . . Alligevel har han ikke set dybt nok ind i Ondskabens Rige« (S. 190). »Men han har i ensidig Fremhævelse af det, han nu mener at have faaet særlig at sige, ikke udført det nærmere og ikke trukket Linierne op mellem Frelsen af Naade og det sociale Budskab« (S. 155). »Han har ikke Ret i at skyde den eskatologiske Tankerække i Baggrunden« (S. 188). Han har troet for meget på, hvad der kunne nås allerede her på jord.

Disse tanker om forholdet mellem det kommende og det nærværende Guds Rige har A. nærmere præciseret i et brev til H. Høgsbro 1934: »Den største Divergens mellem os ligger vel nok i Eskatologien. Jeg sætter Pris paa, at De saa energisk vil tvinge os til at se denne Sag i Øjnene. Personlig havde jeg i lange Tider ladet den ligge, men var for flere Aar siden kommen til den Erkendelse, at det var umuligt at blive ved saadan, og dog kunde jeg ikke f. Eks. paa Pripsk Maade gen-

optage den. Netop her var det bl. a., at den kristelig-social Bevægelse kom mig til Hjælp; jeg antog, at vi næppe fik mere Lys over dette, før vi fik noget af Jesu Lidenskab for Guds Regimente og af hans Harme over det gudløse Væsen. At saa f. Eks. Rauschenbusch ikke kunde hjælpe os tilsidst, fordi det bliver umuligt at eliminere Katastrofetanker, er en anden Sag . . .

Vi er saa tilbøjelige til kun at se én Side. Vi havde alt for meget sat os i Ro i en Kristendom, som talte om Oplevelse og Besiddelse; gennem Barth og andre kom en sund Korrektur; men hvis der over en eskatologisk Forkyndelse ikke er noget af den nytestamentelige Sejrsbevidsthed og Glæde ved Tanken om Enden, bliver den dog kold . . .

Herudfra maa vi – trods vor Skrøbelighed – tage vor Kristendom ind i alle Forhold. Hvis vi ikke kæmper for den i Verden, behersker Verden os.« –

»Men kan Livsformerne overhovedet kristnes? Kan Kristendommen nogen Sinde gaa op i denne Verden og det, som hører den til? Nej, den kan ikke. Det egentlige, inderste Liv med Gud overstiger alle Samfundsformer. . . . Og dog, dersom et Gudsforhold aldrig kan eksistere uden et Forhold til Næsten, bliver der en uhyre Forskel paa, om en Samfundsform er et godt eller daarligt Organ for Tjenesten for de andre« (R. s. 206). Vel kan der ikke opstilles en bestemt kristelig samfundslære, og kirken skal ikke forkynde et bestemt socialt program, men »der kan vindes visse Retningslinier ved at sætte Jesu Tanker og Kristendommens Væsen overfor de faktiske Forhold og deres Love«.

»Alt kan tages forfængeligt. Den lutherske Holdning kan blive til en slap Armesynderkristendom, enten klynkende eller dækkende sin Fortvivlelse og Splittethed bag Forsorenhed. En aktiv Kristendomsform kan – som ofte i Amerika og ogsaa hos os – blive til en klaprende Maskine. Det er Straffen for at adskille, hvad Gud har sammenføjjet: Tro og Gerning« (S. 210).

Ofte talte A. om Fadervor og fremhævede, at det har social betydning. Således skrev han i »Dansk Kirkeliv« 1924 et stykke: »Fadervor i social Belysning«, hvori det hedder: »Menigheden skal altid se sig selv som *Førstegrøden* af en forløst Verden. Den skal drive Mission, ikke for at forøge sin egen Magtstilling – det er en af de farligste Fortolkninger af Kristendommen, hvis Menigheden eller en Kreds indenfor den optræder som et Parti, der søger Tilslutning og Magt paa Verdens Vis – men for at tjene andre med det højeste. Og netop Fadervor driver dem bestandig ud over sig selv.

Hvem er da »vi«, der sigtes til bestandig: *Fader vor* – Giv os i Dag vort daglige Brød – Forlad os vor Skyld – Led os ikke udi Fristelse, men fri os fra det onde!

Det vigtigste er først overhovedet at komme ind paa den rette Vej, at faa gjort Alvor af, at Jesus lærer os at bede i Flertal. Der staar ikke: *Fader min!* Giv mig i Dag mit daglige Brød! o. s. v. Hermed være ikke sagt, at en saadan Bøn ikke kan være berettiget og blive hørt af Gud; han bøjer sig jo i en for os ubegribelig Grad ned til vor Svaghed. Men denne individualistiske Bøn er kun enten for enkelte Øjeblikke, hvor det i særlig Grad drejer sig netop om mig, eller den er den allerførste, spæde Begyndelse. Selve Bønnen, som Herren har lært os den, er, som Martensen sagde, socialistisk – naturligvis ikke i partipolitisk Forstand, men dragende os ind i et solidarisk Forhold til andre. Fadervor rummer en guddommelig Visdom. Det er forunderlig elastisk. Det kan trække sig sammen hos den bedende til kun at omfatte hans snævraste Kreds. Men det har en indre Udvidelseskraft. Det vil gøre vort Hjerte og vor Bøn rummeligere, ud i stadig større Cirkler.«

I et af Kristelig-Socialt Forbunds skrifter findes følgende tanker om »aktiv kristendom«:

Guds Kongeherredømme.

»Hvis Verden nogen Sinde skal komme ud af den nuværende Forvirring og gensidige Sønderriven hinanden, maa det

ske ved, at der løfter sig et højt, fælles Maal forude, saa Mennesker begynder at se i samme Retning, og Fødderne af sig selv bevæger sig fremad paa den samme Vej. Et saadant Maal maa ligge ovenover hvert enkelt Menneskes og hvert enkelt Folks, Klasses, Partis Interesse. Det maa være saa vældigt, at det kan paanøde sig med en overjordisk Myndighed, og saa omfattende, at ogsaa de mindste Ting, der har Livets Ret, kan indgaa deri.

Den kristne Menighed ejer et saadant Maal i Jesu store Tanker om Guds Kongeherrredømme . . .

For Jesus var Guds Kongeherrredømme det største af alt. Vi plejer at tale om »Guds Rige«. Men det er rettest af og til at sætte »Guds Kongeherrredømme« i Stedet. Det friske, ikke slidte Ord vækker ny Opmærksomhed og Eftertanke. Og det er en nok saa nøjagtig og tydelig Gengivelse af det græske Udtryk, som bruges i vort Nye Testamente, og det bagved liggende Ord paa det aramaiske Sprog, som Jesus talte . . .

Hvad kan vi da lære af Jesu Forkyndelse om Guds Kongeherrredømme for vort kristelig-socialt Arbejde? Jeg vil nævne syv Ting:

1. Det vigtigste er, at vi overhovedet beherskes af hans Lidskab for, at Gud skal være Konge. Saa vil hans Aand lede os i det enkelte . . .

2. Vi maa begynde med vort eget Hjerte. Jesu Vej er altid indefra udad. Træet maa først være godt, før Frugten kan være det. Det er i Grunden Hykleri at kæmpe for Guds Kongeherrredømme ude i Verden, hvis det ikke først har taget mit eget Indre i Besiddelse . . .

3. Vi føres da netop ud over os selv og vor nærmeste Interessekreds. Guds Kongeherrredømme er for vældigt til at skrues ned til kun at gælde mig og min lille Verden. Fadervor er vel overhovedet Grundlov og Hjemmel for alt kristelig-socialt Syn.

4. Skal vi naa noget, da maa vi ofre. Jesu Vej er Korsets Vej . . .

5. Selve dette Kongeheredømme maa være altomfattende. Gud kan umulig være Konge for en Del af vort Liv alene. Vi kan ikke tjene baade Gud og Mammon. Al vor Færd i vort Hjem, vort Arbejde med Hensyn til vore Penge, vor Politik o. s. v. maa være kristusbestemt . . .

6. Hans vældige Prædiken om alle Tings Ende skal holde os vaagne. Den kristelig-social Bevægelse har paa vigtige Punkter den Opgave at skænke Menigheden en dybere Forstaaelse af Jesus. Men den har – foruden andre – den Fristelse at forvandle Kristendommen til et Program for en jævn Samfundsforbedring . . . Men vi ved, at enhver, selv den bedste Reform ubetinget vil misbruges, hvis ikke tillige Menneskers Sind forandres. Og Jesu Fremtidssyn lærer os at vente, at Gangen vil gaa gennem voldsomme Kriser og Omvæltninger og tilsidst henimod et sidste Opgør, en total Forandring, virket af Gud. Denne Bjærgtop maa vi aldrig tabe af Syne under Vandringen. Alle store Kriser i Historien er som Højder i Bjærgkæden; derfra gaar Vejen maaske atter nedad, og saa igen op, bestandig nærmere mod den sidste Tinde. I en Tid saa fuld af Kriser som vor, faar man undertiden underlige Anelser . . .

7. Som det enkelte Menneskes Frelse, saaledes beror Guds Kongeheredømmes Virkeliggørelse paa én Gang paa Menneskets Kamp og paa Guds Gave. Overalt i Troslivet støder vi paa de to Sider. Vi kan maaske ikke tænke dem sammen, kun ane deres dybe Forbindelse. Men de er der bestandig. Baade: Kæmp af al din Magt! Og: Stol paa, at Gud gør det hele! Det er de fattige i Aanden, som ved, at de ikke selv kan klare sig, hvem Guds Kongeheredømme tilhører. Og det er et Arbejdsprogram, men endnu mere en Bøn, naar vi siger: Komme dit Rige!«

Disse tanker om social kristendom kolliderede stærkt med Barthianismen, ikke mindst i dennes udløber herhjemme, tidehvervsbevægelsen. I bogen om »Social Kristendom« søgte A.

derfor også at gøre op med denne. Og A. undgik ikke nogle sammenstød med denne bevægelses tilhængere, hvad der en tid pinte ham meget.

Ammundsen havde klarlagt den ensidighed, der prægede Rauschenbusch's tanker om social kristendom. Men han fandt også, at den nedarvede lutherdom var præget af ensidighed. Den var stærk i at forkynde forsoningen, nåden, den tillid, hvorpå man kan dø som kristen. Men den forstod ikke med samme kraft at vise, hvorledes man skulle *leve* som kristen. Og denne ensidighed fandt A. aller stærkest udtrykt i Barthianismen. Her siges det, at vi slet ikke kan gøre Guds gerning. Vi kan kun bryde ned, rydde grunden, så Gud kan komme til; kun han kan bygge op. Alt vort eget er under dom. Og i særlig grad det, vi gerne regner for det ædleste; thi netop det er hovmod. Al idealisme er ikke andet end forløjethed. Derfor bryder man sig ikke om »etik«, hverken individuel eller social, og man siger, at de sociale bestræbelser, som man smykker med navnet »kristelig«, intet har med sand kristendom at gøre. Guds rige er himmelsk, vi er jordiske. Vi vil ikke gøre os skyldige i den næsvished at drage Gud ned i vort og plette ham ved at gøre ham ansvarlig for vort juks. Vort liv skal netop udtrykke afstanden fra Gud.

Ja, siger A., utvivlsomt rammes vort forhold til vore idealer af dommen fra Gud. Vi har været dårlige tjenere, utro. Men netop denne erkendelse viser os tillige, at målet i sig selv er rigtigt. Synden er netop, at vi forfejler målet (hamartanein). Derfor må vi åbnes for Guds fylde. »Komme dit Rige« må mere og mere blive til en *bøn*. Og så vil Gud dog, at vi som hans børn skal tjene ham og hans rige, under syndernes forladelse.

»Ud herfra vil vi da sige til »Barthianerne«: Vi tror, at der er noget ægte i Eders Tale. Ægte som Udtryk for Mennesker, der føler sig som Nederlagets Børn, har fundet sig i Vildrede, Splittelse, Elendighed, Fortvivlelse. Ægte ogsaa som Udtryk for noget, Gud vil have sagt til denne Slægt. En saadan Be-

vægelse kommer ikke, uden at den er i Guds Plan. Der var stor Fare for at forvandle Kristendommen til menneskelige Følelser og Bestræbelser d. v. s. at ophæve den . .

Vi maa vogte os for to Farer. Den ene er at lukke ude fra sig noget, som dog har Krav paa at blive hørt, – hvem kender ikke til Fristelsen til stædigt at holde paa det, man nu engang har sagt? Men den anden Fare – og for mange er den maaske i Øjeblikket mere nærliggende – er i Fejghed ikke at ville være det bekendt, som man dog tror paa, men som forkastes af en Bevægelse, der har Strømmen med sig, saa det er ved at blive det fornemste at være Barthianer eller dog »næsten Barthianer«. Vi er under en Forpligtelse, vi ikke tør svigte. Thi I har ikke kunnet overbevise os om, at det Maal, vi har følt os tvungne ind under, er falskt. Eders Tale er netop altfor meget *Eders* Tale. I kræver at være saglige, objektive, og kredser dog bestandig om Eder selv, – Eders Tale er et udpræget Eksempel paa Selvspejling. At Tiden er i en Krise, er aabenbart, naar man betragter Folkenes Liv. Hos Eder er denne Følelse slaet indad: I taler altid om Menneskets egen Krise. Det er sundt at begynde med sig selv. Men man maa ud over sig selv – til Guds Ord og til det Samfund, hvoraf vi er en Del. I afviser Oplevelse og Erfaring og gør Eders egen Erfaring til Norm. Ikke blot for, hvad I i Øjeblikket kan tilegne Eder, – det kunde være fuldt berettiget; thi vi erkender kun i stykkevis. Men I gør den til Norm for, hvad man overhovedet maa tro. Derfor er der noget misligt ved Eders Tale om »Ordet« saavel som ved Eders Paaberaabelse af Luther . . . I har set dybere ind i Fordærvsens Afgrund end det Slægtled før Eder. Men I er stoppet op midt i den Sætning, som Jesu Evangelium er . . . Det ny Testamentes Kristendom er udpræget positiv. I gaar ud paa at berøve Mennesket al Ære, at udtømme os. Og det er rigtigt. I har dèr en Mission. Men det er ikke endnu Ny Testamentes egentlige Budskab. Naar Barth idelig taler om »Hulrum«, taler Ny Testamente om *Fylde*, *Guds Fylde*, som ogsaa er Maal for os (Ef. 3,19; 4,13). Over-

for en Side af Ny Testamentes og Reformationens Budskab sætter I en Plakat op med Paaskriften: Adgang forbudt! Med hvilken Ret? . . . Talen om Helliggørelsens Kamp falder bort; thi det bliver dog altid det samme. Men i Længden vil dermed selv Dommens Alvor sløves. Den er kun skarp, naar jeg stadig i Kamp og Bøn søger ud af Synden. Tilgivelsen og Fornyelsen hører uadskillelig sammen; vi faar Tilgivelsen ikke for, at vi skal blive, som vi er, men netop for at blive anderledes.«

Ammundsen finder dog en tilknytning mellem barthianismen og den kristelig sociale bevægelse, idet man fra tidehvervsbevægelsen har fremhævet, at vi solidarisk er bundet sammen med vor næste, og at Guds krav til os netop angår vort forhold til ham. Man mødes her med Rauschenbusch i den fundamentale erkendelse, at der kristelig set ikke findes noget gudsforhold uden et forhold til næsten. Her, siger A., giver barthianismen den kristelig-sociale bevægelse en hjælp.

»Linierne maa bestandig trækkes fra det mest centrale, personlige i Kristenlivet ud i det sociale« – dermed har Ammundsen selv givet udtryk for en karakteristisk linie i hans liv og tanker: fra lønkammeret ud i aktivt kristenliv!

På forskellig vis kom Ammundsen i forbindelse med en anden »aktiv« bevægelse, den såkaldte Oxfordbevægelse i 30erne, og han prøvede også overfor denne alvorligt at finde ud af, hvad den kunne have at sige ham selv og mennesker i tiden. I et foredrag i Haderslev april 1934 sagde han til indledning følgende:

»Et af de alvorligste Træk i Kirkens Historie i den sidste Menneskealder er, at Vækkelserne er saa svage. Ikke alle gaar gennem de stærke Gennembrud. Men hvis kun faa gør det, er det et Svaghedstegn.« Ammundsen omtalte også her barthianismen, der siger, at der slet ikke skal ske vækkelse. Skellet går mellem den evige, ophøjede Gud og os små, syndige mennesker; også de troende er fulde af synd. I sammenlig-

ning med skellet mellem Gud og mennesker er skellet mellem mennesker indbyrdes betydningsløst. Vi er alle lige langt fra himmelen. Kun i håbet er vi frelste, og vore oplevelser er ligegyldige. Ammundsen indrømmer, at der her er noget stort i hævdelser af Guds majestæt. Men dog må der indvendes to væsentlige ting mod barthianismen: den stemmer ikke med Ny Testamentes billede af det kristelige liv, og det er forvrænget at hævde, at kristendommen ikke skulle virke ind på mennesker for at gøre dem bedre.

Og så kom Oxfordbevægelsen og talte netop om oplevelse og kraft, og Ammundsen mindes de stærke impulser i sin tid fra studenterbevægelsen og Keswick. I et privatbrev fra maj 1933 skriver han om det indtryk, bogen »For Sinners Only« har gjort på ham: »Til at begynde med virkede den absolut godt paa mig. . . . Der var noget ydmygende i at maatte tænke paa, at man saa daarlig havde skøttet, hvad man den Gang fik. Tillige var der i Bogen noget, som gav Opmuntring og Haab. Selve det at fremstille Kristendommen som dynamis (kraft) er efter min Mening for Tiden meget tiltrængt iblandt os. Men jo længere jeg læste, desto mindre tilfreds blev jeg.« Dels synes denne utilfredshed at skyldes de mange historier af samme art, der virker trættende, dels den megen forherligelse af levende mennesker. »Saa var Mott i gamle Dage meget bedre, naar han talte om this wonderful Christ.« A. afslog da ogsaa at stå som garant for bogen ved at sige god for oversættelsen til dansk.

Flere af bevægelsens ledende mænd søgte at få Ammundsen med til »House-party«. Gennem biskop Roots, Hankow, blev han indbudt til et sådant møde på Marienlyst i 1935; Frank Buchman aflagde ham personligt et besøg, og Ammundsen lod sig overtale til at deltage i Helsingørmødet; det blev dog kun en dag, og A. følte sig ikke vel der. Under en samtale med Buchman bebrejdede han denne, at han talte så lidt om Kristi kors, hvortil B. svarede: »Det kan De jo gøre!« »Ja,« svarede A. »men det er Dem, der skulde gøre

det«. I et brev året efter skrev han til Buchman som svar på en indbydelse til at deltage i et møde i Ollerup: »my guidance is not that way.« Han ville ikke slutte sig til bevægelsen, medmindre den blev ændret på afgørende punkter. Det samme har han udtrykt i et andet brev kort efter Helsingørmødet, men her tilføjer han: »Den skal sige noget meget alvorligt til os alle, ogsaa til mig; man har ikke Lov at gaa videre, som om man ikke havde mødt den. Og dette er Hovedsagen for mig, – hvad jeg anser for forkert, er jo de andres Ansvar, men mit er at tage imod den Ydmygelse og den nye Frimodighed, Bevægelsen skal bringe.«

Selvfølgelig kunne Ammundsen ikke bede bønnen »Komme dit rige« uden at tænke på og være med i den aktive indsats, der gøres for dette på missionsmarkerne. Hans interesse for missionsarbejdet samlede sig i særlig grad om professor L. P. Larsen i Indien, selvom ogsaa en del tanker gik til Reichelts arbejde i Kina, missionærerne Bittmann, Heiberg m. fl. (jfr. s. 36).

I et radioforedrag den 12. november 1932 i anledning af L. P. Larsens 70 års fødselsdag nogle dage før, fortalte A., at han havde fået sit første samlede indtryk af Larsen ved det kristelige, nordiske studentermøde i Norge 1899. Den syd-sjællandske smedesøn, der havde fået missionskaldet gennem en prædiken af santhalmmissionær Skrefsrud, havde på dette tidspunkt været 10 år i Indien. Ammundsen fik indtryk af en klart tænkende og målbevidst mand, præget af streng alvor. Senere oplevede han ogsaa, hvor smittende fornøjelig han kunne være. På mange punkter følte A. sig tiltalt af L. P. Larsens teologi. Således huskede han allerede fra Larsens ophold herhjemme i 1899 forskellige træk, som han siden gengav med tilslutning. En gang havde Larsen talt om folks ængstelse for bibelkritik og havde dadlet, at man talte om at forsvare bibelen: »Hvordan forsvarer man en løve? Ved at slippe den løs!« Ammundsen ville selv mene, at når bibelen »slippes

løs«, så de kræfter, den rummer, kan virke frit, vil den til sidst vise sig uimodstæelig. Fra senere hjemmeophold mindedes A., hvorledes Larsen ved et studentermøde råbte: »Tænk! Danske studenter, tænk!« – og A. tilføjer: »Han havde aabenbart – og næppe med Urette – Indtryk af, at der i Studenterverdenen var megen intellektuel Dvaskhed, som var uværdig for Akademikere, blandt kristne undertiden ogsaa en Angst for at tænke, som røbede en indre Usikkerhed. Heroverfor har han altid drevet paa Pligten til at gøre Tænkningens Regnskab op.«

Da Larsen på grund af sin selvstændige teologiske tænkning, der bl. a. fandt udtryk i hans bog »Korset«, kom i modsætning til Dansk Missions Selskab, så bestyrelsen ikke ville gå fuldt ind for hans arbejde som K.F.U.M.-sekretær blandt indiske studenter i Madras og derefter, fra 1910, som professor og senere forstander ved det forenede teologiske College for Sydindien og Ceylon i Bangalore, dannedes der en komité, der påtog sig at skaffe midler til hans arbejde. For denne var først daværende professor Peder Madsen formand, og efter hans død i 1911 blev Ammundsen dens formand. Det gav ham ikke blot meget arbejde men ogsaa megen glæde, og der udvikledes et personligt venskab mellem de to mænd, ja, de to familier, hvilket blandt andet førte til, at L. P. Larsens søn Johannes (»Tambi«) i 5 år boede i bispegården i Haderslev.

DEN RØD-HVIDE TRÅD

Vejen til Sønderjylland.

Drengen, der lå på maven på gulvet i Pjedsted præstegård og læste »Flensborg Avis«, blev biskop i Sønderjylland kort efter genforeningen. Den historiske oplevelse, der var som et æventyr for vort folk, blev også til æventyret i Ammundsens liv. »Guds førelse« ville han selv sige. Og et tilbageblik over hans liv viser, at kærligheden til Sønderjylland går som en rød tråd – en rød-hvid tråd! – gennem hans liv. Drengedrømmene avlede tanker og handlinger, og gennem bøn modnedes en mand til i historiens store time at indtage den stilling, han syntes forudbestemt til.

Hvor meget, der bundfældedes i drengesindet ved læsningen af »Flensborg Avis«, ved vi ikke; men at denne læsning betød noget for ham, har han selv senere givet udtryk for. Således skrev han i 1913 i Studenterhjemmets julebog: »Som Dreng læste jeg stadig »Flensborg Avis« under Jessens Redaktion. Og Indtrykket af en Befolkning, der ikke regnede med det, som betalte sig, eller med øjeblikkelig Chance, men som urokkelig holdt fast ved sin Fortid og sin Ret – det var en af de Ting, som overhovedet vakte aandelig Sans og Lyst til at tjene noget stort.« Lignende ord havde han brugt, da han året før, den 24. juni 1912, talte på Skamlingsbanken. Som ung student viste han også sin interesse for Sønderjylland i kammeraternes kreds. I referatet fra den teologiske diskussionsklubs 6. møde 30. marts 1894 kan vi således læse:

»Navnlig var Ammundsens indlæg i debatten (folkekirkefrikirke) værdifuldt, da han kom en del ind på sønderjydske kirkeforhold.« I dagbøgerne spores det gang på gang, at hans tanker er gået til Sønderjylland, som han også skrev i den før nævnte artikel »Der bør ikke gaa en Dag, uden at Sønderjylland er i vore Tanker«. Den 17. september 1907 noterer han: »En hel Del Bekymring angaaende de sønderjydske Forhold.« Og i den før omtalte bønne-cyklus fra 1908 har Sønderjylland sin faste plads hver uge. Der blev sagt om sønderjyderne: »Se, de beder!« – det gjaldt også deres ven i København!

Men Ammundsen nøjedes ikke med at tænke på Sønderjylland. Hans tanker satte frugt i handling. I vandrebogen skriver han fra Taormina: »Jeg havde tidt tænkt paa, at jeg fik gjort alt for lidt i national Retning og særlig for den sønderjydske Sag, som har haft min Kærlighed, fra jeg var Dreng; det forekom mig simpelthen et Retfærdighedskrav at føle med og følge med i de undertrykte Danskes Kamp.«

En lejlighed til at træde offentlig frem i denne sag fik A. i 1909 i anledning af nogle artikler i det tyske ugeblad »Die christliche Welt«, redigeret af den teologiske professor Martin Rade i Marburg, som han havde besøgt på sin første Tysklandsrejse i 1900. Denne havde i slutningen af 1908 skrevet om den forbitrelse, som havde rådet i Tyskland mod England under Boerkrigen. Rade havde selv taget parti for boerne, omend uden blindt had mod englænderne, og han indrømmede, at det var stort gjort af englænderne at give boerne politisk frihed. »Preussen ville ikke have været i stand dertil,« skrev han. Herimod vendte en indsender, A. Schowalter, sig skarpt idet han bl. a. skrev: »I det mindste i agtelsen for overenskomster er Preussen England overlegen.« Det var dette, der kaldte A. frem med en artikel: »Briter-Boere, Tyske og Danske« 11. februar 1909). Det hedder heri: »Som en af »Die christliche Welt«s interesserede Læsere i Udlandet, til Trods for en ofte dybtgaaende religiøs Menings-

forskel ogsaa en taknemmelig Læser, maatte jeg maaske have Lov til at inddrage et nyt Moment i Debatten mellem Rade og Schowalter.« »For mig staar det fast, at den i mange Kredse gængse Sondring mellem Politik som et blot Magtspørgsmaal og det øvrige Liv som undergivet en moralsk Bedømmelse er yderst skæbnesvanger. Især for de Kristne gælder det om overalt ganske radikalt at træde i Skranken for Retfærdigheden, hvis de ikke vil regnes for Salt, der har mistet sin Kraft.« »I den tidligere nationale Kamp mellem Tyske og Danske i Slesvig var Ret og Uret blandet mellem hinanden paa begge Sider. Vi Danske har i Aarene efter 1850 gjort en lille Uret, da vi i nogle – men efter de faktiske Forhold kun ganske faa – Egne i Mellemslesvig gav det danske Sprog en for stor Plads, som Reaktion imod den gennem Aarhundreder fortsatte Begunstigelse af det tyske Sprog, endog fra den danske Regerings Side. Ogsaa en større Uret idet vi for sejgt holdt fast ved vor historiske Ret, hvorefter hele Slesvig helt igennem var et gammelt dansk Land. For sejgt, thi vi tog ikke nok Hensyn til det ny tilkomne Faktum, at Sydslesvig i Sprog og Sindelag var bleven tysk. En Deling af Slesvig i en nordligere dansk og en sydligere tysk Del vilde have været den eneste retfærdige Løsning af det slesvigske Spørgsmaal.

En saadan retfærdig og dermed endelig Løsning blev lovet i den femte Paragraf i Pragfreden 1866: »at Befolkningen i de nordlige Distrikter af Slesvig, naar den ved fri Afstemning tilkendegiver Ønsket om at forenes med Danmark, skal afstaaes til Danmark.«

Denne Overenskomst har Preussen til Dato ikke opfyldt.«

Videre skrev A., at selvom man anerkender, at den danske Stat ikke har nogen juridisk Ret til at kræve Opfyldelsen af § 5, da det drejer sig om en Overenskomst mellem Preussen og Østrig, »hvordan staar det (saa) med de danske Nordslesvigeres moralske Ret?«

»Og hvordan er Behandlingen af Nordslesvigerne under preussisk Regering? De har intet Selvstyre som Boerne, næsten

kun tyske Embedsmænd; Modersmaalet er næsten bleven udjaget af Skolerne – i Luthers Folk!« »Hvorledes kan de Kristne i Tyskland tie til den Uret, som uafsladelig sker mod de Danske i Nordslesvig fra Preussens Side?«

Rade svarer hertil, at § 5 var bortfaldet, fordi Østrig havde løst Preussen fra den, og hvis den nuværende grænse må fastholdes af strategiske grunde, kan den ikke opgives. Man kan ikke kalde det umoralsk, at en moderne stat rummer borgere af fremmed sprog og nationalitet. »Gennemførelsen af den rene nationalstat er umulig.«

Dog indrømmer Rade, at han forstår, at Ammundsens »lidenskab for danskerne i Preussen i årevis er blevet opflammet på det heftigste ved den behandling, som disse har gennemgået under Køller-systemet.« Når det tyske folk ikke har protesteret mod »denne afsindige nålestikspolitik« skyldes det uvidenhed om den. Og de velunderrettede kredse har tiet – »som gode lutherske kristne, der adlyder øvrigheden«. Men, skriver Rade: »Jeg vil gerne arbejde med på mit folks politiske oplysning og opdragelse; gør De så også på den anden side grænsen Deres overfor Deres folk! Vi tyske har forstået vor opgave i Nordslesvig slet; men hjælp til, at vi ikke bliver værre bedømt, end vi fortjener det efter lov og ret.«

Prof. Rade lod nu den unge nordslesvigske præstesøn fra Øsby, cand. teol. Johannes Tiedje skrive en række artikler om forholdene i Nordslesvig. Han hævdede heri, at den tyske passivitet overfor uretfærdighederne mod de danske i afgørende grad skyldtes de danske partiføreres »national-politiske intriger«. »Havde danskerne rene hænder, så måtte sandelig stenene råbe over al uretfærdigheden, som vi oplever her oppe. Men det har de desværre ikke; det er deres adfærd, som fra statens side besvares med kulturkrigen.« Men han indrømmer altså, at der er begået uretfærdigheder, og han vender sig skarpt mod den tyske »rabalder-patriotisme«. »Vi høster nu vor egen sæd: had mod den tyske kultur som tvangskultur.« »Medens fortyskningen af nordgrænselandet altid

påny glemte kulturarbejdet over forsøg på at dressere sindelaget, så at vi i det kulturelle ikke kom ud over forsætter og begyndelser, så har danskerne påtaget sig kulturmissionen, og med held.« Han ønskede ingen grænserrevision men derimod en gennemgribende ændring af den tyske behandling af den danske befolkning og slutter sine artikler med ordene: »Vil I da endnu tie, mine brødre?«

Den 18. november 1909 kom A.'s anden artikel i »Die christliche Welt«. Heri skriver han bl. a.: »Kampen mellem Kulturerne i Nordslesvig er nødvendig. Og selv om det for bestandig stod fast, at Nordslesvig skulde høre til Preussen, saa vilde det dog for de Danske der være en høj Opgave at pleje dansk Sprog og dansk Aandsliv,« og han slutter med at sige: »Jeg ønsker, at mine Modstandere skal blive tro mod deres Folk, som jeg mod mit. Men jeg appellerer trøstigt til deres højeste Værdier og dybeste Motiver som Kristne og Tyskere, i den Overbevisning, at det netop tjener til Ære for deres Tro og deres Fædreland, naar de lader en Modstander, det lille danske Folk i Nordslesvig, vederfares Retfærdighed.«

Hele dette ordskifte udgav A. i november 1909 i en lille bog: »Nordslesvig«.

Ammundsen skrev senere i sin Sønderjyllands-historie, at hans artikel kom til at virke som »et Stik gennem en Dæmning, som holdt stærke Vandmasser tilbage.« Den uro, der vakttes i Nordslesvig, gav anledning til dannelsen af to foreninger: en nordslesvigsk præsteforening under ledelse af præsterne Schmidt (Vodder), Tonnesen (Hoptrup) og Prahl (Haderslev). De ville respektere enhver national overbevisning og anerkendte den danske befolknings ret til at pleje sin folkelighed, men samtidig mente de, at kristendommen rummede kraft til at muliggøre et samarbejde og kirkeligt fællesskab mellem danske og tyske. Den anden forening var »Foreningen for tysk Fredsarbejde i Nordmarken« med pastor Schmidt som formand; den hilstes til at begynde med velkommen fra dansk side og kom i opposition til den tyske forening

i Nordslesvig; men i det lange løb fik den ingen positiv betydning for danskheden, da den fulgte en usikker kurs.

Betydningen og rækkevidden af den indsats, Ammundsen har gjort i den sønderjydske nationalitetskamp, lader sig ikke måle. Hans artikel var et ord i rette tid og fremkaldte en frugtbar bevægelse i Sønderjylland i årene op imod den første verdenskrig. For ham selv blev den også af største betydning. Han har engang udtalt: »Her begyndte det, at jeg blev Biskop i Sønderjylland.« Thi fra den stund var hans navn brændt ind i sønderjydernes bevidsthed.

I det hele beskæftigede A. sig meget med nationale problemer, og få har vel i samme grad som han prøvet at gennemtænke forholdet mellem nationalfølelse og kristendom.

I artiklen »Vort Folks Kamp for Livet« (Studenterhjemmets julebog 1913) skriver han: »Senere kom der en Tid, da jeg maatte prøve selve Nationalitetstanken igennem, om den overhovedet havde menneskelig og kristelig Berettigelse.« »Er Nationalitetsfølelsen ikke mere til Skade end til Gavn? Sætter den ikke unaturlige Grænser? Lever den ikke ligefrem af Had imod de andre? Og er det ikke Forargelsernes Forargelse, naar i enhver Krig begge Parter tror at have Gud paa sin Side? Lader da Nationalfølelsen sig menneskeligt forsvare? Og kristeligt, er den da ikke mere end tvivlsom? Hvor i det Ny Testamente staar der noget om Nationalfølelse, saadan som vi forstaar den? Er den ikke Fællesegoisme, mens Kristendommen siger: Du skal elske din Næste som dig selv? Er ikke den moderne Nationalfølelse en ny Oprettelse af de Skranker mellem Jøder og Græker og Barbar, som det netop var Kristendommens Daad at nedbryde?

Tænk kun dette skarpt igennem, lige til Bunden. Skal vi arbejde paa at udslutte Folkebevidsthed?

Det nationale er brændbart Stof. Det kan give en farlig Næring til en Flamme af Uklogskab, Fanatisme, Vrede og Uretfærdighed. Vi saa det i vor egen Historie, da Folkestem-

ningen 1863 tvang Christian IX til at underskrive Novemberforfatningen, uagtet vi ved den (og dens Forudsætninger) slog os vort blankeste Vaaben af Hænde: Rettens. Vi saa noget saadant i Frankrig under Dreyfusaffæren; vi ser det bestandig i den altske Bevægelse.

Men dog – hvor vilde Verden blive meget fattigere, hvis det nationale blev udryddet! Nationalfølelsen er ikke noget primitivt, men den er en af de fineste Blomster i Menneskeslægtens Udvikling. Der er virkelig eller kan i hvert Fald opelskes noget, man kan kalde Folkeånd – eller Folkepersonlighed. Ligesom et Samfund beriges ved at eje Mennesker, der er virkelig ejendommelige, Karakterer, saaledes beriges Slægten gennem Nationerne og Sprogene, og i den store Koncert er der i høj Grad Brug ogsaa for de smaa Nationers Stemme.

Med dette Synspunkt, Nationalitetens Værdi i Lighed med Personlighedens, er alt sagt.«

Her er Spørgsmaalet virkelig kæmpet igennem!

Verdenskrigen viste, i hvilken grad »det nationale er brændbart stof«! Og den fik Ammundsen til yderligere at tænke alle disse tanker igennem.

Sommeren 1914 tilbragtes ferien i Nordsjælland, i nærheden af Brødemose skov ved Liseleje. Ammundsen nød at gå ture alene eller sammen med hele familien og at bade sammen med børnene ved Liseleje. »En dejlig Dag sammen med dem« kan han betro dagbogen. Men ubeskåret fik han ikke lov at nyde ferieglæderne. Midt i juli ledede han studentermødet på Nyborg Strand, hvor han talte om »Vor Gud han er saa fast en Borg«, og efter en enkelt dags samvær med familien rejste han den 16. juli til et kirkeligt møde i Vadstena. Først den 24. juli samledes familien atter ved Liseleje.

Men da truede begivenhederne ude i verden allerede med at ødelægge al ferieglæde. Den 27. juli noterer A. i dagbogen: »Udsigt til Krig mellem Østrig og Serbien, meget alvorligt.« Dagen efter syntes situationen dog noget lysere, men den 31. juli så det atter meget truende ud. Den 1. august ind-

kaldtes sikringsstyrken, krigen mellem Tyskland og Rusland brød ud, og i løbet af få dage stod verden i brand.

At en så forfærdelig krig måtte gøre det dybeste indtryk ikke mindst på et så følsomt og fredselkende menneske som Ammundsen, siger sig selv. Skønt ferien fortsattes til efter hans fødselsdag den 19. august, havde han ingen ro på sig; han måtte ind til København og drøfte situationen med venner der, og tankerne tumlede med krigens problemer. Hvordan bekymringen for vort eget land fyldte hans sind, afspejlede sig bl. a. deri, at han en nat drømte, at flaget sank på det nærliggende Arrenakke – og at han var så optaget af denne drøm, at han omtaler den i dagbogen! Betegnende er det også, at han i disse dage gav sig til at læse Monrads beretning om 1864. Efter feriens slutning holdt han den 10. september et foredrag i Studenterhjemmet: »Et Ord i Øjeblikket,« som blev trykt og kommenteret en del.

Det hedder heri: »Aldrig har et dansk Landskab forekommet mig saa smukt som i denne August. Aldrig har vi vel saadan længtes efter Samling og Enhed i vort Folk.

Ingen ved, hvilke Overraskelser det, der foregaar, endnu er svanger med. Ingen kender vort eget Lands Skæbne. Men alle danske, som kan bede, af hvad politisk Anskuelse de end er, vil være med vor Konge og hans Ministre i denne Tid.

Men har vi forstaaet, at det vigtigste af alt er noget indre, noget i vort Folks Sjæl? Har vi fattet Fichtes Ord, at til syvende og sidst kan et Folk aldrig reddes ved det blinde Tilfælde? Ved vi, at i den bitre Virkelighed hører Aladdin med sin vidunderlige Lampe lige saa lidt hjemme som de flyvende stegte Duer?

Vejen fremad gaar gennem vor Fortid. Saadan er det for den enkelte, Angeren. Saadan ogsaa for vort Folk. Vi kan ikke lege Skjul. Vi maa overtage det hele, alt det magelige, sløje, forpjudskede, alt det forlorne. Alt dette maa vi tage op og være villige til at bære dets Følger. Saa forstaaer man ogsaa, at i Øjeblikket er vor retfærdige Sag ikke nok. Vor

Sag er retfærdig, thi det er en Beslutning om at holde os udenfor en Krig, som i sin Oprindelse slet ikke vedrører os. Men der spørges ikke blot om, om man har Ret, men ogsaa, om man har moralsk Kraft til at bære Retten frem.

Og saa mister man Lysten til trodsigt at fordre. Saa vil man prøve paa at give sig over i Guds Vilje . . .«

På denne tid begyndte Ammundsen at nedskrive nogle af sine tanker i et hefte, han kaldte »Danica«. Første gang, den 28. september 1914 skriver han:

1. Denne Tid er en saadan, at jeg føler Trang til at fæste paa Papiret en Del af de Tanker og Følelser af religiøs og national Art, som gaar igennem mig.

Denne Bog skal indvies til Gud og alt, hvad der skrives, stilles under hans Kritik.

2. Spørgsmaalet er, om vi er Øjeblikket værdige. Ingen ved, hvornaar han kaldes til en betydningsfuld Indsats. Men da gælder det om Indholdet. Hvad vil denne Tid aabenbare om Indholdet i hver af os?

3. Det svære ved at være neutral. Men i Dagbl. stod en Dag godt omtrent saaledes: det at holde sin Dom og Sympati tilbage hører med til vort Forsvar for vort Land; saa er det ikke mere saa svært. – Vi har Brug for at tie og bie.

4. At overlade Hævnen til Herren, fordi han er endnu barmhjertigere (S. K.).

5. Vi maa i vort Lønkammer ofre Isak (Sønderjylland, Danmark). Om alle de Drømme bristed.

Wenn alle untreu werden, so bleib ich dir doch treu,

Dass Dankbarkeit auf Erden nicht ausgestorben sei.

(Novalis jvfr. Kidde: Helten 113). Jvfr. de engelske Kvækeres Opraab om Krigen.

6. Hvilken Chance i Øjeblikket for Officerer og Underofficerer, der forstaar deres nationalt-pædagogiske Opgave. Tildels ogsaa for Kammerater.

7. Der er noget i vort Folk, vi *for enhver* Pris maa forløses fra.

8. Den indre Frihed *maa* hver enkelt bevare. Ingen Fjende, hvem han end er, *maa* faa Lov at rane den, f. Eks. vække Had ...

13. *Sønderjylland*. Jeg betroede i Dag Lolly, at det undertiden havde staaet for mig, som om jeg skulde komme til at virke i Sønderjylland ... Jeg *maa* ogsaa her øve mig i at være lykkelig, om jeg kan *tjene* Sønderjylland paa en uanselig Maade ...«

Videre skriver han, at det har pint ham at høre nogle rygter om tyskvenlig stemning i Sønderjylland. »Tænk, om der blev en Mulighed for at faa dem, og de saa ikke vilde! Efterhaanden er jeg dog kommen til at tænke paa:

- 1) ogsaa her *ubetinget*: Ske din Vilje.
- 2) glem aldrig, at det kristelige er over det nationale.
- 3) Hvis Tyskland taber, kommer de nok igen ud af den preussiske Militarisme, som er dansk Jævnhed saa fremmed.
- 4) Det er *ubetinget* glædeligt, at de har givet Kejseren, hvad Kejsereis er.
- 5) Skulde der komme noget godt ud af Krigen for Nord-slesvig, er det en Lykke, at man intet kan bebrejde dem. Det vil kunne lette den Forligelsens Tjeneste mellem Dansk og Tysk, som i hvert Fald vil blive Opgaven, og hvor Kristendommen skal øve en rensende og forædlende Indflydelse i den nationale Verden.«

17. oktober 1914: »... jeg *maa* se, at skulde vi faa Sønderjylland igen, vil der blive en haard Nationalisme at bekæmpe.«

»Det svære ved at være neutral« – det var altså en af de tanker, der fyldte A. i de dage. Flere gange kom han i tale og skrift tilbage til spørgsmålet: »Hvorfor er vi neutrale?«, bl. a. i et foredrag december 1914. En notits blandt hans papirer (rimeligvis fra 1917) lyder således:

»Det er svært at være neutral. Ikke at vi ønskede det anderledes: om vort Lands Ønske om politisk Neutralitet er der overhovedet ikke Diskussion. Men hvis den enkelte benytter

sit Lands Neutralitet til at holde sig aandelig udenfor det hele, da bedrager han sig selv og bliver ringere derved. Verden vil ikke, naar Freden en Gang kommer, være den samme Verden, som den vi slap 1. August 1914. Og ingen af os vil være de samme. Vi er, enten vi ved det eller ikke, indvævede i det store Verdensopgør. Spørgsmaalet er, om vi skal tumles rundt uden selv at vælge og dømme og derved udviskes, miste vor Selvstændighed og vor Karakter, eller om vi vil bekræftes i vor Evne til at vælge og forkaste vor Retning mod et Maal, vor egentlige Personlighed.

Har man opdaget Faren ved at være neutral, da synes jeg, man ikke kan andet end hver paa sin Plads leve med. Det er slemt at læse om og tænke over og arbejde med disse Ting. Men det er endnu værre at være udenfor. Det er som overfor en Sorg, der er lagt paa ens Vej. Hvis man flyr den, da bliver den kun besværlig, uhyggelig, og jeg bliver selv nedværdiget gennem den. Hvis man derimod lyder Kierkegaards Bud: Du skal sørge, da kan ogsaa Sorgen tjene til Gode. Saaledes med den uhyre Verdensulykke. Den er ikke andet end nedtrykkende, lammende, hvis man vil holde sig udenfor og dog er lænket til den. Tager man fat et eller andet Sted, arbejder man med, da bliver Ulykken vel maaske endnu mere kolossal, men man er selv en anden i sit Forhold til den og kan hjælpes til at se Lysglimt i Mørket.«

På forskellig måde prøvede A. at leve aktivt med i krigens begivenheder. Dagbogen bærer spor deraf. Således noterer han den 10. oktober 1914, efter at Antwerpens fald havde gjort et dybt indtryk på ham: »Gik en lang Tur om Aftenen for at tænke over Antwerpen,« og i »Danica« skriver han: »Antwerpen faldt i Gaar! Ved at tænke over al den Ulykke, al den Bitterhed, al den hovmodige Haardhed begynder man at forstaa, at intet mindre end Kristi Død kunde virke Forsoningen.« Nogle dage derefter gik han op til den belgiske konsul med 20 kr. for gennem handling at vise sin sympati med de lidende. Kort tid efter står der i »Danica«: »Jeg maa mere

forstaa, at Neutraliteten er en positiv Opgave, en Formidlergerning er os tiltænkt. Ikke at sidde med Hænderne i Skødet, at hytte sig og tjene paa Hestehandel. Guds Tanke er en større.«

Et af de områder, hvor A.'s aktivitet fandt udløsning, var arbejdet for at skaffe åndelig føde til krigsfanger i de store lejre, og A. tænkte her selvfølgelig ganske særligt på de sønderjyder, der var i de allierede lejre. Han var medudgiver af forskellige pjecer, der blev sendt dem, skrev f. eks. selv en julehilsen og sørgede for, at der blev udgivet en mappe med J. Skovgaards billeder. Utallige er de takkeskrivelser, han modtog fra krigsfanger i den anledning.

Og så opretholdt han trods krigen en stor brevveksling med bekendte i udlandet og holdt sig derigennem og ved læsning af udenlandske tidsskrifter ikke blot à jour med de ydre begivenheder men også med den åndelige udvikling i de krigsførende lande. Det store spørgsmål for ham var, hvordan krigen virkede på mennesker. Førte den dem nærmere til Gud eller bort fra Gud? Er der tale om en voksende fromhed, eller er kristendommen ikke tvertimod i mange ved at forvandles til et nyt hedenskab eller højt regnet jødedom? (26/11 1914).

Om dette emne holdt Ammundsen da i 1916 en række foredrag, og i sommeren 1916 udkom bogen »Krig og krigsførende Kristne«, om hvilken han selv siger, at den har lagt et stærkt pres på ham og fristet ham til at skyde alt andet til side. Bogen er også blevet et meget betydeligt værk, der ikke blot må opfattes som et »krigsfænomen« men i virkeligheden et af Ammundsens hovedværker, hvori han foruden den righoldige dokumentation af den første verdenskrigs indvirkning på det tyske, engelske og franske folk giver en meget værdifuld karakteristik af disse folks nationale ejendommelighed og folkekarakter. Han forsøger »at stille Krigen i kirkehistorisk Belysning«.

I indledningen hedder det: »Krigen har bragt os Overra-

skelse paa Overraskelse. Vi aner ikke, hvad der endnu er os forbeholdt. Vi banker og banker paa Døren ind til Fremtiden, men der lukkes ikke op. Kun idet Fremtiden Time for Time glider over til Nutid, faar vi den at se. Kristeligt talt: saaledes er det Guds Raad. Saaledes holder han os i Afhængighed af sig og nøder os til at tage Oplevelserne Stykke for Stykke af hans Haand.«

En af bogens teser er denne: »Krigen er ikke saa meget skabende som afslørende og udviklende. Især i sin Begyndelse afslører den, at Mennesket paa Bunden har en mægtig religiøs Trang. I sit videre Forløb sondrer den mellem et Flertal, som brutaliseres, og et Mindretal, som uddybes. Det sidste sker især, hvor Forudsætninger eller Paavirkning fører ud over den naturlige Religiøsitet ind i Evangeliets Kristendom.« (s. 21). Man kan ikke vente sig større kristelige frugter af krigen. »Kan man sanke Figen af Tidsler?« I denne forbindelse møder vi et gribende udtryk for hans egen reaktion overfor krigen: »Vi herhjemme i vort neutrale Danmark mindes de første Augustdage 1914. For mange af os var det i alt Fald mere end Panik. Der var netop i det noget af en pludselig Afsløring; vi saa Jordklodens Enhed fra England til Japan; vi saa, hvor lille vort Land var paa Globus'en, hvor ringe en Ret vi havde til at lade vore Ønsker være de vigtigste i en saa uhyre Verdenskatastrofe – og dog var det Land os saa inderligt kært og vore Ønsker for det saa brændende. Vi saa en Virkelighed, større, frygteligere, men sandere end Hverdagens. Den, som aldrig har følt den store Forfærdelse, der gennemisner Sjælen og for en Stund bortfryser Smil og Latter paa Læben – han véd næppe endnu, hvordan Tilværelsen er i sin Nøgenhed. Men vi, som religiøst oplevede August 1914, vi véd noget om det; vi har mærket, hvordan guddommelige og dæmoniske Kræfter var ude i Kamp – ogsaa i Kamp om os; thi bag den udvortes Forfærdelse anede vi den større indvortes: om vi selv kunde holde Prøve og blive tro mod det

højeste.« Vi, der har oplevet den anden verdenskrig, føler disse ords aktualitet. Det gælder hele bogen: den er ikke blot et tidsdokument fra den første verdenskrigs dage; den har noget at sige også os.

Hvad er da konklusionen? Hvordan stillede Ammundsen sig selv til spørgsmålet om krig og kristne? Det var ham ikke nok bare at svare, at krig er djævelskab. Han så, at spørgsmålet fører hen til spørgsmålet om den kristnes forhold til staten, til dette: ikke blot at give Gud, hvad Guds er, men også kejseren, hvad kejserens er. Drives vi til en fuldstændig adskillelse mellem politik og religion? Vi må indrømme, at vi i os »bærer ikke blot en Modsætning men en Modsigelse. Men dette gælder jo om mangfoldigt andet i Livet, som hænger sammen med vor Stilling i ugudelige Samfundsformer. Og til sidst viser det tilbage til Modsigelsen i os selv: at være kristusbestemte og dog egoistiske. . . . Det er muligt, at den Tid kommer, og snart, da den kristne Menighed for sit Livs Skyld maa optage en vældig Kamp for at faa Krigen kastet ud . . . Og det er muligt, at hvis denne Krig mod Krigen mislykkes, de Kristne da maa bryde med Folk og Stat. Det er muligt. Jeg ved det ikke.

Men det først foreliggende er en Kamp om Sindet, Viljen. Her haaber jeg Bogen vil vise, at der bagved, længere inde end Vaabenlarmen, foregaar en vældig aandelig Kamp.

Saa længe den alene retter sig mod Fjenden, er den haabløs . . .

Men alt forandres, naar man vender sig mod sit eget Regnskab. Saa kommer man i den samme Stilling, knælende, med bøjet Hoved. Saa opdager jeg, at jeg selv er en Synder – ligesom den anden; og at ogsaa ham elsker jo Gud – ligesom mig. Som der hos mig er noget at tilgive, saaledes hos ham noget at elske. Langsomt gaar det maaske. Thi den, som overvinder sig selv, er større end den, som indtager en Stad.« Og bogen slutter med ordene: »Saa skal den Kristne gaa frem gennem Anger til Haab og ogsaa overfor det sværeste be-

kende: Lovet være Gud og vor Herres Jesu Kristi Fader, som efter sin store Barmhertighed har genfødt os til et levende Haab ved Jesu Kristi Opstandelse fra de døde!«

I »Danica« finder vi fra krigens første tid følgende: »Dog er Krigen altid prekær. Selvfølgelig for den, som har Uret. Men ogsaa for den, som har mest Ret (helt Ret har vel aldrig nogen). Thi 1) der er ingen Forhaandsgaranti for, at Retten sejrer (Jesu Kors). 2) Et Folk, som gaar i Kampen for Retten, bliver ogsaa let selvretfærdigt. At forene ydre Korstog og Kamp mod sig selv er saare vanskeligt. Der er, ikke mindst for de sejrende Folk, stor Fare for at tage Skade paa sin Sjæl.«

Krigens problem blev gennem årene ved at beskæftige Ammundsen. Ved Verdensforbundets kongres i Bergen 1927 sagde han: »Jeg tror derfor, vi maa lægge meget Arbejde paa at faa Folk til at indse, hvad Krig egentlig er. At den har en ganske særlig Evne til at kalde alt det dæmoniske frem i Menneskene. Man gaar jo nemlig ikke i Krig for at lade sig skyde, men for at skyde andre ned. . . . Vi mener, at Krig er i sig selv stridende mod Kristi Aand, ikke bare mod enkelte Bibelsteder. Dette er ikke Pacifisme i snævrere Forstand. Jeg kan selv ikke klare at indtage Kvækerstandpunktet.«

Og i bogen »Social Kristendom«: »Skal vi da i Krigen se Guds Værk? Ikke i den Forstand, at den virkelig er hans Vilje; den er lige det modsatte. Men saaledes, at Gud her har vist sig i sin Sanddrthed, der lader Høst følge efter Udsæd. Denne Katastrofe med alle dens Følger *kan* ikke være tilfældig. Den *maa* være Guds Dom. Guds Domme viser sig jo her i Verden mest i, at han lader Tingene have deres Løb, udfolde sig med en ubønhørlig Konsekvens og saaledes afsløre deres sande Væsen« (jfr. s. 165).

Fra krigens sidste dage findes i samme dagbog følgende »Tanker i Anledning af det tyske Fredsforslag af ⁵/₁₀ 1918 og om Sønderjyllands Tilbagegivelse:

Vi skal kun ønske det danske Nordslesvig:

1) *fordi det er Ret.*

2) fordi det andet ikke vil bringe Lykke, jvfr. de forskellige sociale Kaar (de store Godser i Sydslesvig, holstenske Adelsfamilier).

Om Nationernes Ret og Solidaritet se til Act. 2 v. 1 ff.« (om pinsefesten).

Og et par uger senere: »Hvilket uhyre Omsving! Nu synes Spørgsmaalet ikke, om vi skal have Nordslesvig, men om vi skal have Sydslesvig.

Her maa erindres, at Kristendommen altid indeholder en national Forsagelse. Jeg har fastlagt mit Standpunkt i Forhandlingen i »Die chr. Welt«, og herimod maa jeg være loyal.«

Men det smertede Ammundsen meget, at Flensborg ikke stemte sig til Danmark, og at der blev så mange syd for den nye grænse.

Kort tid efter sluttedes våbenstilstanden. Nu kredsede tankerne mere end nogensinde om Sønderjylland. I de følgende måneder talte og skrev Ammundsen meget derom. Den 8. januar 1919 afsendte han en artikel til »Kirke og Kultur« om Sønderjyllands kirke; den 10. januar fuldendte han et manuskript om »Religiøse Værdier i den sønderjydske Kamp«; den 16. januar talte han i Gentofte menighedshus om den sønderjydske sag i kristelig belysning; i slutningen af marts talte han ved en stor fest for de sønderjydske fanger fra Aurillac.

Og atter kom han ind i et ordskifte med prof. Martin Rade i »Die christl. Welt«. I 1911 havde R. skrevet en artikel: »Mehr Idealismus in der Politik,« i hvilken han havde gjort rede for, at det var kristelige og kirkelige motiver, der havde drevet ham ind i kampen for anerkendelse af de danske nordslesvigeres kulturelle frihed. Han havde bebudet en fortsættelse af forhandlingen med Ammundsen. Denne kom dog først, da Rade i foråret 1919 skrev et åbent brev til Ammundsen og spurgte: »Kan De som neutral give os noget Ord til

Hjælp i den nuværende Nød?» »Ogsaa Deres Folk var engang besejret, overvundet, ydmyget: hvorledes har De baaret Dem ad med atter at rejse Dem? Ræk os Haanden, det er alt, hvad vi trænger til. De gamle Venner maa nu komme tilbage, som Venner.«

Ammundsens svar var en meget bestemt afvisning af den tyske magtpolitik, en henvisning til Schiller i stedet for Bismarck: »Alt afhænger af, om Tyskland nu kan finde en ny Vej – nej, sin egen gamle, som det kun for en Tid havde forladt i Magttilbedelsens Rus. Og da kan vi fra vore to Folk række hinanden Haanden, saa meget mere, som vi nu haaber paa en retfærdig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal, der hidtil har skilt os.« Og A. omtalte så Danmarks vej frem efter nederlaget i 1864 under valgsproget: »Hvad udad tabes, det kan indad vindes.«

Dette ordskifte udgav A. i en lille bog: Et tysk-dansk Ordskifte (1919), i hvilken han medtog nogle artikler af den nordslesvigske, tysksindede præst Johs. Tonnesen, bl. a. dennes skarpe genmæle mod Ammundsens bog »Krig og krigsførende Kristne«.

Trods Ammundsens åbenhjertige svar til Rade blev broerne dog ikke brudt af mellem de to, tvertimod voksede venskabet, og som nævnt andet sted besøgte Rade Ammundsen i Haderslev, hvor de talte sammen ved et større møde, ved hvilken lejlighed A. bød den tyske professor velkommen med følgende ord: »Det er mig en særlig Glæde, at jeg i Aften skal tale sammen med Dem her. Mærkeligt slynges Livets Traade. Som ung Kandidat kom jeg paa min Studierejse i Tyskland til Marburg og opsøgte ogsaa Dem. Dette Bekendtskab medvirkede til, at jeg i 1909 vovede at henvende mig til Deres Blad »Die christliche Welt« med et Ord om Nordslesvig, skønt jeg aldrig har regnet mig for theologisk at høre til Deres Retning. De gav mig Plads, og en livlig Diskussion, som ikke forblev uden betydelige Følger, udspandt sig. For mig har dette langt senere medvirket stærkt til, at jeg fik

min nuværende Arbejdsmark. Vi stod dengang først som Modstandere overfor hinanden, og stadig forblev der en alvorlig Differens mellem os. Begge følte vi os forpligtet overfor vort Folk, men ogsaa, ja endnu mere, overfor et højere Ideal, Evangeliets Lov. Og da skete det store, at Modstanderne blev personlige Venner . . .«

Muligheden for, at Ammundsen selv skulle komme til at virke i Sønderjylland, rykkede nærmere ind på livet. En dag, kort efter våbenstilstanden, kom han hjem og fortalte sin hustru, at Ricard havde sagt: »Du skal være biskop i Slesvig.« »I dette Øjeblik slog det ned i mig,« fortæller hans hustru, »at saaledes maa det ende; Vejen gaar til Sønderjylland«. Og siden var hun – og måske også han – ikke i tvivl om dette, heller ikke, da det en tid under bispevalget i Haderslev stift tegnede anderledes. Det var ikke bispestolen, der lokkede. I 1921 afslog han at tage imod bispestillingen i Odense. Det var Sønderjylland, der drog ham. Og det kan ikke være for meget sagt, at der ikke i Danmark fandtes en mand, der var bedre skikket til at beklæde en bispestol i det genvundne land i den vanskelige tid efter genforeningen end Valdemar Ammundsen. Han havde, som det fremgår af det her skrevne, gennemtænkt og gennemkæmpet de nationale og sønderjydske problemer under bøn som måske ingen anden, – og han kom med en kærlighed, der fra barndoms- og ungdomskærlighed havde vokset sig stærk til mands modenhed. I »Danica II« skriver han i 1925 nogle tanker til brug under en visitatsuge i Aabenraa i dagene omkring 10. februar: »Det var min Barndoms- og Ungdomsdrøm at tjene hernede; det syntes helt udelukket, og dog blev den Anelse ved at ligge i mit Sind, at saadan vilde det komme. Og det kom, ved Eders Afstemning i Dag for fem Aar siden, og dernæst da I viste mig den Tillid at indstille mig til Tjenesten her. Jeg er selv Barn af Jylland, og nu er det som at komme hjem, det at komme til Jylland igen, en østjydske Egn som jeg kender den fra min Barndom, kun

endnu smukkere, og jydsk Befolkning, som jeg ogsaa kender den, men en Befolkning, som man holder mere af paa Grund af dens Historie og Lidelser, sidst Verdenskrigens store Nød.

Vi, som er komne nordfra, har først og fremmest den Op-gave at holde af Eder og tjene Eder.«

Fredag den 13. april 1923 ankom Ammundsen som biskop til Haderslev. Han var »rite vocatus« – rettelig kaldet!

Kort før Ammundsen forlod stillingen som professor i kirkehistorie, gjorde han manuskriptet færdig til sit kirkehistoriske hovedværk: »Den kristne Kirke i det nittende Aarhundrede«, der dog først udkom i begyndelsen af 1925 som del af det store samleværk »Det nittende Aarhundrede«.

Bogen begynder med en for Ammundsen karakteristisk indledning:

»En Skildring af den kristne Kirke indenfor en almindelig Behandling af Verdenskulturen i det nittende Aarhundrede maa dels søge at trænge ind til det indre religiøse Liv – og det saa meget mere, som netop dette for Kirken selv vigtigste ikke kan ventes varetaget i andre Behandlinger af Perioden – og dels maa den trække Linierne ud til det almindelige Kulturliv. Overalt maa det karakteristiske søges mere end Massen af Enkeltheder. De førende Personligheder maa faa en indgaaende Behandling; thi netop i religiøs Historie er de Gennembrudspunkterne.

Ordet Kirke vil blive taget ganske vidt om alle Samfund, der vil bygge paa Kristendommen, atter i omfattende Betydning: den fra Jesus Kristus stammende Religion. En nærmere Drøftelse af Kristendommens Væsen og Grænser er her umulig. Kun maa der gøres opmærksom paa den fælles Grund, hvorpaa næsten alle Samfund og Retninger, der vil kaldes kristelige, mødes: alle ærer de Bibelen som hellig Skrift og vedkender sig Hovedindholdet af Katekismen: de 10 Bud,

benyttet som Udtryk for Kristendommens ethiske Side – Trosbekendelsen som Udtryk for Troen paa Gud som Faderen, Kristus som Herren og Frelseren, Guds Nærværelse gennem sin Aand i Kirken – Fadervor som Udtryk for den Kristnes Liv i Tro og Bøn – endelig Daab og Nadver som af Jesus indstiftede hellige Handlinger. Alt dette kan tydes højst forskelligt; der ligger dog et Fællesskab bag, og undertiden, hvor det kristelige syntes at være blevet et blot Navn, der dækker helt hedensk Religiositet, glimter pludselig noget af Jesu Personlighed og det Nye Testamentes Aand uventet frem.

Menneskeligt Aandsliv staar altid i Forhold til Fortiden. Mindst jo mere udvortes det paagældende Omraade er. Tekniken og Videnskaberne, i samme Grad, som de er »eksakte«, ser tilbage paa Fortiden for at spore, ad hvilke Veje og hvor langt vi har fjærnet os fra Forfædrenes naive Forestillinger og ubehjælpsomme Redskaber. Anderledes i Kunsten og i Filosofien, for saa vidt som den tilstræber en Forstaaelse af Tilværelsen som Helhed. Overfor Stormændene i Digtning, Kunst, Tænkning føler de senere Slægter sig ikke som de, der kan løbe af Skole og gaa videre. Omend ofte i forældet Dragt genkender de her Aandsmagter, som de bøjer sig for. Paa lignende Maade kan en Nation se op til Højdepunkter i sin egen Fortid.

Men ganske særlig staar Kristendommen som historisk Religion i Forhold til Fortiden. Den tror, at Menneskers Redning og Forvandling beror paa Indoptagelsen af Kræfter, der er givne i Historien. I Katholicismen føler man Stillingen til Fortiden som en snorlige Kontinuitet; i Protestantismen ser man Kirkens Udvikling som ofte brudt og misdannet, men man tror, at der een Gang i Historien, i Jesus Kristus og i Ny Testamentes Forkyndelse af ham, er sket en Aabenbaring (Afsløring) af Guds Væsen og af det menneskelige Hjærte, som aldrig senere er overgaaet, og som derfor, hvor meget end Tankeformerne skifter, vil staa som normativ; man genfinder

i de store kirkehistoriske Gennembrud, især Reformationen, en ægte Fortolkning af hin oprindelige Norm.

Denne Forankring i Fortiden er mere end en Theori. De forskellige Kirker og Retninger i 19. Aarh. karakteriseres ofte klarest og knappest ved at gaa tilbage til de originale Dannelser, som de fortsætter. Blikket tilbage kan have en dobbelt Virkning. Religiøs Pietet vil let konservere det nedarvede, selv om dette nu kun er en Mumie. Omvendt viser Fortiden sig ofte som en Foryngelsens Kilde. De største Eksempler herpaa er Reformationen og Sejren over Oplysningen ved Begyndelsen af 19. Aarh. I den katholske Reaktion, Vækkelserne i England, Tyskland og Norden, herunder Grundtvigs Søgen tilbage til de gamle Kirkestier, den højkirkelige Bevægelse i England, overalt træffer vi trods alle Forskelligheder stort set samme Billede: man opdager mere historisk, at Oplysningens Fornuftsreligion ikke er Kristendom, at man følgelig maa gaa ud over den, hvis man vil være Kristen, og man tages fangen af den gamle Kristendom som en real Magt. Men ogsaa Fremskridtsbevægelserne ser en Reformation som en Tilbagevenden til det oprindelige. Den liberale Theologis største Kraft er dens Stræben efter at genfremstille Jesus af Nazareth; i de kristelig-socials Bevægelser vil man genoplive Profeternes ethiske Pathos og Jesu Forkyndelse af Guds Kongeherre-dømme.

Aabenbaringen og derefter Kirkens Funktion opfattes som dobbeltsidig: religiøs og ethisk. Hvorledes Forholdet er mellem disse to Sider, deres indbyrdes Selvstændighed eller deres Enhed, er et af de mest levende Problemer (de stadig fornyede Drøftelser om Lov og Evangelium, Retfærdiggørelse og Helliggørelse). Men givet er, at ingen af dem kan undværes. —«

Ammundsen giver derefter en kort oversigt over de tre kirkelige grundtyper, som han betragter som betegnende for moderne kirkeliv:

Vækkelsestypen, der ses som den i særlig grad fornyende,

og hvortil næsten alle personligheder og bevægelser, der har indvarslet store gennembrud, hører.

Kirketypen som den i særlig grad *bevarende*, der lægger vægt på det faste, autoriteten og institutionen, ofte med ydmyg ærbødighed overfor fædrenes arv og barnlig pietet overfor autoriteten.

Den liberale type, der er vidtfavnende, med sans for individualiteternes forskellighed og frihed, med mange kulturinteresser, men som, når den står alene, »udarter til bleg Rationalisme eller magelige Kompromisser med Verden«.

Bogen slutter: »Det 19. Aarh. har efterladt en rig Arv af aandeligt Liv. Men det har ogsaa efterladt en Fylde af uløste Opgaver, først og fremmest paany i Liv og Tanke at vise Kristendommen som en Virkelighed.«

BISKOPPEN

I 1923 indtraf det ejendommelige tilfælde, at der skulle udnævnes fem nye biskopper på een gang, nemlig over følgende stifter: Ribe, Fyn, Lolland-Falster, Roskilde og Haderslev. De to sidste var nyoprettede. Det var intet under, at tanken fra flere sider faldt på professor Valdemar Ammundsen, dog ganske særligt i Sønderjylland. Her kunne der altså være tale både om Ribe og Haderslev stifter, men som det fremgår af følgende private brev, gik Ammundsens egne tanker mod Haderslev.

»Fra flere Sider – deriblandt meget indflydelsesrig – har jeg haft Forespørgsel angaaende Stifterne paa Øerne. Hertil har jeg uden Betænkelighed svaret Nej. Jeg føler i al Almindelighed intet Kald til at blive Biskop. At tage Bispestillingen væsentlig som blot Administration vilde ikke tilfredsstillе mig; en Biskop skal først og fremmest hjælpe med i og eventuelt lede egentlig kristeligt Arbejde og se at skaffe Præsterne aandelig Næring og Fornyelse. Men den Opgave at være – efter sin Stilling – den første Præst i et Stift kræver saa meget rent personligt, i Tro, Bøn, Helligelse, aandelig Styrke, at man kan blive bange derfor og overhovedet kun kan tænke derpaa, fordi Biskoppen dog ogsaa først og fremmest skal frembære Evangeliet om, at alt er af Naade i Kristus og ikke beror paa vor egen Kraft. Men at overtage et saadant Embede uden ganske specielle Grunde vilde jeg ikke finde rigtigt. Og ved Universitetet ved jeg at have et Kald og tillige at have meget, som jeg ikke har naaet, omend jeg netop nu enten har afsluttet eller har Udsigt til i Vinterens Løb at afslutte nogle litterære Ar-

bejder. Hvis dette ikke var Tilfældet, kunde jeg ikke tænke paa at forlade Universitetet. Og selv nu er det ikke saa let at blive klar over, om jeg eventuelt skal gøre det.

Jeg har derfor altid sagt, at det eneste Sted, jeg kunde tænke mig at blive Biskop, var i Sønderjylland. Den Sag var den første, som aandelig greb og løftede mig; som Dreng drømte jeg om at komme til at kæmpe for Retten der. Senere tog en anden endnu større Sag mig: Kristendommen. Hvorledes disse to Ting gaar sammen, naar man søger indad med det nationale, oplevede jeg noget af ved mine Diskussioner i »Die christliche Welt« 1909 med Rade og Tiedje og senere med Johs. Tonnesen. Det bekræftede sig for mig, at hvor Kristendommen faar Lov at raade, virker den paa én Gang nationalt styrkende og internationalt forenende. Der er derfor adskilligt, som kunde faa mig til at tro, at hvis der udefra kommer et Kald til at tage en Gerning op i Sønderjylland, saa har Gud lagt meget i mit tidligere Liv til Rette med dette for Øje.

Man ved, at Appel er stemt for at følge det kirkelige Udvalgs Forslag og lægge Tørninglen og Tønder Provstier til Ribe. Paa denne Maade bliver der jo antagelig to Stifter med sønderjydsk Omraade, men begge faar jo mere end sønderjydsk. Jeg talte for nylig ved en Brorsonfest i Randerup og derefter i Tønder, hvor der var Konvent for alle Provstiets Præster. Der fik jeg mange Opfordringer til at tage imod, at man stemte paa mig i Ribe. En Præst af Indre Mission mente, at der vilde være et enstemmigt Ønske om mig hos alle Partier i Tønder Amt, og man foreholdt mig, at hvis jeg kunde tænke mig at optage en Bispegerning i Sønderjylland netop af Hensyn til de særlige Forhold der, saa burde det maaske være i Ribe Stift, hvortil noget af det vanskeligste vilde komme til at høre. Jeg svarede, at medens jeg havde tænkt en Del over Haderslev som Mulighed – mange af mine Venner har ment, jeg burde dertil, og det har jo været nævnt i Aviserne – saa var Tanken om Ribe mig ganske ny, og jeg kunde ikke straks

tage Stilling til den; men foreløbig antog jeg ikke, min Kandidatur vilde vinde Tilslutning i den nordlige Del af Stiftet, og at denne var mig ret fremmed.

Man maa i den Slags Sager se at finde frem Skridt for Skridt. Alt hvad der ligger udenfor min Afgørelse, har jeg ganske Fred i at tage af Guds Haand. Jeg er lykkelig i den Gerning, jeg har, men vil heller ikke paa Forhaand afvise Tanken om den anden. Hvad det gælder om, er at blive klar over det, man selv skal afgøre. Mest tiltalende vilde det være mig, om Haderslev Stift kunde samles om een Mand. Jeg kender kun meget lidt til Provst Nissen, som jo har den Fordel at være Sønderjyde og konstitueret Biskop. Men jeg formoder, at din Forespørgsel er Tegn paa, at man fra Indre Missions Side ikke ønsker ham, men i hvert Fald vil opstille en anden. Og saa synes jeg, jeg maa svare Ja til din Forespørgsel, om jeg kunde tænke mig at tage imod en Opfordring – det hele er endnu kun rent foreløbigt og ikke bindende. Haderslev bliver jo dog det egentlige sønderjydske Stift, og Vejle Amt har jeg langt mere Samfølelse med end med Esbjerg-Ringkøbing-egnen. Hvis Indre Mission stemmer paa mig, opfatter jeg det saaledes, at man venter, at jeg, uden at være Partimand, gerne vil arbejde med i Frelsesbudskabet om Synd og Naade, og, som du udtrykker det, staa paa Livets Side.

Jeg vil være glad ved snarest at faa Besked om Udfaldet af Mødet paa Tirsdag. Det er jo spændende for os, og skulde det føre til Sandsynligheden for min Opstilling i Haderslev, mener jeg snarest mulig at burde meddele dem i Tønder Provti, at de straks skal opgive enhver Tanke om mig.

Saa vil vi sammen ønske og bede om, at der maa træffes de Beslutninger, som mest tjener Kristi Sag.«

Kirkeminister Appel ville helst have provst Nissen til Haderslev og Ammundsen til Ribe; men da Nissen ved nytårstid døde efter kort sygeleje, var der ingen tvivl om udfaldet af sagen. Den 2. februar 1923 blev A. udnævnt og bispevie

den 25. i samme måned ved »den store bispevielse« i København, hvor hans broder John Ammundsen samtidig viedes til biskop over Lolland-Falster stift.

Søndag den 15. april 1923 holdt Ammundsen sin tiltrædelsesprædiken i Haderslev domkirke: »Den gode Hyrde« (Johs. 10 v. 11-16). Heri sagde han bl. a.:

»Vi sang: Nu bede vi den Hellig Aand at sammenknytte os ved Troens Baand. Men det er det underlige, at vi sammenknyttes desto stærkere, jo mere vi hver for sig staar overfor ham som den enkelte og ser hen til ham. Det er Kristendommens Vej overfor al Spliden og Uenigheden i Verden: at faa Mennesker til at se samme Vej og gaa samme Vej, i det samme store Følge.

Maaske vi saa opdager, at ved Siden af os gaar en, som vi ikke havde ventet at træffe der, og som vi maaske endog helst var fri for at følges med: »Han er ikke af mit Folk, mit Parti, min Kirke.« Men Jesus vil netop udvide vore Hjerter til at glæde os, naar Mennesker, der er helt anderledes end vi selv, finder sammen med os paa Vejen til ham. Det antydes i vor Tekst, naar der tales om andre Faar, som ikke hører til denne Fold. Nærmest tænkes der vel paa, at ved Siden af de kristne af Israels Folk skulde der komme andre af Hedningeæt. Modsætningen mellem Hedninger og Jøder var jo baade religiøs og national, og den var vel fuldt saa stærk som nogen af de Modsætninger, der i Dag søndersplitter Verden. Derfor giver dette Ord et vidunderligt, herligt Udsyn, netop for vor Slægt. Kristus kom for at faa forskellige Flokke til at følge sig, saa der kunde blive een Hjord, een Hyrde. Eller, som Paulus siger (Efes. 2 v. 15): han vilde ud af de to – Jøder og Hedninger – skabe eet nyt Menneske ved at stifte Fred. –

Under den store Overhyrde har ogsaa vi Mennesker faaet Hyrdgerningen betroet . . .

En saadan Gerning har ogsaa jeg faaet betroet i alle Sogne og alle Kirker mellem Horsens Fjord og Flensborg Fjord. Og

jeg er derved sat ind mellem Mennesker, der kirkeligt, politisk, socialt, nationalt er skilte i højst forskellige Folde.

Kirkeligt er jeg lykkelig ved at høre hjemme i vor lutherske Kirke, som jeg tror, har det dybeste Indblik i Guds Frelse, og nærmere i den danske Folkekirke, som er den Form, hvori vi skal tjene i denne Tid. Men jeg er ogsaa taknemmelig for gennem Rejser at have set, at der er mange andre Former for kristent Liv. Det Ord af den tyske Pietismes Fader Filip Jacob Spener har grebet mig dybt: »Vor Herre Kristus vilde være en fattig Konge, hvis han ikke havde andre Undersaatter end dem, der er indenfor den lutherske Kirkes snævre Grænser.«

Jeg er blevet ført saaledes, at jeg ikke har kunnet slutte mig til nogen bestemt Retning indenfor vor Kirke; mit Begær er at tjene i forskellige Kredse med det samme Evangelium til Fremme af det samme Kristusliv.

Politisk og socialt tror jeg, at kristne Mennesker ganske anderledes end hidtil maa kæmpe for, at ogsaa i disse svære, svære Ting Guds Vilje maa ske paa Jorden og hans Rige komme, med Retfærdighed og Forligelse i den haarde Strid.

Nationalt maa jeg sige: I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme, der har jeg Rod, derfra min Verden gaar. Jeg er lykkelig over at tilhøre mit Folk, og jeg vil gerne synge: Hver Glans, hver Plet vil jeg bære, som falder paa Danmarks Navn.

Og i dette Stift kan jeg sige: »Jeg bor midt iblandt mit Folk.« Mine Barndoms minder er knyttet til Pjedsted Præstegaard og den lille, hvide Kirke, oppe i Stiftets nordlige Del. Og I, mine Landsmænd hernede, har været i mine Tanker fra min tidlige Barndom i den Grad, at I er blevne Kød og Blod i mig. Jeg drømte om at komme ned og kæmpe sammen med Eder. Det syntes umuligt. Men jeg staar i Dag med dyb Undren over Guds Tanker og Veje, der sandelig er højere end vore Tanker og Veje, som Himmelen er højere end Jorden. Det umulige blev muligt, og udover, hvad jeg drømte om. Jeg tænkte som Dreng paa en Kamp for ædle jordiske Goder, for Retfærdighed og Modersmaal og Kærligheden til dette

Folk mod Nord, som I hører til. Nu har jeg faaet en Tjeneste her med det ovenfra, det evige, Evangeliet, som skal gennemtrænge og hellige det ædleste jordiske. Jeg staar i en saadan Gæld til Eder, at det vil være mig en Glæde, om jeg kan hjælpe til, at I hernede og vi nordfra ret aandeligt kan finde hinanden i Kærlighed og fri gensidig Given og Modtagen. Og med fuld Forstaaelse af, at I er ført ad særlige Veje gennem Aarhundreder og har faaet Eders eget Særpræg, ogsaa i de mørke Aar, da I gik gennem de dybe Vande, medens vi stod ved Bredden og saa til.

Og saa har Historiens Gang jo tillige medført, at i Befolkningen her er der dem, som nationalt regner sig til en anden Fold. Ogsaa Eder gør mit Embede det mig til en Pligt og Ret at tjene med Evangeliet, og jeg haaber at kunne gøre det, ogsaa fordi jeg staar i ubetalelig Gæld til Martin Luther, som er vor fælles Reformator, og ogsaa fra senere Tider har modtaget meget fra Aandslivet paa det Sprog, hvori I helst hører om det hellige . . .«

Om aftenen var der møde i »Harmonien«, hvor A. talte om Paulus i Athen, »som en Kontinuitet mellem min hidtidige og min nye Gerning« skriver han i det nye hefte, som han gav titlen »Oplevet og tænkt«, og hvori han i de følgende år nedskrev tanker og oplevelser vedrørende bispegerningen. Om den første gudstjeneste skriver han: »Den mærkelige Følelse at staa for Alteret. Den voldsomt stærke i den nationale Oplevelse.« Og om aftenmødet hedder det: »Kaffebordet særlig fornøjeligt med de mange korte, tildels centralt kristelige Lægmandstaler. En Slagter fra Vejle fremhævede, at hvis nogen spurgte, hvad jeg havde sagt, vilde han sige: »Biskoppen sagde meget; men skal jeg samle det, skal det være i det Ord: Vi er samlede ikke for at byde mig velkommen, men for at gøre Kristus til Konge.««

I de første måneder bestræbte A. sig på at lære sit stift at kende ved at foretage en række ture både til den nordlige del

og ganske særligt rundt i Sønderjylland. »Det er en mærkelig Følelse at køre igennem disse skiftende Landskaber – og hvor er det dejlige Partier, der er faldet i vor Lod! – og se paa de 1000 Gaarde og Huse og saa tænke: alle disse Mennesker har du Ret til i Kraft af dit Embede at tjene med Evangeliet! Det er højtideligt og løftende; men det er ogsaa overvældende. Man finder, saavidt vi hidtil har mærket, paa Forhaand alle Vegne aabne Døre. Og naar man f. Eks. uden sin Medvirking faar givet det, at hvis man skal tale, er det sikkert, at Kirken er fuld – saa maa man tænke paa, at hvem meget er betroet, af ham skal man kræve mere. Det var ikke til at bære, hvis ikke netop vort egentlige Budskab var *Evangeliet* om, at det afgørende er ikke, hvad vi yder, men Guds Naade i Kristus.«

Den første embedshandling kom A. til at udføre i Kolding allerede søndagen efter indsættelsen, idet han nedlagde den ene grundsten til den nye kirke (Kristkirken). Senere kom han til at deltage i flere sådanne begivenheder i sit stift og indvie flere kirker, således Kristkirken i 1925, kirken i Vojens 1925, i Rinkenæs 1932 og Genner 1935. Det sidste sted prædikede han udfra Dav. Sal. 87 v. 7: »Alle mine kilder er i dig«, medens han de to andre steder tog sit udgangspunkt i Fadervor. Adskillige gange prædikede han ved gudstjenester i anledning af kirkers genåbning efter en større restaurering, ikke mindst i Sønderjylland, hvor der efter genforeningen vågnede en stor interesse for at restaurere og forskønne kirkerne, der i lange tider var blevet forsømt. Det var ikke alle steder, man hyldede den opfattelse, der et sted blev udtalt, at »det gør ikke noget, om kirken er forfalden, blot den er fuld«. Sønderborg kirke blev genåbnet kort før jul 1924. Her kom A. ud for det dilemma, at tyskerne havde højmassen den søndag, indvielsen egentlig skulle finde sted, sidste søndag før jul. Man ville ikke støde tyskerne ved at tage denne højmesse fra dem, og man ville dog heller ikke genåbne kirken med en

tysk gudstjeneste. A. valgte da at holde genåbningsgudstjeneste fredag den 19. december. Et par søndage før prædikede han i Vonsild ved festgudstjenesten i anledning af 100 årsdagen for denne kirkes genopførelse. Ved indvielsen af denne kirke i 1824 havde provsten talt på tysk, da han ikke var det danske sprog mægtig. Sligt kunne dengang ske under dansk styre lidt syd for Kolding!

I årenes løb nåede A. rundt til de fleste sogne i sit stift, ikke blot en enkelt gang men som regel flere gange hvert sted. Således talte han mindst 20 gange i Sønderborg, 16 gange i Aabenraa, 22 gange i Kolding og 16 i Vejle og endnu langt oftere i Haderslev. Ikke altid i kirkerne, men ofte til møder af meget forskellig art, menigheds møder, missionsmøder, barsarer, ungdomsmøder, skolemøder m. m. Det var langt fra alle steder, han holdt egentlige visitatser, dog, såvidt det kan ses af hans optegnelser, i mindst 30 sogne. Og når han kom på visitats, gav han sig god tid. Det gjaldt ikke mindst de større byer, hvor han i de første år opholdt sig en uge i hver by, i Sønderborg oktober 1923, Kolding november 1924, Aabenraa februar 1925, Vejle marts 1926 og Fredericia april 1928. Disse visitatsuger begyndte som regel en søndag med en gudstjeneste og sluttede den følgende søndag med altergang, hvor A. holdt skriftetalen. I ugens løb holdt A. de fleste steder ungdomsgudstjeneste og møder forskellige steder, besøgte skolerne, samlede med menighedsrådene og søgte på forskellig vis at få et indblik i det åndelige liv på stedet. I 1927, hvor han ikke besøgte nogen af købstæderne, var han flere steder på landet, således i Øster Snede, Broager, Svenstrup, Nordborg og Holbøl, men disse steder varede en visitats højst et par dage.

De følgende år afløstes visitatsformen mere og mere af mindre formelle besøg med prædikener og taler ved bestemte lejligheder. Men på dette område var A. også uhyre flittig og hjælpsom.

Når han så samtidig skulle passe de løbende embedssager,

deltage i talrige møder i ind- og udland og føre en omfattende korrespondance på flere sprog, er det ikke underligt, at han af og til selv kunne blive bange for at få alt for travlt. Den 1. august 1926 skriver han i »Oplevet og tænkt«: »Et meget optaget Foraar ... Ogsaa nu meget forestaaende: 3.-9. lede Studentermøde i Ollerup, 15. prædike Verdensforb. Nyborg, 20.-21. Kursus Oxford, 23. Life & Work's og World's Alliances Forbund Bern, 26.-31. Life & Work Bern, 31. Aug.-3. Sept. World's Alliance Lausanne, 8. Sept. Ansgarfest Ribe, 12. tysk (møde i) Haderslev, 15. Søxkøbing. Ogsaa i disse Dage travlt. Men netop med Henblik paa Travlheden Trang til den Koncentration, som Dagbogsoptegnelser giver. Noget benovet ved Tanken om Samarbejde ved Studentermødet. Men faar saa i Dag Epistlen paa 9. S. e. Trin. 2 Række, 2 Tim. 1,6-14: Gud har ikke givet os Fejgheds Aand, men Krafts og Kærligheds og Sindigheds Aand« (det sidste skrevet i dagbogen på græsk).

Kort før havde han skrevet: »Forstod som aldrig før Forberedelsen ved Bøn: ikke blot bede sig til det, man skal skrive, men løftes ind i det Gudssamfund, hvorud af man skal tale.«

Og i en ordinationstale året før sagde han:

»Der er sandelig Grund for den Bøn, som jeg engang har læst: Frels mig fra Skammen og Tomheden ved et fortravlet Liv. Nej, Sjælen skal søge Stilheden og Ensomheden. Og forstaar vi først virkelig at blive stille, da kan vi faa Evnen til at samle os i vort Indre ogsaa midt i travlt Arbejde, saa vi er oven over Arbejdet, og det ikke over os.« Bøn og arbejde, hvile og virke måtte for ham knyttes nøje sammen. Sådant forstod han livet, der har sin kilde i Gud.

»Thi det virkeligste i vort Liv er ikke vore svageste og laveste Øjeblikke, hvor Pulsens slaar mat, og hvor Kraften er ringe, men det er de højeste Øjeblikke, hvor Blodet banker rask i Aarene, og Haand og Fod villigt lyder vor Vilje. – Vort sandeste Væsen er de Stunder, hvor vi har mest Fylde, ikke hvor vi har mest Tomhed. Og til sidst er disse Stunder en Forsmag

paa og en Profeti om det evige Liv, vi tør tænke os som paa en Gang den fuldkomne Sabbatshvile og den højeste Virken i Tilbedelse af Gud.«

»En Biskop skal se at skaffe Præsterne aandelig Næring og Fornylelse,« skrev Ammundsen, før han blev biskop, og det glemte han ikke, da han var blevet biskop. I sine bestræbelser herfor samlede han nogle gange stiftets præster til »stiftsmøder« på Hoptrup Højskole, første gang 22.–24. april 1929. Her holdt Ammundsen selv to foredrag om »Guds Gerning – vor Gerning«. Dette møde faldt så godt ud, at det blev gentaget 17.–19. oktober 1932, da A. talte om »Kristus, vor Herre«, og atter tre år senere 14.–16. oktober 1935. Ved dette sidste møde samledes man dels i bispegården, dels på højskolen, og Ammundsens emne var »Guds Ord«. Desuden var der ved disse møder et righoldigt program med bibeltimer og foredrag ved præster fra stiftets forskellige egne – både i geografisk og åndelig forstand – men dog også tid til frit samvær. Dagenes begyndte og sluttede med andagter i Hoptrup kirke. Der var utvivlsomt mange, der vendte både berigede og opmuntrede hjem fra disse sammenkomster, hvor Ammundsen virkede både som biskop og professor, og hvor fællesskabet mellem stiftets præster styrkedes.

Ikke mindre forstod A. at være noget for sine præster på tomandshånd. Han havde som regel let ved at tale med mennesker, og han havde en mærkelig evne til at få dem til at »lukke sig op« og udtale sig om deres personlige forhold. Han kunne ikke blot svare på spørgsmål, men også spørge, så han selv fik noget at vide om folk og forhold. Og ved større sammenkomster, i bispegården eller i præstegårdene, med menighedsråd eller andre kredse, kom hans selskabelige talent ham til nytte. På en hyggelig, både alvorlig og fornøjelig måde kunne han holde samtalen i gang, med sin fond af viden, sine rejseoplevelser og sit utal af ofte humoristiske træk. Men hændte det, at der var en, der kom med en taktløs bemærk-

ning, kunne man pludselig se ham »stivne«. Efter en lejlighed, hvor en præst havde glemt respekten for selve bispeembedet, skrev han i sin dagbog: »Jeg følte Sagen vanskelig, fordi det dels drejede sig om min Person, dels om mit Embeds Ære.« Men de følgende bemærkninger i bogen viser, at han også da lod ydmygheden sejre.

I årenes løb ordinerede Ammundsen en lang række teologiske kandidater, så vidt vides 46. Samværet før ordinationen blev ikke blot til den såkaldte bispeeksamen, – ved hvilken man vel nok kunne have en beklemmende følelse af ikke blot at være hos biskoppen men også hos den tidligere professor, – men også her søgte A. at få en samtale i gang om den gerning, der lå foran. En af disse ordinander skrev bagefter: »Må jeg først have lov til igen at sige tak for biskoppens vejledning og gode hjælp dengang. De fremhævede mit ansvar, men gav mig samtidig mod.«

En anden skriver: »Det var et hyggeligt ophold i familiens skød. Og der var spadsereture sammen med biskoppen; en dag gik turen gennem byen ned til dammen og mindesmærket for de faldne fra 1. verdenskrig, og han fortalte om de nationale forhold hernede . . . Det var indholdsrige dage, hvor jeg følte, biskoppen tog sig tid til at være noget for en ung mand og give ham hjælp ved indgangen til præstetjenesten . . . Jeg glemmer ikke den vise og kærlige måde, biskoppen omgikkes en ung kandidat . . . Iøvrigt har jeg både før og efter bispeeksamen erfaret, hvorledes biskop Ammundsen kunne være en forstående og kærlig sjælesørger, der kunne »føre den skarpeste kniv med den blødeste hånd« (for at bruge et citat fra E. Geismar, som passer her). Han magtede kærlighedens strenghed, sådan at det føltes så velsignet hjælpende.«

Som eksempel på den form, han gav en bispeeksamen, kan nævnes den sidste, få dage før hans død. Kandidaterne kom fredag eftermiddag og medbragte da en besvarelse på en opgave, der var stillet dem 3 uger før: »Pauli Syn paa Retfærdiggørelse og Helliggørelse«. De fik derpå følgende tre opgaver:

1) Disposition til prædiken over Mark. 4 v. 26–29 med to salmer i tilslutning til prædikenen. 2) Disposition til konfirmandtime over 1. bud. 3) Vielsestale over frit valgt tekst. Efter ordinationen om søndagen i domkirken var der middag i bispegården, hvortil ordinandernes nærmeste familie samt menighedsrådene fra de nye præsters sogne var indbudt.

Af opgaver fra andre bispeeksaminer kan nævnes: Udkast til bibellæsning over saligprisningerne. – Hvorvidt må præstens prædiken være højere end hans eget kristelige stade? – Hvorledes skal man hjælpe mennesker med hensyn til frelsesvished? – Hvilke sekter er der mest udsigt til at træffe? Hvorpå beror deres tiltrækningskraft, og hvorledes skal præsten stille sig overfor dem? – Samtale med en ung, dødssyg mand.

Ikke alle ordinationer foregik i Haderslev Domkirke; men ofte foretog A. ordinationen i den kirke, hvor præsten derefter blev indsat i sit embede.

Ammundsen forstod, at Sønderjyllands åndelige genforening med moderlandet ikke kunne ske ved noget diktat eller ved pludselige indgreb i sæd og skik, men måtte fremmes gennem en længere, rolig udvikling. På det kirkelige område kunne man f. eks. ikke med eet slag afskaffe den hævdvundne hjemmedåb eller indføre messehagler, der følte fremmede. Der var desuden mange værdier, man skulle vogte sig for at kaste bort, f. eks. i den mere righoldige liturgi, som det da også blev tilladt at beholde helt eller delvis. Og i den sønderjydske salmebog fandtes værdier, som man ikke kunne forlange, at sønderjyderne skulle miste ved en pludselig indførelse af »Salmebog for Kirke og Hjem«. Til gengæld havde så denne en lang række salmer, ikke mindst af Grundtvig, som manglede i den sønderjydske salmebog. Ammundsen virkede derfor i salmebogsudvalget, der var nedsat i 1922 og afsluttede sit arbejde i 1925, for at bevare hovedparten af salmerne i den sønderjydske salmebog og føje et tillæg dertil. Der udgik

c. 80 af de mindst benyttede og kom henved 200 til, deraf c. halvdelen af Grundtvig. Denne salmebog blev indført de fleste steder.

I den lille bog »Min Hjemstavn Nordslesvig« (1937) har A. skrevet: »Naar vi en Gang skal have en fælles Salmebog, vil det nok erkendes, at netop her har Sønderjylland noget at give det hele Folk.«

Med fin intuition forstod han at leve sig ind i den sønderjydske befolknings følelser også på dette punkt, og ofte valgte han at lade synge en af dens kæreste salmer: »Saa tag mig da ved Haanden,« – en salme, han også personlig havde fået kær.

I vinteren 1928–29 samlede han i bispegården en kreds til gennemgang af dansk salmedigtning. Og da de sønderjydske menighedsråd i 1933 besluttede at nedsætte et udvalg til at forberede en fælles salmebog for hele landet, var det naturligt, at Ammundsen blev valgt ind i dette. Dette arbejde oplevede han dog ikke at se fuldført; det sønderjydske salmebogsforslag udkom først 1943.

I 1933 udkom den store Sønderjyllands Historie, hvori A. skrev om det åndelige liv i Sønderjylland. Her har historikeren og biskoppen arbejdet sammen om at give et grundigt og levende indtryk af forholdene i denne landsdel mellem 1864 og 1920, og sin metode tro har han også her givet en lang række personskildringer. Det var vel ikke mindst på grund af sin store historiske viden om disse ting, at A. formåede at leve sig sådan ind i sit stift, som tilfældet var, og vise den nænsomme forståelse overfor mennesker og forhold, som han gjorde.

Afhandlingen slutter med en karakteristik af den sønderjydske befolkning: »Der er i Befolkningen en mærkelig Forening af Modsætninger og Enhed. Der er Forskellen mellem Vesteregns tungere og Østeregns livfuldere Folkepræg; paa Als har Karakteren saavel som Sproget en ikke ringe Lig-

hed med Fynboens. Der er de nationale Skillelinier, som ofte synes tilfældige. Udlændinge, som kender Mindretalsforhold, f. Eks. i Østeuropa, har svært ved at forstaa Slesvigs Egenart. Man gaar ud fra, at det drejer sig om to Folk eller i hvert Fald to Sprog, og forbavses over, at to Tredjedele af Tyskerne Nord for Grænsen taler Dansk, mange af Danskerne Syd for Grænsen Tysk. Nogle Slægter var fra gammel Tid slesvig-holstenske og gik over i det preussiske. Men af og til gik ogsaa en enkelt eller flere fra en dansk Slægt over til Modparten, f. Eks. fordi han paavirkedes paa Latinskole eller Seminarium eller ved Giftermaal. Ogsaa den omvendte Bevægelse sker. Tit er Kvinderne de stærkeste hver til sin Side. Følgende Deling af en Familie var let tænkelig: en Broder er dansk, en anden tysk, en tredje bare Slesviger, en Søster er gift i København og en i Hamborg. Under alt dette kan det koge og syde i »Heksekedlen«. Man tager ofte meget haardt paa hinanden; hvilken Bitterhed har der ikke været i Kampen mellem Danske og Tyske, men ogsaa mellem Edsnægterne og Eds-åflæggere, mellem Jessens og H. P. Hansens Folk, mellem det gamle Budskabs og Tonnesens Tilhængere! Men Spændingen beroede paa, at man dybt nede følte et Fællesskab. I den politiske Kamp kunde alle Danske dog atter pludselig staa sammen. Og selv med Hjemmetyskerne føler man et Fællesskab, der klart mærkes ved Nød og Død.

Denne Ejendommelighed har Thade Petersen – der kun vil regne den berømte Stejlhed for fælles jydsk – i en interessant Studie sammenlignet med »krap Sø«: to Bølger, fremkaldt af Vind eller Strøm, mødes og frembringer en tredje, højere og stejlere, men af mindre Varighed; det giver noget levende, uroligt bevæget; her maa hver Nerve spændes; for at man skal klare sig, maa man hurtigt kunne kaste Roret om. Brænen har fremhævet det samme, men mere under det Synspunkt, at Bølgerne forenes i en *Zweiströmigkeit*. Han betoner Nord-slesvigerens Stejlhed, Selvbevidsthed, (*Geltungsbedürfnis*),

Ømfindtlighed, men ogsaa hans store Modtagelighed for Venlighed.

Stort set er Nordslesvig en Del af det danske Folkelegeme og dets Aandsliv en Del af det danske. Men med en særlig Tone, som fordrer at respekteres, og da ogsaa vil kunne give en Klang, som er af Værdi for Helheden.«

I sin tiltrædelsesprædiken havde Ammundsen sagt, at han også gerne ville betjene tyskerne med evangeliet. Det varede da heller ikke længe, før han blev opfordret til at prædike og holde foredrag for de tyske menigheder. Under det første besøg hos den tyske provst Petersen i Haderslev bad denne ham således om at komme til samtalemøde og lejlighedsvis holde en tysk prædiken, hvad Ammundsen lovede. Men provst Petersen så ganske klart, at man skulle gå forsigtigt frem, da der godt kunne ventes modvilje fra dansk side. Under samtalen skete det, at Ammundsen ville holde en tændstik for provsten, der udbød: »Biskoppen brænder fingrene!«, hvortil Ammundsen svarede: »Ja, det skal man passe paa ikke at gøre hernede.« I dagbogen skriver han: »Man maa være forberedt paa Høvl, og saa gaa efter sin Samvittighed.« »Foreløbig har jeg faaet skænket en uhyre Gave: aabne Døre i *alle* Kredse. Men der kræves stor Visdom og især Ydmyghed til at komme ind ad dem.«

Der gik ikke lang tid, før Ammundsen oplevede ubehagelige udslag af grænselandets spænding. Det første tyske foredrag holdt han allerede i 1923 i Sønderborg, om Paul Gerhardt; det synes ikke at have vakt nogen modsigelse. Men da han i januar 1924 havde talt på tysk i Sct. Nikolaj kirke i Aabenraa om: »Was bedeutet uns der Glaube Luthers,« fik han i de følgende dage flere indsigelser, bl. a. et anonymt brev fra Gråsten, hvori det blev tilraadet ham at fortrække fra Sønderjylland. Ligeledes blev det fra forskellig side bebrejdet ham, at han anbefalede indsamlingen til krigsramte tyske

børn. Han skriver i dagbogen: »De sidste Dage har paa en Maade været svære. Modsætningen Tysk-Dansk er i Løbet af ca. 1 Maaned pludselig bleven uhyre skærpet. Grunden er dels Drøftelserne i den preussiske Landdag, dels at Landsindsamlingen hørte op ... Situationen er alvorlig, sværere for mit Formidlingsarbejde. Jeg bliver let misforstaaet fra en Del Danskes Side ... Jeg maa lære at blive mere uafhængig af Menneskers Dom (jvfr. Gal. 1,10). I Dag ved Morgenandagten havde vi Kol. 1,24. Hvad har jeg hidtil fyldt i Kristi Lidelsers Kar? Og endnu er det kun Naalestik, der ikke udgyder videre Blod.«

I et privat brev fra denne tid, foråret 1924, hedder det: »Der er en forunderlig Tryghed i at føle, at Gud staar for Styret. Det mærkede vi saa enestaaende stærkt, da vi skulde herved. Og vi har samme trygge Følelse af at være, hvor Gud har sat os, nu efter et Aars Forløb. Men tillige jo af, at det ofte kan være vanskeligt. Det gælder vel allevegne, men er særlig tydeligt under saa spændte Forhold som her i Sønderjylland, at den rette Vej er kun ganske smal; man kan saa let gøre et Skridt forkert, og det kan faa uberegnelige Følger. Saadan trænger vi til Guds *daglige* Ledelse, thi kun han kan lyse for os paa Vejen Skridt for Skridt.

Saa er det forøvrigt *Liv* at være her. Man har ikke Tid til at falde i Søvn. Jeg forstaaer ikke de Embedsmænd, ogsaa Præster, som er komne herved og vil tage herfra igen. Sønderjylland ligefrem suger én til sig.

Men Luften er fuld af Elektricitet. I vil forstaa, at de nationale Strømninger, som mærkes i det øvrige Land, dem er man her endnu mere fintmærkende overfor.

Jeg er lykkelig over, at den Tjeneste, jeg har faaet her, er netop en med Kristi Evangelium. Og jeg har den urokkelige Overbevisning, at netop det at handle ud fra Jesu Tanker ogsaa er det i national Henseende rigtige. Hidtil har dette ogsaa kun bekræftet sig for mig. Maaske kan der komme

Tider, hvor det ser anderledes ud. Saa maa man haabe at blive bevaret i den Tro, selv om man ikke i Øjeblikket ser Enheden. Faren er i Grunden kun én: at man selv skal blive utro mod det højeste, man har set, og at man spolerer det ved sin egen Tarvelighed. Og her turde man ikke arbejde, hvis det ikke netop var *Naadens* Evangelium, som er Hovedsagen.«

Et årstid senere skriver han i »Oplevet og tænkt«:

»Følelse af, at en vis Periode i min Gerning her er til Ende. Horstmanns Afslag paa Forslag om Forhandling om at træde i Folkekirken Tjeneste min første større Skuffelse. Maaske den er Tegn paa, at mit Program: at holde sammen paa Dansk og Tysk nu faar større Vanskeligheder. Polemiken i »Modersmaalet« om de Tyske i Aastrup peger i samme Retning.« Nogle måneder senere skriver han, at dette har bekræftet sig ved, at de tyske i Vilstrup har udmeldt sig af folkekirken, og der bebudes en fjerde frimenighedspræst. Syd-fra drives en planmæssig agitation for at trække de tyske ud af folkekirken.

Nytårsdag 1927: »Den første Tid hernede en lys Fest. Nu en meget vanskeligere Periode. Især 1) Vanskeligheder ved Sammensmeltningen mellem Rigsdanske og Sønderjyder. . . . 2) Tyskerne bryder ud af Folkekirken. Og hvor mange inden for Folkekirken forstaar Værdien af at gøre noget for at holde paa dem, at knytte et virkeligt Baand med dem. Jeg staar temmelig ene om denne Opgave i det store. Og jeg har kun i begrænset Grad haft Held med mit Arbejde.

Nu gælder det om at holde fast paa følgende Synspunkter:

I. *Gud og hans Rige først*. Ubetinget. . . . Det kommer ikke an paa, at *min* Sag faar Fremgang, end ikke Danmarks Sag, men Guds; deri er ogsaa indbefattet alt, hvad der er berettiget i Folkets Sag.

II. *Det gælder om at være tro mod det, man har set som rigtigt*. Netop naar det anfægtes, og naar Udsigt til Held ikke er nærliggende, er der Ære ved at være tro.

III. *Der er meget faktisk falsk i den tyske Agitation.* Om der skal svares eller ej, maa overvejes. Men den Vished maa fastholdes Mt. 5,10 ff. (»Salige er de, som er forfulgte . . .«)

IV. *Man skal arbejde ud fra det inderste og dybeste,* forsmaa alt Skin, der kun har en Døgneksistens, stole paa det varige.

V. Man maa stole paa, at der altid vil vise sig noget at gøre, og altid dagligt Brød – mere maa vi ikke forlange – i Retning af Opmuntring.«

Men hvad der end kom, bevarede Ammundsen sin tro på, at når vi kæmper for retten og friheden, tjener vi også dybest set fredens sag. Og i sit forhold til det tyske mindretal fulgte han trods al modgang og alle skuffelser en ganske klar linie; endnu taler man om, og vil vel længe blive ved at tale om »den Ammundsenske linie«, med tilslutning eller afvisning af den. Det var en afgjort folkekirkelig linie, præget af hans økumeniske synspunkter og ireniske sind. Det var et program, når han i sin tiltrædelsesprædiken valgte at tale om den gode hyrde, der vil, at der skal være een hjord og een hyrde. I »Oplevet og tænkt« nævner han et sted sit program: »at holde sammen paa Danske og Tyske«.

Dette gjorde han til dels af hensyn til befolkningen selv, fordi han forstod, at trods al spænding i det nationale føler man dog dybt nede et fællesskab. Den nationale skillelinie kan gå ind gennem hjem og familier, ja helt ind i enkeltes sind, og det er ikke kirkens opgave at uddybe kløften mellem mennesker. Det er ikke lykkeligt, når mennesker, der hører sammen, splittes, så de går hver til sin menighed.

Men først og fremmest var hans linie bestemt af hans kirkelige syn. Han hævdede altid, at kirkelige sager må bedømmes ud fra kirkelige synspunkter. Og grundsynspunktet er her bestemt af Jesu bøn: at de alle må være eet, og af synet på Jesu Kristi kirke som en enhed, som et legeme med mange forskellige lemmer. »Kirken skal fremfor alt være et Enhedsbaand.«

Derfor beklagede han, når tyskerne trådte ud af folkekirken

og sognemenigheden for at danne frimenigheder, og i de første år prøvede han på at få dem, der allerede var udtrådt, til atter at træde ind, og gerne havde han som nævnt formået tyske frimenighedspræster til at gå i folkekirkens tjeneste. Personlig holdt han forbindelse med de tyske menigheder indenfor folkekirken og prædikede ofte på tysk i dem. »Jeg kan personlig vidne om, hvordan det er for en dansk Mand at forkynde paa Tysk. Der er en vis Spænding derover. Men netop Spændingen kan give Kraft. Man staar her som Dansk og vil inderlig gerne tjene de Tyske med det Evangelium, som er over os alle.«

I artiklen »Kirkens Tjeneste i Sønderjylland« i Adventsbogen 1928 skrev han bl. a.: »En Sognepræst maa tilstræbe at tjene *alle* med Evangeliet. Mange, fra de yderliggaaende Retningers Side, vil sige: det er umuligt; Retningerne vil stræbe ud fra hinanden og hver søge de Præster, der passer dem. Jeg svarer: Jeg *vil* ikke tro dette. Det er et Dogme for mig. Kristus er jo da ikke delt; skal det da være nødvendigt at sige: Jeg hører Paulus til og jeg Kefas og jeg Apollos? Nej, og atter Nej. At det nok saa mange Gange slaar fejl, kan ikke overbevise den, for hvem denne Enhed er en Trossag. Han vil altid svare: Ja, det gik galt igen; men det er hans Skyld eller hendes Skyld eller – og især – min Skyld, ikke Evangeliets.« »Vi trænger netop i Nordslesvig til at fastholde, at Kirken er større end alle Partier, og Guds Rige større end Kirken.«

Derfor var »Helsognspræsten« Ammundsens ideal. I byerne med de store menigheder, hvoraf en del var tysksindede og tysktalende, var det dog naturligt, at en af præsterne var – og er – tysk. På landet havde man i de første år efter genforeningen mange præster, der kunne betjene menigheden på begge sprog, hvor det var nødvendigt, idet en stor del af de tyskuddannede præster forblev i deres embeder. Derimod ville man fra begyndelsen ikke, at de præster, der kom nordfra, skulle prædike på tysk. For det første ville man ikke have

den samme kritik af disse præsters tysk, som før havde lydt over nogle tyske præsters dansk. For det andet tænkte man på ordene: »Modersmål er vort hjertesprog, kun løs er al fremmed tale.« Trods al den sandhed, der er heri, gælder det dog ikke ubetinget, at der ikke kan forkyndes kristendom på et fremmed sprog, – derom taler i hvert fald missionsmarkerne. Og der er faktisk præster, der har kunnet forkynde evangeliet både på tysk og på dansk, så det blev til opbyggelse. Ammundsen kunne det selv. Og han hilste med glæde, når andre prøvede derpå, og det i nogen grad lykkedes. Han har selv tilskyndet dertil.

Sit syn på den kirkelige betjening i grænselandet har Ammundsen fremstillet meget klart i et brev kort før sin død. Det hedder heri:

»Hvordan man ordner Sagen praktisk, vil der blive Vanskeligheder og uløste Opgaver tilbage. Hovedsagen er for mig ikke: en eller to Præster; dér kan rent praktiske Forhold, f. Eks. Sogdenes Størrelse, virke ind. Men Hovedsagen er: en eller to Menigheder. . . .

Det har haft en meget stor Indflydelse paa min Opfattelse rigtig at faa Syn for den Kendsgerning, at N. T. kun kender een Menighed paa hvert Sted, og at Spaltning udfra det apostoliske Synspunkt er Synd. Dette gælder saavel kirkelige som folkelige Spaltninger. – Modsætningen mellem Jødekristne og Hedningekristne var jo baade theologisk og folkelig, men i Kraft af sin Tro satte Paulus Kikkerten for det blinde Øje og sagde: Jeg ser ingen Revne. En anden Ting er, om vi nu kan leve udfra N. T.'s Tanker herom. . . . Vi *kan* ikke uden videre etablere de apostoliske Forhold. Men de er de, som mest svarer til selve Kristendommens Væsen, og at vi er fjernt derfra, er Tegn paa manglende Kraft. Jeg betragter det som en stor Skade i dansk Kirkeliv, at Folk saa let opgiver Troskaben mod Sognemenigheden for at tage en Præst efter sin egen Smag; her har den sønderjydske Konservatisme noget at sige til os. Ganske vist ønsker jeg ikke at afskaffe vor kirke-

lige Frihedslovgivning, som f. Eks. tillader Dannelsen af en grundtvigsk og en Indre Missions Menighed i samme Sogn. Det er nødvendigt at have denne Frihed; til Tider er det nødvendigt at bruge den, – men det er altid kun paa Grund af vor Ufuldkommenhed. Saa snart der har dannet sig to Menigheder, maa Spørgsmaalet blive, hvordan man kan faa et nyt Fællesskab mellem dem. Erfaringen viser jo ogsaa, at hvor en Kreds skiller sig ud, kan den vel i første Slægtled repræsentere et kraftigere Liv, men sjældent i andet, endnu sjældnere i flere. Og Valg- og Frimenigheder hos os saa vel som Indre Missions Samfund, hvor de konstituerer sig som en Slags Menighed, har altid levet i Ly af Sognearbejdet, som har haft den Ære at skulle tage sig netop af de fattige i Aanden. (Anderledes er det naturligvis, hvis den officielle Kirke forfalsker Evangeliet; saa kan et Brud blive Samvittighedspligt.)

Samme Synspunkter gælder for folkelige Delinger.

En folkelig Deling af Kirken kan blive nødvendig, hvis den er sproglig begrundet. Hvis den ene Folkedel ikke forstaar den andens Sprog, maa der jo være to Slags Gudstjeneste. Men selv i saa Fald maa man søge at trække de Forbindelseslinier, som er mulige.

Naturligvis maa den praktiske Ordning variere efter Forholdene. Hvad der maaske passer i Østeuropa, er ikke tjenligt hos os. Ja selv de Forhold, der er nødvendige i Flensborg, behøver ikke at være det under den langt mere elastiske danske Kirkeordning. Vor Ordning var truffet, før jeg fik med Tingene at gøre. Jeg mener, at den var god i Byerne. Her findes jo en hel Del, som taler Tysk, eller for hvem Tysk i hvert Fald er det givne Kultursprog. Det kan da være rimeligt, naar der maatte være to Præster, at den ene blev dansk, den anden tysk. Men selv i Byerne er Skellet jo ikke skarpt. Mange Familier er blandede.

Kan man ikke trække en Linie efter en Lineal i Byerne, kan man endnu mindre paa Landet, hvor Problemet for en stor

Del er Hjemmetyskerne. Er det dog ikke ganske urimeligt, at en Mand med dansk Modersmaal, maaske dansk Slægt, skal gaa alene til tysk Gudstjeneste, fordi han er politisk tysk-sindet? Og jo skarpere man gør den kirkelige Deling, desto mere udelukkes en saadan Mand fra dansk Aandsføde. Men er det ikke baade kirkeligt og folkeligt set absolut skadeligt, hvis disse Mennesker med dansk Modersmaal af selve Ordningen forhindres i at kende den danske Bibel og Salmebog? Det eneste rigtige var at tilstræbe en Ordning, hvorefter Hjemmetyskerne kunde gaa til dansk Gudstjeneste – som de tit gjorde i tysk Tid – og desuden faa de tyske Gudstjenester, som de maatte ønske, uden noget Brud. I 1920 kunde man sikkert ved Tilknytning til den gamle, værdifulde Sognebevidsthed have faaet en fyldestgørende Ordning, hvis man fra dansk Side havde været fordomsfri nok. Man burde i de blandede Sogne have søgt at faa Præster, der kunde prædike paa begge Sprog, og, hvor det ikke forslog, have ansat et Par tyske Diasporapræster, som man skulde se at faa til at samarbejde med Sognepræsterne. Derimod var det uheldigt at overdrage de tyske Gudstjenester til en Nabopræst; naar han paa en Gang skulde være Sognepræst i et overvejende dansk Sogn og tillige tysk Præst i et, som ikke var hans eget, blev Stillingen for svær.

Naturligvis kan der ikke leveres et strengt Bevis for, at denne Ordning vilde være lykkedes. Men der er adskillige Tegn i den Retning. . . .

Nu efter at Frimenigheden er kommet, er Sagen jo uendelig meget vanskeligere. Men vi bør altid se hen imod det Maal, at atter det skilte bøjer sig sammen.

Jeg indrømmer ogsaa, at maaske vilde Nationalsocialismens Indtrængen have sprængt den Ordning, som jeg tror, havde været den rette. Men det er for mig intet Bevis paa, at den er forkert – tværtimod. Efter mit Syn har den kirkelige National-socialisme, altsaa især Deutsche Christen, i en enestaaende

Grad virket kirkeligt forvirrende og nedbrydende i vort Naboland.«

På en regionalikonference i Danzig i 1926, foranstaltet af Kirkeligt Verdensforbund til Fremme af international Forstaaelse, hvor bl. a. en tysk præst fra Nordslesvig talte, havde Ammundsen den glæde, at forholdene i dette grænseland blev betegnet som forbilledlige.

Da nazismen brød igennem i Tyskland og også trængte ind over vore grænser, oplevede Ammundsen den sværeste tid men fik da også lejlighed til at vise, hvor fast han stod. I 1933 talte han i Herning ved et landsmøde, arrangeret af »Kvindernes internationale Liga for Fred og Frihed«. Han kaldte sit foredrag »Sønderjylland og Freden« og sagde her bl. a.:

»Den nuværende Situation skal ikke kaste os ud af vor Fredsvenlighed; den skal binde os til den.« . . .

»Hitler har i sin Bog »Mein Kampf« med forbavsende Aabenhed klarlagt de Midler, han vilde bruge til at tvinge Massen, som i sig selv altid er træg, ind under sin Vilje. Bl. a. siger han, at man aldrig maa have en dobbelt Front; hvis man har forskellige Modstandere, da kommer straks Objektiviteten, den upartiske Betragtning, og man vil opkaste det Spørgsmaal, om virkelig alle andre har Uret og kun ens eget Folk eller ens egen Bevægelse Ret; et saadant Spørgsmaal anser han for skæbnesvangert, for en Lammelse af ens Kraft; hvis man derfor har flere Modstandere, maa man forstaa for Massen at fremstille dem som en Enhed – saadan som nu Jøder og Marxister er sammenfattet under ét; dette styrker Troen paa ens egen Ret og forhøjer Forbitrelsen mod ens Angriber. Hans Maal er nemlig helt at knuse Modparten; ved at se paa Socialdemokratiet i Wien kom han til det Resultat, at man maatte anvende Giftgas, Terror mod Terror.

Jeg tror, at for en Kamp med holdbar Sejr er omtrent det modsatte rigtigt. Man skal netop søge det objektive, det, som er over en, og lade sig regere af det. Man skal derfor altid til-

lige spørge: hvilken Ret kan Modstanderen maaske have? Denne Ildprøve skal ens Kamp kunne gaa igennem, og hvad der maatte være af Uret hos en selv skal udsmeltes som Slagger, der kun forurener Rettens ædle Metal. Saaledes bør vi ogsaa nu vogte os for Uretfærdighedens og Hadets Fristelse, og det er mig en Glæde, at det unge Grænseværn synes at have Øje for den Fare og at ville kæmpe imod den. Det er en Kendsgerning, at der i Nordslesvig er et tysk Mindretal. Om vi synes om det eller ej, om vi finder det naturligt, at de er tysksindede, eller om vi ikke gør det, afgør ikke Sagen. Slesvigs Historie har et Dobbeltansigt, fra tysk Side tager den sig nu engang anderledes ud end fra dansk; Kampen mellem dem og deres gensidige Rettelse af hinanden sker kun gennem langsom Undersøgelse; den enkelte kan ikke vælte sig ind paa den anden og kræve, at han pludselig skal antage en anden Tydning. Vi maa tage Faktum, som det er, anerkende Menneskers frie Ret til at føle sig som tyske og dyrke tysk Aandsliv. Saaдан var det ogsaa vor Mindretalsordnings Hensigt. Ogsaa nu bør vi holde fast paa den Linie. I Enkeltheder skal maaske det ene eller det andet forandres, og aabenbare Misbrug bør der skrives ind imod. Men vi bør ikke lade os kaste ud af vor Linie som Helhed. Vi har valgt den, fordi vi ansaa den for rigtig. Den er tillige dansk svarende til vor Natur; en Køller-politik vilde vi overhovedet næppe kunne gennemføre. Vi skal leve fuldt ud i Øjeblikket, men vi skal være os bevidst, at det er et Led af en større Helhed. Bagved os ligger Aarhundreder og foran os en uoverskuelig Fremtid. Livet er et Drama, og dets Indhold er aldrig udtømt i et enkelt Øjebliks Replik.«

Og ikke mindst for kirken gælder det i en sådan brydningstid om ikke at tabe det egentlige af syne: »Heller ikke i en national Kamptid kan Kirken tjene uden med sit egentlige, fra oven modtagne Budskab. En Kirke, som simpelthen gør sig til Redskab for en national eller politisk Bevægelse, bliver i Længden ingen Hjælp for den, men kun en Dødvægt. Kirken

maa altid forblive KIRKE, bundet af Ordet om Guds Dom og Naade, Synd og Frelse. Kun saa kan der fra den ogsaa udgaa genfødende Kræfter til Folkelivet.«

I 1928 besøgte professor Martin Rade som før nævnt (s. 135) biskop Ammundsen i Haderslev, hvor de sammen holdt et offentligt møde. Her holdt A. et foredrag om »Kampen for Freden« og sagde bl. a.:

»Om det Foredrag, jeg nu vil holde, vil maaske nogen sige, at det er en underlig Blanding af Politik, alment Menneskeliv og Religion. Maa vi bede om hver Del for sig!

Men jeg anerkender ikke saadanne Skillelinier. Livet selv er eet og udelt; vi angriber det i Virkeligheden, hvis vi er een i vor Politik, en anden i vor Forretning, en anden igen i vor Familie, en anden i vort Løn-kammer. . . . Enhver Tanke om disse Ting maa tænkes i Forhold til Gud. . . . Vi maa bestandig leve i en dobbelt Bevægelse: indad imod det aller inderste i Livet og udad i den brogede Mangfoldighed. De praktiske Opgaver skal drive os indad. Men fra den stille Betragtning af det højeste maa vi igen gaa ud. Livet melder sig og presser paa, og det kræver Handling netop indefra. . . .

Dybt er Begæret efter Fred. Krigen er den potenserede Kamp. Her beslaglægges alle et Folks aandelige og materielle Kræfter. Og den undsiger vi. Den er en vældig fælles Fjende. Nu er Masken revet af den. Ridderlighed er der liden Plads for. Den moderne Tekniks Fremskridt er her brugt til Død, legemlig og aandelig. Der er ikke Spor af Sikkerhed for, at Retten sejrer. . . .

Og dog kan vi ikke nøjes med blot Fredskærlighed. Et virkeligt Liv er fuldt af Modsætninger, ikke glat og jævnt. Således også Modsætningen mellem Kamp og Fred. Vi kan ikke nøjes med en af Delene. . . . Jesu Fredskærlighed er fyldt med Strid. Han var Fredsfyrsten og dog kommen for at bringe Sværd. At vende den anden Kind til er et Slag imod det onde.

Jesu hele Holdning er ikke passiv men aktiv, Strid fra først til sidst. . . . Vi vil ikke være tilfreds med en Fredstilstand, som blot er en Fjernelse af Krig, men en, som tillige er en uophørlig Kamp for det gode. En Fred uden Strid hører den hinsidige Tilstand til. Vil man foregribe den her, bliver det kun en Karikatur.

Krigen er en Eksplosion; men Aarsagen er den bagved liggende Spænding. For at overvinde denne, maa man drages ind i et større Fællesskab. . . . Saaledes maa ogsaa Folkene gaa ind i en større Helhed, en Organisation, som omslutter Staterne og staar over dem. (Folkenes Forbund er en af vor Tids største Ideer og Opgaver). . . . Men endnu vigtigere end Fællesskabet i Organisation er Fællesskabet i Sind, Følelsen af, at trods alt hører man sammen. Her i Norden har vi store Eksempler derpaa. . . . Der er andre Steder, hvor den nationale Strid ikke kan høre op nu, maaske ikke i overskuelig Fremtid. Hertil hører Sønderjylland. Historien har medført Kampen som uundgaaelig. Men den skulde formes saadan, at den ikke blev til Nedværdigelse og Forringelse men til Berigelse. En national Kamp kan spænde Kræfterne til at yde det yderste. En Pacifisme, der nedsætter det nationale Betydning, vil aldrig slaa igennem. Dertil er Nationalfølelsen ikke blot for elementær og kraftig, men for ædel. Den, der berøves den, mister noget af sin Menneskeværdi.

Man maa besinde sig paa det fælles. Vi lever ved Siden af hinanden, har fælles Kaar. De store Oplevelser i Livet, i Glæde og Sorg, er fælles. Der er en Rigdom i at finde hinanden og give hinanden Haanden, og megen Værdi i Samarbejde i fælles Organer. Allerdybest fælles er Tro og Kirke. . . . Der er det forunderlige, at det gode, Retten, Hensynsfuldhed og Kærlighed er til Gavn for begge Parter. . . . Det godtgør sig heri som udspringende fra den Gud, der er baade Jøders og Grækers, Danskes, Tyskes, Englænderes og Franskmands. Heri ser vi frem mod det kommende Guds Rige, som er Retfærdighed, Fred og Glæde, virket ved Guds hellige Aand.«

I en nekrolog skrev hans efterfølger på Haderslev bispestol, C. W. Noack, »at i ham personliggjordes paa en ejendommelig Maade noget for den danske Kirke karakteristisk, det paa een Gang stærkt midtpunktsamlende og overordentlig rummelige. At det var saadan, den danske Folkekirke mødte Menigheden i Sønderjylland og bød den til Sæde i det fælles Hus, var uden Tvivl af stor Betydning«.

FRED OG ENHED

»Fred og enhed« i lyset af Jesu bøn »at de alle må være eet« blev centrale ledemotiver i Ammundsens liv og tanker, og de blev ikke blot bestemmende for hans arbejde som biskop i grænselandet, men førte ham også ud over landets grænser, ind i det internationale fredsarbejde og den såkaldte økumeniske bevægelse. »Kirken har fremfor alt denne forsonende og forenende Tjeneste. Særlig den, som tror, at Gud i vore Dage vil drive de forskellige Kirkeafdelinger til at finde sammen, maa prøve at øve samme Tjeneste her i vort eget Hus. Charity begins at home«, således kunne han sige som biskop, og således handlede han »i sit eget hus«, sit eget stift, som det er skildret i det foregående kapitel. Men allerede før han blev biskop, var hans tanker rettet mod fred i verden og enhed i den kristne kirke.

»At Ammundsen kom med i dette arbejde, var det naturligste af alt. Egentlig alt i hans tidligere udvikling pegede i denne retning. Det økumeniske arbejde voksede ud af hans særlige måde at arbejde med kirkehistorien på – at se at forstå og elske også det, der måske stod ham fremmed. Det voksede ud af hans indsats i den kristne studenterbevægelse – hvor mange af de store økumeniske ledere har ikke fået deres dåb i dette arbejde? Det voksede ud af hans stærke følelse af kirkens sociale ansvar; og det stod i den aller nøjeste kontakt med hans stilling overfor hjemlige kirkelige spørgsmål, der for ham var de samme som de, der brændte på andetsteds, hvor man derfor måtte lære at løfte i flok.« (J. Nørregaard).

Den økumeniske bevægelse, som vi kender den nu, har sine rødder forskellige steder, dels i de vækkelser, som fra slutningen af forrige århundrede gik gennem det kristne ungdomsarbejde, fra land til land, dels i de erfaringer, der blev gjort på missionsmarkerne, hvor man oplevede, at splittelser mellem de kristne betød svækkelse og kraftspild i arbejdet.

Enhedstanken førte allerede i 1846 til stiftelsen af Evangelisk Alliance, der ville prøve at samle kristne uden hensyn til nationale og konfessionelle forskelle. Fra 1885 fik den indpas i Danmark. Også K.F.U.M. og K. havde blikket rettet mod hele verden. K.F.U.M.s emblem med Johs. 17 v. 21 («at de alle må være eet»), omgivet af verdensdelenes navne, vidner derom. Og den kristne studenterbevægelse blev fra begyndelsen en verdensomspændende bevægelse.

Den nyere økumeniske bevægelses egentlige fødselsstund blev dog den første konference for verdensmission i Edinburgh 1910. Her nedsattes en fortsættelseskomité, der siden blev til det internationale missionsråd. Og her fik amerikaneren Charles H. Brent, senere biskop i De Forenede Staters protestantiske episkopalkirke, impulsen til at søge sammenkaldt et verdensmøde med deltagere fra alle kristne kirker, for at man om muligt kunne nærme sig hinanden i spørgsmål om tro og kirkeforfatning. Det varede dog 10 år, før en forberedende konference kunne holdes i Genève, og 1927 holdtes så en verdenskonference i Lausanne, hvor man drøftede disse spørgsmål. Arbejdet fortsattes, og bevægelsen, der tog sigte på et teologisk, kirkeligt arbejde for enhed i spørgsmål, der vedrører kirkens tro og forfatning, »*Faith and Order*«, holdt senere en ny verdenskonference i Edinburgh 1937 og siden bl. a. det store møde i Lund 1952.

En anden hovedlinie i det økumeniske arbejde blev »*World Alliance for international Friendship through the Churches*« (Kirkeligt Verdensforbund til Fremme af international Forståelse). Planerne for dette forbund kom til verden i den internationale spænding forud for den første verdenskrig, og

man mødtes første gang i Konstanz 1914, just som krigen brød ud. Mødet måtte forlægges til London, og her stiftedes da denne internationale fredsbevægelse under akkompagnement af våbnene. Der var ialt ca. 80 deltagere fra 30 kirker i 12 lande, men kun to fra Tyskland – den ene var den siden så kendte prof. Siegmund-Schultze. Formand for forbundet blev Lord Dickinson. Først i 1919 kunne man atter mødes, denne gang i Oud Wassenaer ved Haag. Men ved de neutrale landes hjælp havde man bevaret forbindelsen med hinanden under krigen og bl. a. mødtes nogle i Bern i august 1915. Siden holdtes større møder hvert 3. år, således i København 1922, Stockholm 1925, Prag 1928, Cambridge 1931, Fanø 1934, Oslo 1937. Siegmund-Schultzes blad »Die Eiche« blev et vigtigt organ for bevægelsen i Tyskland, og i Norden udkom fra 1928 »Kristen Gemenskap« (»Kristeligt Fællesskab«). Man arbejdede ikke blot for fred, men tog sig også af minoritetsspørgsmål og forskellige hjælpeaktioner. Således dannedes ved mødet i København »Nødhjælpen for evangeliske Kirker«. I 1948, efter dannelsen af Kirkernes Verdensråd, indgik bevægelsen i det fælles økumeniske arbejde.

Den tredje gren af den økumeniske bevægelse opstod under den første verdenskrig, idet man ikke blot følte trang til at samle kirkerne i et arbejde for freden og om teologisk drøftelse af de konfessionelle forskelle, men også i et forsøg på i fællesskab at løse tidens sociale og etiske problemer. Denne bevægelses egentlige ophavsmand og leder var den svenske ærkebiskop Nathan Söderblom, i Danmark kraftigt støttet af biskop Ostfeld og Valdemar Ammundsen. Allerede i 1914 kom biskop Ostfeld i forbindelse med den lige udnævnte ærkebiskop i Upsala, der før havde været legationspræst i Paris og professor i Leipzig, og der blev udstedt nogle fredsopråb i 1914 og 1917, underskrevet af nordiske og andre neutrale kirkemænd. I 1917 samledes man i Oud Wassenaer, samtidig med Verdensforbundets møde her, og her udkastedes planerne for den store konference for praktisk kristendom,

»*Life and Work*«, som fandt sted i Stockholm 1925, med ca. 600 deltagere fra samtlige kristne samfund undtagen romerkirken, der havde afslået indbydelsen. Endog den græsk-katolske kirke var repræsenteret ved patriarken i Konstantinopel, Photios, og trådte dermed for første gang siden 1054 ud af sin isolation. Intet under, at mødet vakte opsigt i hele verden og blev betegnet som den største økumeniske begivenhed i vor tid.

Programmet for mødet var delt i følgende punkter:

1. Guds verdensplan og kirkens pligt.
2. Kirkens pligt m. h. t. samtidens økonomiske og industrielle problemer.
3. Kirken og de social-etiske spørgsmål.
4. Kirken og folkenes samliv.
5. Kirken og den kristne opdragelse.
6. Kirkesamfundenes samarbejde.

Til at fortsætte arbejdet med problemerne nedsattes en fortsættelseskommité, der senere blev omdannet til »Det økumeniske Raad« med sekretariat i Genève. Efter Søderbloms død i 1931 blev ærkebiskop William Temple af Canterbury bevægelsens leder.

I 1937 holdtes en ny verdenskonference i Oxford, hvor emnet var kirkens forhold til staten.

»World Alliance« og »Life and Work« holdt som regel deres store møder på samme sted, i fortsættelse af hinanden, og stod således hele tiden i nær kontakt med hinanden, og på konferencerne i Oxford og Edinburgh i 1937 besluttedes det at koordinere de to bevægelser. Efter mange forhandlinger skete dette på det store kirkemøde i Amsterdam 1948, hvor man oprettede »Kirkernes Verdensraad«, fælles for hele den økumeniske bevægelse.

Det har været nødvendigt at give denne korte oversigt over de økumeniske bevægelser, da de på så mange måder kom til at gribe ind i Ammundsens liv.

Allerede på sin første rejse til England i 1902 (s. 97) kom A. i forbindelse med den internationale kristne studenterbevægelse og fik her et stærkt indtryk af dens »Katholicitet« og dens missionssind. Han traf her som tidligere nævnt John Mott, af hvis taler han i dagbogen noterede: »Det er ikke altid det største Offer at gaa ud paa Missionsmarken; men baade de, der gaar ud, og de, der bliver hjemme, skal leve for hele Verden.« I 1909 deltog han i og talte ved Verdens kristelige Studenterforbunds møde i Oxford, og gennem de nordiske studentermøder fik han som nævnt også stærke impulser til mellemlfolkeligt arbejde.

I 1915 deltog A. i mødet i Bern og i 1919 i Oud Wassenaer, hvor han støttede Søderbloms tanke om et økumenisk kirke-møde på bred basis. Han blev valgt ind i en komité til forbedelse af dette, og kom i denne ind i et samarbejde med den engelske biskop Bell, et samarbejde, der varede resten af hans liv og førte til et varmt venskab mellem de to.

Men størst betydning for ham fik dog vel mødet med Nathan Søderblom. Om sit forhold til ham har han selv givet en levende skildring.

»Første Gang, jeg traf Nathan Søderblom, var han mig et Spørgsmaalstegn. Det var ved en Sammenkomst af nordiske Universitetslærere af alle Fakulteter i København i Sommeren 1902, da jeg var ganske ung Professor. Min Berøring med ham indskrænkede sig væsentlig til, at jeg hørte hans Forelæsning om det sakramentale Offer. Hans hele Væsen var overraskende forskelligt fra de Typer af Theologer, jeg ellers kendte. Forelæsningens Stof laa udenfor det, jeg forstod mig paa, og Tankerne var tildels af en saadan Art, at man spurgte sig selv: hvor gaar denne Mand hen?

Svaret fik jeg allerede næste Sommer ved det kristelige Studentermøde i Sorø. Jeg husker ham der i to Situationer.

Den ene var, da han holdt en Tale, som sprudlede af Liv og Humor, ved en Middag hos Sognepræst Krarup. Den anden var, da han holdt Foredrag for os ved et Aftenmøde. Jeg havde i Aarenes Løb glemt hele Talen undtagen den ene Sætning: »Vi kender et tornekronet Hoved.« Der lagde sig en Stilhed over en, da han sagde det. Og nu vidste man, hvad der var hans Livs Retning. Jeg har nu i Mødeberetningen eftersat Foredraget om »Nutidsbildung och kristelig innerlighed«. Det er i sin Righoldighed ganske søderblomsk. Og det indeholder en personlig Bekendelse, som det kostede ham Overvindelse at føre frem, om hvordan han en Tid havde følt sig i et truende og angstfyldt Mørke, som blev stadig tættere, indtil Lyset brød frem fra Korset med Vished om Forladelse og Barnekaar.

At vi traf hinanden ved en Universitets- og Calvinfest i Genève 1909, føjede ikke noget væsentligt til i mit Billede af ham ud over den misundelsesværdige Lethed, hvormed han bevægede sig i det franske Sprog.«

»I Efteraaret 1917, mens jeg var Formand for Danmarks kristelige Studenterforbund, holdt han for os i København det Foredrag om Humor og Melankoli hos Luther, som senere voksede til en hel Bog. Ofte naar jeg ellers hørte Søderblom, fandt jeg hans Foredrag alt for stofrigt og derfor ikke overskueligt nok, og hans Fremførelse deraf ikke altid tilstrækkelig nuanceret. Men den Aften opdagede jeg, at han kunde være en stor Taler. Han talte i to Timer afbrudt ved en Salme. Det rige Stof var ofte stillet i en overraskende Belysning og afrundede sig til en Helhed. Han spillede paa os med samme Virtuosen Overlegenhed, som naar han sad ved Klaveret. Han rystede os, først i Latter, dernæst med den dybeste Alvor ved at føre os ind i Reformatorens Sjælekampe.

Men det var først gennem det økumeniske Arbejde, vi blev ført sammen i et Samarbejde og Venskab, som blev stadig mere nært og fortroligt. Vi var sammen ved Kirkelig Verdensforbunds Møder i Oud Wassenaer ved Haag i Efteraaret 1919,

hvor Tanken om den økumeniske Konference spirede, og i København i Sommeren 1922. Der var det, han drillede vore Venner fra den anden Side af Atlanterhavet ved at sige, at han agtede at foreslaa en Resolution om, at det ikke skulde være Amerikanere forbudt at lære fremmede Sprog. En Aften gav Udenrigsminister Harald Scavenius en Souper for en Del af Mødets Deltagere. Ministeren tog Ærkebiskoppen til Bords og bød os velkommen i en fransk Tale. Søderblom svarede øjeblikkelig. Han talte om, hvor vigtigt det var, at man i Skolerne fik en sand Oplysning om de Nationer, ens egen før havde ligget i Strid med. Han forklarede de fremmede, at der i gamle Dage bestandig havde været Krig mellem Danmark og Sverige og tilføjede med et Buk mod Ministeren: »c'est entre Votre Excellence et moi.« Men nu havde han efterset nogle danske Historiebøger. Hvad der stod om Sverige, var saadan, at de Sider simpelthen kunde klippes ud og sættes ind i en svensk Lærebog. »Jeg kan kun anbefale dette Eksempel til Efterfølgelse for D'Herrer Tyskere og Franskmand.«

Ved Kirkeligt Verdensforbunds Møde i Oxford i Foraaret 1924 blev jeg syg og gik Glip baade af Deltagelse i den store COPEC-Konference i Birmingham og af en Familiefest hjemme i Danmark. Kun halvt restitueret, mat og mismodig havde jeg sat mig i Toget fra London til Harwich. Da opdagede jeg Søderblom og han mig. Han trak mig ind i Kupeen og præsenterede mig for sin yngste Datter: »Du kalder hende Yvonne og hun dig Farbror.« Vi fulgtes saa over Nordsøen til Esbjerg. Rejsen fik for mig et helt andet Ansigt ved, at han var med. Det var, som gav han en Injektion af Mod og Kraft.

Atter var vi sammen ved et Komitémøde i Zürich i April 1925 og dernæst ved selve Stockholmmødet. Han viste mig stor Fortrolighed og Tillid, satte mig ind i den vigtige femte Kommission og dernæst i den Komité, som skulde udarbejde Konferencens Budskab; ja tilsidst fik han mig, skønt Danmark slet ikke kunde gøre Fordring paa en Plads der, puttet ind i Fortsættelseskomiteens Forretningsudvalg. I de Dage præste-

rede han jo det utrolige. Naturligvis sled det paa ham – som Dirigent var han altfor nervøs, og let kunde han overse Folk. Adskillige tog ham det ilde op. Men kendte man ham, vidste man, at det intet betød. Ogsaa jeg oplevede, at det ved et Selskab hos Kronprinsen og Kronprinsessen var mig ganske umuligt at faa hilst paa ham. Men saa oplevede jeg tillige med Taknemmelighed, at han fandt Tid til at tage mig sammen med Dr. Garvie ud paa en Aftentur i Djurgården, hvor han rigtig var fri og kunde give sig selv.

Siden Stockholm var vi ofte sammen til Komitémøder. I Reglen fulgte jeg gerne hans Førerskab. Kun een Gang var der en alvorlig Differens. Ved Fortsættelseskomiteens Møde i Bern 1926 pressede han som Dirigent en Resolution igennem om Skyldsspørgsmaalet i Verdenskrigen. Meget talte derfor; der syntes at være Enighed om den mellem de tyske og de franske Repræsentanter, og hvem vilde saa sige imod? Men adskillige af os vidste, at denne Enighed var et Skin, og følte os tyngede af, at en fri Meningsudveksling blev gjort umulig. Jeg skrev bagefter et Brev til Søderblom og sagde ham alvorligt, at han efter min Mening havde handlet urigtigt ved at lægge et saadant Tryk paa Forsamlingen. Han svarede ikke, og vi kom aldrig senere tilbage til den Sag. Formodentlig skiftede han ikke Mening. Men han behandlede mig bagefter med endnu større Venlighed og gjorde mig endnu større Tjenester end før. Saa lidt var det Rygte sandt, at han var en Pave, der ikke taalte Modsigelse.

Allerede 1925 havde han skaffet mig en Indbydelse til at holde Olaus Petri Forelæsninger i Upsala. Jeg kunde dog ikke før sidst paa Vinteren 1928. Det var en Oplevelse at bo i hans Hus og daglig være sammen med ham og hans Hustru. Han delte ud af det, som fyldte ham selv, og interesserede sig for, hvad der optog de andre; i mange Smaating viste sig hans Omtanke og Finfølelse. Vi var oftere ude hos Venner om Aftenen. Naar han kom hjem, satte han sig til at skrive endnu et Par Timer paa »Kristi pinas historie«. Man kunde nok

ængstes for alt det, han bød sit Legeme med det svage Hjerter. Jeg sagde en Gang til Ærkebispinden, at det vel var umuligt at faa ham til at skaane sig. Hun svarede: »Ja, dette Lys maa brænde, saa længe det kan.«

Ammundsen deltog især i det økumeniske arbejde, der udgik fra Kirkeligt Verdensforbund og »Life and Work«. Bevægelsen »Faith and Order« sympatiserede han derimod ikke så meget med. I en artikel om kirkens enhed skriver han: »Den katolske Kirkes Vej til Enhed er den at sige: »Jeg har hele Sandheden; I maa alle vende tilbage til mig.« . . . For evangeliske Kristne vil Vejen til Enhed være en anden; vi erkender kun stykkevis; Sandheden er større end min Forstaaelse af den; derfor har andre ogsaa deres Bidrag at give til Helheden.

Bevægelsen for Kirkens Enhed i Tro og Ordning, som havde sit store Møde i Lausanne i 1927, tilstræber direkte Enheden som Maal: at faa en fælles Kirke, der ganske vist falder i forskellige konfessionelle og nationale Organisationer, men hvor alle Kirker anerkender hverandres Embede og Sakramenter. . . . Personlig tror jeg ikke, man naar Maalet, hvis man alene gaar denne Vej.

En anden Vej er foreløbig at lade Forskellen mellem Kirkerne bestaa, ja, røre saa lidt som muligt ved dem, men under Bevidsthed om Vanskelighederne og gensidig Hensyntagen at forene de forskellige Kirker om at sætte Kristendommens Tanker ind i Samfundets Liv.

Kirkeligt Verdensforbund til Fremme af international Forstaaelse har den specielle Opgave at virke for et Sind mellem Folkene, som bestemt vil Fred. Men ud af den sprang en større Bevægelse, den for Kirkens Liv og Arbejde, som fik sit grundlæggende Møde i Stockholm 1925. Den gaar ud paa at drage hele Samfundslivet i Familie, i Arbejde, Økonomi, Politik og sociale Ordninger ind under Kristendommens Grundtanker. . . . Naar Stockholmmødet trods alle Fejl og Vanskeligheder

P.i rejse til økumenisk møde.

blev en saa forunderlig Oplevelse af Enhed, hang det sammen med, at vi mødtes ikke som de, der kunde være store, men ydmygede under en fælles Skyld. . . .

Alt, hvad vi kan gøre, er ikke at lave noget kunstigt ved Diplomati, men at søge ind til en Enhed, som allerede er der, og som vi skjuler og synder imod. Det store, afgørende kommer kun i Guds Time som en Gave og Førelse fra oven. Men enhver Kristen kan være med at berede Vej ved at gøre Alvor af, at Enheden baade er Udgangspunkt og Maal for Kirken.«

Ammundsen deltog da heller ikke i »Faith and Order«-bevægelsens forberedende møde i Genève i 1920 eller i det store møde i Lausanne 1927. Her deltog derimod bl. a. biskop Ostenfeld, prof. Oscar Andersen og dr. Jens Nørregaard.

I Danmark var biskop Ostenfeld indtil sin død den ledende indenfor Verdensforbundet. Han var formand for den danske komité. Men som det fremgår af det foregående var Ammundsen også med fra begyndelsen, både i Bern og i Oud Wassenaer; han blev næstformand i den danske komité og formand for forretningsudvalget. I Stockholm var han med som suppleant for biskop Ostenfeld, og kom her til at spille en stor rolle, idet han bl. a. var med til at forfatte kirkemødets budskab og som nævnt blev valgt ind i fortsættelseskomiteens forretningsudvalg, siden »Det økumeniske Raad«. Søderblom har selv givet det vidnesbyrd om Ammundsens betydning under mødet i Stockholm: »Med sin kirkehistoriske Indsigt, med sin medfødte systematiske Indstilling og sit skarpe Blik for det væsentlige i den kristne Tro tjente han Mødet, som knap nogen anden fra de tidligere neutrale Lande vilde kunne have gjort det.«

Fra da af optog det internationale kirkelige arbejde mere og mere af hans tid og tanker. Med en næsten utrolig arbejdskraft formåede han foruden sit arbejde hjemme at gennemføre sine mange rejser i Europa, tale på møderne der på tysk, engelsk eller fransk og endda overkomme at skrive lange rejseberetninger hjem. Og herhjemme holdt han ikke mindst i de

sidste 10 år af sit liv en mængde foredrag om disse spørgsmål, om »Kirkelige Enhedsbestræbelser«, »Kristelig Enhed«, »Kirken og Freden«, »Kampen for Freden«, »Folkeforsoning«, »Kirken, Voldgift og Krig« o. s. fr.

Det vil føre for vidt at nævne alle de møder, A. deltog i. Kun enkelte skal omtales. I 1926 talte han i Danzig om »Nationalitetsethik« (aftrykt i »Kirke og Folk« 1926 s. 195). Samme år deltog han i det bevægede møde i Bern, hvor krigsskylds-spørgsmålet blev behandlet (s. 175). I 1928 ledede han Verdensforbundets store møde i Prag, hvor der bl. a. – som i København 1922 – blev talt om »Moralsk Afrustning« som nødvendig for fred. A. citerer i et brev fra dette møde en af talerne, der fortalte om en ven, der som dreng blev bange, når han så et billede af en Ichtyosaurus eller et andet af de forhistoriske uhyrer. Hvordan var dog jorden kommet af med sådanne bæster? Så havde man forklaret ham, at det kom af, at klimaet havde skiftet. Og taleren tilføjede: »Det er Kristenhedens opgave at forandre klimaet, så visse ting dør.« Det var netop en grundtanke i A.s fredsarbejde.

På samme møde forhandlede man også om en revision af skolebøger, så de ikke kom til at virke nationalistisk ophidsende på ungdommen. Søderblom havde udkastet denne tanke i 1922 (s. 174), men sagen blev desværre noget forkludret under forberedelserne til Prag-mødet. Herhjemme nedsattes der en kommission til at undersøge sagen, og Ammundsen skrev selv et længere indlæg derom.

Det følgende år vedtog man både ved »Life and Work«s møde i Eisenach og Verdensforbundets bestyrelsesmøde i Avignon efter mange brydninger en resolution om kirkernes pligt til at støtte voldgiftstanken i internationale konflikter, en sag, der optog A. meget.

Den 28. juni 1929 mødtes det lutherske verdenskonvent i København, og skønt også dette var et internationalt kirkeligt

arbejde, var A. ikke særlig begejstret for at deltage. »Personlig gik jeg til Mødet med nogen Tvivl. . . . Jeg var ængstelig for, at der skulde være megen luthersk Selvforgudelse, altfor stor theologisk Ubevægelighed og for lidt Sans for sociale Opgaver. . . .

Personlig anser jeg det for en større Opgave at søge at samle de forskellige Kirkesamfund til fælles Virken end at samle alene Lutheranere. Der synes mig ved internationale Møder med Kristne fra forskellige Kirker at være større Vanskeligheder, men derfor ogsaa større Spænding og Følelse af Forpligtelse til at bekæmpe Vanskelighederne; saa oplevede man, at skulde vi mødes, maatte det ske ved, at en højere Magt tvang os ned i Bod og bøjede os mod hinanden. I København var Enigheden snarest for let at naa; man følte ikke rigtigt, at det gjaldt.«

I en omtale af dette konvent i »Maalet og Vejen« giver A. en skildring af brydninger ved de internationale møder, han har været med til.

»Ved internationale kirkelige Møder i de senere Aar, fremfor alle paa det store Stockholmsmøde 1925, har man atter og atter bemærket, at den største Modsætning ikke var af rent national art, heller ikke af rent dogmatisk, men angik et Spørgsmaal, som atter hænger sammen med baade det nationale og det dogmatisk-konfessionelle. Man kan udtrykke dette Hovedspørgsmaal enten som Guds Riges Væsen eller som Kristendommens Forhold til Verden.

Hvis man tager de største Modsætninger, som vi mødte dem i Stockholm, saa stod der paa den ene Side en amerikansk-reformert og anglikansk Optimisme, paa den anden Side en tysk-luthersk Pessimisme.

Den første Grundopfattelse sagde: Verden er Guds Verden; her skal hans Formaal virkeliggøres. Jesu Komme til Verden betyder netop, at Gud har vedkendt sig Verden og hele Menneskelivet. Guds Vilje, hans Rige og Kongeherredømme skal

gennemføres i hele Menneskelivet. Og det skal ske gennem os. Guds Rige er derfor vor Opgave, det skal virkeliggøres af os. Og det *kan* virkeliggøres; thi Gud vilde ikke stille et umuligt Krav til os. Nu gælder det ganske særlig at vække Kirkerne til at se den sociale Nød og deres egne Forpligtelser og Forsømmelser heroverfor. De skal være radikale, gaa i Spidsen i Kampen mod de sociale Onder, som ødelægger Menneskelivet, som Alkoholisme, Kapitalisme, Chauvinisme, Militarisme o.s.v. Guds Rige skal virkeliggøres ved et organiseret Brodersamfund indenfor og imellem Folkene.

Den anden Grundopfattelse sagde: Verden er vel skabt af Gud, men den er falden, ligger i det onde. Den er saa haabløst fordærvet, at det er en Illusion at tro paa, at man kan forbedre den. Det fører bare til stadige Skuffelser. Ja, hvad værre er, det fører til en Forfalskning af Kristendommen. Den er ikke af denne Verden, men drages netop gennem det sociale Kristendomssyn ned i Verden. Den bliver et Middel mellem andre humane Midler til en almindelig Verdensforbedring, som man stadig haaber, men som netop aldrig kommer. Men Kristendommen er noget helt andet. Den er en overnaturlig, guddommelig Frelse, givet i Jesus Kristus, formidlet gennem den hellige Aands Virken i Kirken ved Ordet og Sakramenterne. Kirkens Opgave er derfor alene at forkynde Evangeliet om Syndsforladelsens Naade. Herved skal de enkelte reddes ud fra Verden ind i den troende Menighed. Dermed bliver ogsaa deres Liv forandret; de skal tjene Gud med Trofasthed i deres jordiske Kald. Men dette giver netop ogsaa en Begrænsning. En Kristen bør være konservativ og tilbageholdende overfor sociale Reformer. De mange sociale Lægemidler, man anbefaler, gør ofte Samfundets Sygdom værre. Verden gaar nu engang efter sine egne haarde Love, der f. Eks. medfører Krigens Uundgaelighed. En ægte Kristendomsforstaaelse vil gøre Gavn ved at sønderrive alt optimistisk Skinværn og holde Guds Rige klar af denne Verdens Sager; først ved Kristi Genkomst vil det komme til Sejr paa Jorden.

Denne Opfattelse anser man for den reformatoriske; undertiden støttes den ved den Barthske Theologis Tanke om den absolute Afstand mellem Gud og Mennesker.

De to Yderstandpunkter, jeg ovenfor karakteriserede, var allerede i Stockholm kun sjælden aldeles rendyrkede. De fleste dør fandt, at der var nogen Sandhed i begge Opfattelser, og at man maatte tvinge det sande i hver sammen. Noget af det glædeligste i de internationale kirkelige Drøftelser i vor Tid er, at man – i Modsætning til tidligere Aarhundreder – virkelig synes villig til at lære af hinanden. Paa forskellig Maade kan dette konstateres siden Stockholm.

Den »amerikanske« Type er modig, flittig, handledygtig, forhaabningsfuld. Men den kan fristes til at glemme, at enhver Samfundsreform vil skuffe, hvis den ikke hænger sammen med en indre Forandring i Mennesker; den ser tit ikke Syndens forfærdelige Magt til at gennemtrænge og forfalske ogsaa det bedste hos os; derfor kan vi aldrig af os selv oprette Guds Rige, kun bruges af ham dertil, og kun idet vi personlig kommer ind under Frelsen fra oven; Guds Rige gaar ogsaa ud over alt, hvad vi i ethvert Øjeblik kunde tænkes at naa; alt, hvad her kan virkes, er kun en Førstegrøde af den evige Fuldendelse. Jeg tror, der er adskillige Tegn paa, at man fra amerikansk og engelsk Side begynder mere at faa Øjne op herfor.

Den »lutherske« Type repræsenterer i sin bedste Form en dyb personlig Kristendom. Men dens Fare er, at det altfor meget kommer til at dreje sig om den enkelte – medens vi dog er uløselig bundne sammen med Slægten, og de mod Guds Vilje stridende sociale Forhold ogsaa er en Hindring for vor personlige Helligelse; ja, hvis jeg udelukkende tænker paa min egen Frelse, gaar jeg netop Glip af den; thi Frelse vil sige at fries fra Egoismens Lænke, ogsaa den religiøse Egoismes.«

1933 var A. i Sofia, hvor man drøftede hjælp til de tyske jøder, og holdt her en tale, hvor han bl. a. sagde:

»Det internationale Sind forudsætter det nationale. I det menneskelige Fællesskab maa enhver hævde og udvikle sin Egenart. Saaledes maa det være i Venskabet, ogsaa i Ægteskabet. En Ven, en Ægtefælle er netop desto mere værd for den anden Part, jo mere han som sand Personlighed og afgjort Karakter kan yde den anden noget. Saaledes er det ogsaa med Nationerne, som er Folkepersonligheder. Der er en taaget Internationalisme, som foragter egen Nationalitet. Den vil vi ikke forsvare. Vi har ingen Bekymring for, at man skal elske sit Fædreland for højt. Tvertimod, vi ønsker stadig at lære den brændende Fædrelandskærlighed mere at kende, men den sande, hvis Væsen er den ægte Kærligheds, der ikke ønsker sit Folk noget mindre end det aller bedste.«

Ammundsen ønskede ikke enhed som enshed, men netop »Enhed i Mangfoldighed«. Han var overbevist om, at ligesom den enkelte ikke tjener helheden ved at udviske sin personlighed, men tværtimod ved at styrke den, således tjener hvert enkelt folk ikke den internationale sag ved at udviske sin nationale karakter, men tværtimod ved at styrke og fremme det bedste i den. De forskellige kirkeafdelinger har ogsaa hver deres værdi at give til kirkens helhed.

I et manuskript, vistnok udkast til en tale til de nordiske biskopper ved deres besøg i Haderslev 1936, udvikler A. sine tanker om den økumeniske bevægelse med henblik på den forestående konference i Oxford 1937 og skriver her: »Det nye (ved bevægelsen) er, at ikke som ved Religionsamtalerne i gamle Dage hver Part bare søger at slaa den anden ned; men alle føler sig overfor en Opgave, som er over dem; Sandheden er større end min Del deraf; derfor ønsker man ikke, at den anden Part skal være saa svag som muligt, men tværtimod saa stærk; hver Part skal yde det bedste, den magter. Dette hænger sammen med Bønnen, som netop betyder, at den enkelte bøjer sig.«

Til behandling af minoritetsspørgsmål blev der af Verdensforbundet nedsat en kommission, som A. blev formand for,

hvad han da også med sine erfaringer fra grænselandet havde særlige betingelser for at være. Samme år blev han næstformand for »Det økumeniske Raad«s europæiske (kontinentale) sektion, og da Ostenfeld døde i 1934 blev han ikke blot dennes afløser som den danske kirkes repræsentant i dette råd og formand for den danske afdeling af Verdensforbundet, men kort efter også formand for rådets europæiske afdeling efter dr. Kapler.

Netop på denne tid kom den økumeniske bevægelse ud for en af sine hårdeste prøvelser, nemlig forholdet til det nazistiske Tyskland og kirkekampen dør. Man havde længe drøftet en direkte henvendelse til de førende i Tyskland til fordel for bekendelseskirken, før 1933 til præsident Hindenburg, men blev bange for, at en sådan henvendelse fra udlandet mere kunne skade end gavne dem, man ville hjælpe, da det kunne give dem skær af at være »u-tyske«. Sagen kom nu frem på det store kirkemøde på Fanø i 1934, hvortil både Verdensforbundet og »Life and Work« havde indbudt. Emnet var forholdet mellem stat og kirke og førte således lige ind i det tyske kirkeproblem. Ikke mindst takket være Ammundsens ledelse og samarbejde med den engelske biskop Bell kunne mødet slutte med en klar resolution, der hævdede evangeliets frihed og udtalte sin sympati med den tyske evangeliske kirkes bekendelsessynode.

Biskop Bell mindedes siden dette møde og skrev: »Jeg vil aldrig glemme den betagende måde, hvorpå Valdemar Ammundsen sluttede den kirkelige verdenskonference på Fanø 1934, idet han tog den syvarmede lyststage til emne og inspiration. Jeg vil aldrig glemme hans gribende enkelthed, dengang han ledede os i bønnen, da den historiske resolution om kirkens frihed med dens udtalte krav for den evangeliske kirke i Tyskland var blevet vedtaget.«

Da Lord Dickinson i 1935 på grund af alder trak sig tilbage fra den formandspost, han havde beklædt i Verdensforbundet siden dets stiftelse i 1914, var Ammundsens position i den

internationale bevægelse en sådan, at det faldt naturligt at vælge ham til formand. På et møde i Chamby sur Montreux i Schweiz, hvor 150 delegerede fra 31 lande var forsamlede, blev han enstemmigt valgt, få dage før sin 60-års fødselsdag. Fra mødet er refereret, at A. på en kort, men klar måde pegede på den holdning, kirken må indtage ansigt til ansigt med de vanskelige internationale problemer. Det første bud og korset, lydighed mod den ene Gud indtil offer, disse må i al deres hellige majestæt bestemme denne holdning. Andens enhed i fredens bånd, det er, hvad kirken må være. Den er givet menneskeheden som et tilflugtssted hinsides fronter og forskelle, og som et samlingssted for søgende mennesker. Vi må dømme meget varsomt om andre i disse sager, ellers kan indre og ydre konflikter blive alvorlige. Det er især tilfældet, hvis vi ikke selv tager den risiko, som troskab mod evangeliet indebærer; det personlige eksempel er grundlag for kirkens fælles vidnesbyrd. Dens arbejde for fred, fortsættende fra Eisenach og Avignon (resolution mod at hjælpe en nation, der går ind i en angrebskrig uden at godkende voldgift), må følges skridt for skridt, koste hvad det vil.

En af dagene prædikede A. på fransk i l'église de Passy over det karakteristiske tema: »La paix de Dieu et la paix entre peuples«.

Året efter, i august 1936, var A. igen i Chamby sur Montreux til et møde i minoritets-kommissionen, hvor man drøftede den kirkelige situation i Memel-området. Ammundsen holdt et langt foredrag om den øjeblikkelige verdenssituation. Det blev siden trykt på engelsk, fransk og tysk (»In Memoriam«). Heri hedder det:

»Det kristne Fredsarbejde maa i første Række være et aandeligt Arbejde for at fremhæve Evangeliets store Sandhed. Menneskeheden maa ses i Lyset af Guds Kærlighed, og Kirken ses som Kristi overnationale Samfund (Legeme), som en Enhed, der er højere end det nationale. Enhver Kristen og enhver Kirke, og ikke mindst vort Forbunds nationale Raad, maa

overtage Ansvaret for de Problemer, der opstaar indenfor det Omraade, hvor de har Indflydelse. Arbejdet for en international Verdens-Orden maa ikke opgives, end ikke i den mørkeste Stund.

»Saaledes elskede Gud Verden« – ikke de religiøse og moralske Mennesker men netop den oprørske Verden. Kirkens Opgave er at proklamere, at Kærligheden er incarneret i Kristus. Hvis Mennesker virkelig blev gennemtrængt af denne Kærlighed, vilde de betragte deres Medmennesker som Brødre, og Kirken vilde blive Førstegrøden af den forløste Menneskehed. Jo mere den universelle Kirke bliver betragtet som en Virkelighed, der forener Mænd og Kvinder af alle Nationer i Kristi Legemes Fællesskab, des mere vil den blive en forenende Kraft. Men jo mere den er splittet ved Partier, Klasser og national Splid, des mere vil den være i Modstrid med Bønnen: »At de alle maa være eet, ligesom du, Fader! i mig, og jeg i dig, at ogsaa de maa være eet i os, saa Verden maa tro, at du har sendt mig« (Johs. 17 v. 21). Derfor tjener alt sandt økumenisk Arbejde Freden, idet det leder Kirken til at virkeliggøre den Enhed, som findes i den.«

SØNDERJYLLAND BANDT TIL DET SIDSTE

Det store udadgående internationale arbejde svækkede ikke de bånd, der bandt Ammundsen til Sønderjylland. Det kom klart frem, da han i 1934, efter at biskop Ostenfeld havde søgt sin afsked, fik opfordring til at søge Københavns bispestol. Skønt meget måtte kunne drage ham tilbage til København og Frue Plads, valgte han dog at blive i Sønderjylland, hvad han fra mange sider blev hjerteligt takket for.

Det blev i stedet ham, der kom til at bispevie den nye biskop, Fuglsang Damgaard, den 28. oktober 1934 i Domkirken i København. I den anledning måtte han tage stilling til det tidligere fremførte forslag, at biskopper fra de andre nordiske lande skulle medvirke ved bispeordinationer i Danmark. Det måtte ligge Ammundsen nær at gå ind på dette, som udtryk for det nordiske fællesskab, han fra sin ungdom havde været med til at arbejde for. Men som det fremgår af følgende brev til den svenske ærkebiskop Eidem, som svar på et brev fra denne, fandt han det dog rådeligst ikke at gå med dertil:

»Din Slutningsbemærkning, at du vil være hos os i dine Tanker og Bønner ved Fuglsang Damgaards Indvielse 28. Oktober, selv om din legemlige Nærværelse ikke ønskes, giver mig Anledning til en Udredning. Og netop, fordi jeg selv gerne vilde have, at vore Bispevielser havde et fælles nordisk Præg, føler jeg mig forpligtet til saa loyalt som muligt at fremstille den modsatte Opfattelse.

Efter vort Kirkeritual af 1685 er Københavns Biskop Ordinator af de andre Biskopper, og han selv skal indvies af en

anden (oprindelig den nærmestboende; dette er man dog senere gået udover). Bispevielsen betragtedes som en indre Sag for den danske Kirke; at indbyde Repræsentanter for andre Kirker var en Tanke, som i ældre Tid slet ikke kom op. Da Martensen blev Biskop 1854, opfordrede nogle grundtvigske Præster ham til at lade sig indvie af Biskop Faxe i Lund, for at den danske Kirke saaledes kunde faa den apostoliske Succession. Martensen afslog det: det vilde ikke blive tilladt at forlade vor Kirkes gamle Ordninger; han havde ingen Tro paa den uforstyrrede Fortsættelse af den apostoliske Succession; Aanden, dens Kraft og Gave var ikke mindre i vor lutherske Vielse end i den romerske; Opfyldelsen af det fremsatte Ønske vilde volde stor Forvirring i Kirken; der vilde blive to Slags Præster; de, der som ordinerede af Martensen vilde have den formentlig sande Indvielse, og de andre. Hermed faldt Sagen hen, og Grundtvigianerne opgav snart deres anglikanske Tilbøjeligheder.

Spørgsmaalet er først kommet op igen for faa Aar siden. Søderblom havde indbudt Ostenfeld til sin Indvielse, og da Gøtzsche skulde indvies 1921, ønskede baade Ostenfeld og Gøtzsche, at Ærkebiskoppen af Upsala og Biskoppen af Christiania skulde deltage eller lade sig repræsentere. Ved dette Ønske regnede man slet ikke med Successionsspørgsmaalet, men blot med nordisk Fællesskab.

Herimod rejste sig en skarp Opposition, der f. Eks. indenfor det theologiske Fakultet forenede saa forskellige Elementer som Torm og Oskar Andersen fra konservativ Side og Jacobsen fra liberal. Hvad man havde noget imod, var naturligvis ikke i og for sig nordisk kirkeligt Fællesskab; kun ved denne ene Handling afviste man det; mod en norsk Biskops Deltagelse havde man i og for sig intet principielt, men mente, at en svensk kunde medføre farlige Konsekvenser. Man ansaa den anglikanske Theori om Successionen for uandelig og uevangelisk; man frygtede anglikanske Bestræbelser for en Kirkeunion, der skulde betales med Acceptering af Succes-

sionen, og man mente, at Søderblom, omend han ikke dogmatisk tillagde Successionen Vægt, dog let vilde virke i samme Retning. Man fandt, at der vilde blive sat et Spørgsmaalstegn ved vore hidtidige Indvielser og hele vor Kirkes Historie siden Reformationen, og man gentog Martensens Argument med Forvirring ved de to Slags Præster.

Jeg havde den modsatte Mening, var meget ked af Protesterne, og ærlig talt flov, da jeg en Gang maatte svare Ja paa et Spørgsmaal fra Aulén, om man da ansaa Søderblom for smittefarlig. Min Opfattelse – og jeg tror, Ostenfelds var omtrent den samme – var følgende. Successionen er et Adiaforon. Hvis en svensk Præst skulde være Ordinator – saaledes som det blev foreslaaet Martensen – vilde det ganske vist være at underkende vore tidligere Indvielser og maatte bestemt afvises. Men naar Ostenfeld skulde være Ordinator, vilde en svensk Biskops Deltagelse ikke blot være et smukt Udtryk for nordisk Fællesskab, men ogsaa snarest en Anerkendelse fra den svenske Kirkes Side af vor Indvielse. Jeg mente, at Successionsspørgsmaalet ingen Rolle spillede i vor Kirke, og at man derfor ikke behøvede at frygte nogen Forvirring. Og det samme mener jeg endnu. Ganske vist har en enkelt Kandidat med højkirkelige Tendenser (x x) siden forhandlet med Søderblom om Ordination; det blev ikke til noget, men han blev senere ordineret i Riga til lettisk Sømandspræst i København. Da han senere forespurgte, om han kunde blive Præst i vor Folkekirke, svarede Biskopperne, at Betingelsen maatte være, at han afgav en Erklæring om, at han ansaa den danske Præstevielse for fuldt gyldig. Naturligvis kan vi ikke i Folkekirken have en Præst, som sætter et Spørgsmaalstegn ved vor Ordination. Men jeg mente, at saadanne Tilfælde var saa isolerede, at de kunde betragtes som quantité negligible. Den Tankegang, som laa bag Protesten, forekom mig da en Snæverhed i negativ Retning, som var endnu vanskeligere at retfærdiggøre end den anglikanske i positiv Retning.

Imidlertid opnaaede de protesterende, at Kirkeministeriet

modsatte sig Indbydelsen af fremmede Biskopper. Og det maa indrømmes, at der ingen Hjemmel er herfor i vore kirkelige Retsregler. Og aandeligt maa man maaske ogsaa sige: saa ønskeligt et saadant Skridt som Udtryk for nordisk kirkeligt Fællesskab vilde være, bør det dog næppe tages, saa længe det hos os vækker ny og stærk Strid. Anskuelserne og Følelserne maa først forandres, før noget saadant kan ske i det ydre.

Ostenfeld har ved de senere Bispevielser ikke gjort Forsøg paa at rejse Sagen. Han havde længe haabet selv at kunne indvie Fuglsang Damgaard. Da det viste sig umuligt, foreslog han Gøtzsche som den ældste, men han er forhindret af private Grunde. Og saa er det overdraget mig. Men af mig vilde det være urigtigt at benytte min mere tilfældige Stilling som Ordinator til at rejse Spørgsmaalet, tilmed da Tiden var saa knap. Jeg har derfor slet ikke berørt det og kender ikke Fuglsang Damgaards Mening herom.

Foreløbig maa vi udvikle det nordiske Fællesskab ad andre Veje. Og jeg finder det smukt, at den svenske Kirke trods Begivenheden i 1921 flere Gange senere har indbudt danske Biskopper til at være med. Der er noget ydmygende i at maatte tilstaa, at I jo staar mere overlegent, stærkere og friere. Men naar Forholdet er, som det ligger, er jeg taknemmelig derfor.

Jeg har lagt Vægt paa at forklare dette, da jeg ikke ved, om du nøje kender, hvad der ligger bag ved det unægtelig paafaldende, at du ingen Indbydelse har faaet.«

Til det sidste var Ammundsen i travl virksomhed. I august 1936 talte han på »Liselund« om reformationen. Ammundsen havde første gang truffet Niels Dael i Edinburgh i 1902 og følte sig tiltalt af ham. De talte en del sammen, og A. kom til at respektere hans form for grundtvigianisme, – som den var udviklet under hans ophold i Argentina, – og hans kristelige alvor, »skønt han ler grumme meget«. Siden talte A. ofte på »Liselund«. Niels Dael skrev engang til ham: »De hører så helt hjemme her på Liselund, at De nødtigt må savnes ved

noget møde,« og en anden gang: »Uden Dem bliver det ikke helt; der vil mangle en stemme i Israel, hvis De blev borte.« Flere af Ammundsens foredrag findes i »Liselundbogen«, således »Religiøst Lyssyn og Mærksyn« (1928), »Veje til Kristus« (1932) og »Gud møder os i vort Kald« (1933). I 1934 talte han om: »Hvad siger den tyske Kirkestrid os?«.

Det var som før nævnt også i august, A. var i Chamby sur Montreux.

I september 1936 holdtes det nordiske bispemøde i Haderslev, og A. var ivrig for at vise de nordiske biskopper rundt i stiftet, ganske særlig i den sydlige del, og gøre dem bekendt med Sønderjyllands historie. Det var ved denne lejlighed, den norske biskop Lunde kom for skade at udtale sig sådan i en prædiken i Domkirken, at den fremkaldte nationale reaktioner, der pinte Ammundsen meget, fordi han deri så en indstilling, der var helt på tværs af den, han havde arbejdet for. Denne affære var utvivlsomt med til at tære på hans kræfter.

Efter en rejse til Sverige kom en tid, hvor arbejdet blev helt overvældende. I oktober talte han to gange i radio, første gang fra Domkirken, hvor han prædikede over Johs. 1 v. 35 flg., anden gang den 30., da han talte om reformationen. Dagen før havde han talt ved et præstekursus om »Retfærdiggørelsen og det nye Liv«. De følgende uger var ikke mindst præget af reformationsjubilæet. Således prædikede han den 1. november ved en festgudstjeneste i Domkirken. Midt i måneden måtte han holde sengen en ugestid på grund af træthed. Søndag den 22. november ordinerede han to kandidater i Domkirken, og om aftenen fik han et lettere ildebefindende. Dagen efter kunne han dog i Sønderborg holde tysk foredrag om reformationen, og den følgende dag prædike i Ulkebøl (om Martha og Maria). Kort efter fik han et hjertetilfælde, der dog syntes at være af lettere art; men et par dage senere måtte han atter gå til sengs og natten til 1. december døde han stille, efter at han om aftenen havde bedt sin hustru læse Brorsons salme »Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaar«:

Jeg gaar til Døden, hvor jeg gaar,
 og ved mig aldrig sikker,
 ej nogen Dag og Time, naar
 den har mig alt i Strikker;
 et lidet Aandefang
 kan ende al min Gang,
 saa jeg i Evigheden staar;
 jeg gaar til Døden, hvor jeg gaar.

Jeg gaar til Himlen, hvor jeg går,
 frimodig da, mit Hjerte!
 Kun did, hvor du en Ende faar
 paa al din Synd og Smerte;
 bort, Verdens Lyst og Pragt!
 Til Himlen staar min Agt,
 al Verdens Eje jeg forsmaar;
 jeg gaar til Himlen, hvor jeg gaar.

Paa Gammel Haderslev kirkegaard ikke langt fra bispegaarden fik han sin grav, nær mindelunden med mindesmærket for dem, der faldt i den første verdenskrig. Utallige gange var han vandret herhen, alene eller med sine gæster. Det var naturligt, at han stedtes til hvile i Sønderjyllands jord, og netop på dette sted.

Hans broder holdt mindetalen, hvori han bl. a. sagde, at det karakteristiske for Ammundsen var, at han var bundet til Gud i sin samvittighed. Hans stadige mål var fuldstændig afhængighed af Gud. Selv har han engang sagt: »Jo mere vi kan slippe vort eget, des større Tro og Kraft. Tilbedelsen er den største Lykke i hele Tilværelsen.«

Overalt i Danmark og de andre nordiske lande, ja langt ud over deres grænser, blev han mindet som et menneske og en biskop af usædvanlig format. Det engelske blad »Times« skrev i en redaktionel artikel: »Ved hans død mister Europa ikke alene en lærd og en prælat af stort ry, men en stor kristen, og en, der ivrigt og med stor hengivenhed søgte at fremme fredens sag.«

TILBEDELSE

Som ung professor holdt Ammundsen en tale for ungdomsarbejdere om tilbedelse. Her gav han udtryk for noget af det, der fra først til sidst prægede hans liv, og med et uddrag af denne tale skal da denne bog slutte.

»Saa er da Tilbedelsen den højeste Lykke i hele Tilværelsen. Den evige Salighed bestaar jo i Tilbedelse. Igenennem Skriftens Billedtaler om Saligheden – thi det maa altid blive Billedtaler – gaar dette stadig; saaledes i Johannes' Aabenbaring. Jeg vil særlig nævne to Steder: Kapitel 4, hvor Keruberne Dag og Nat raaber: »Hellig, hellig, hellig er Herren, Gud, den almægtige, han, som var, og som er, og som kommer,« og hvor saa de 24 ældste i Præstedragt falder ned for Tronen og tilbeder og kaster deres gyldne Kroner for Tronen; og Kapitel 7, Billedet af den himmelske Løvsalsfest, af den store hvide Flok i Himlens Helligdom, om hvem det hedder i Brorsons Salme, der er digtet over dette Sted i Aabenbaringen:

»Der holde de nu Kirkegang
med uophørlig Jubelklang
i høje Kor,
hvor Gud han bor
blandt alle Engles Sang.«

Tilbedelse er altsaa det sidste og højeste Maal, vi er skabte til. Naar vi tænker paa en saadan evig Tilværelse i Tilbedelse, maa vi da ikke bede Gud om at berede os dertil her, ved at vi faar mere af Tilbedelsen ind i vort Liv hernede?

Men er Tilbedelsen vigtig for vor egen Lykke her og for

Forberedelsen til Saligheden, saa er den det ogsaa for andre. Tilbedelsen er missionerende, magnetisk. Jeg vil særlig understrege dette, fordi jeg taler til en Kreds af Mennesker, der arbejder blandt unge. En Vej, maaske den almindeligste, ad hvilken man kommer til Gud i Kristus, er Ulykkefølelsen, Syndsfølelsen. Man kommer til Kristus, fordi man er ulykkelig og trænger til Syndsforladelse. Men mange unge kan ikke begynde med dette. Det maa unægtelig komme, hvis det i Længden skal blive til Alvor med deres Kristendom. Men det kan vare længe; kun Gud ved, *hvor* længe. Man vil begaa Uret mod adskillige unge, hvis man kun arbejdede paa at vække deres Synds erkendelse og ikke gav dem anden kristelig Føde, før dette Punkt var naaet. Jeg tænker paa Mennesker, der aldrig er faldne i de iøjnefaldende Synder, og som har en god Del Ungdomsmod og Ungdomskraft. Der er i dem, jeg tænker paa, en Trang til at tilbede, en Lyst til som St. Christoforus at drage ud i Verden og tjene den stærkeste. Finder de saa virkelig den stærkeste, saa skal det nok gaa dem som St. Kristoffer, at naar de kommer ud i den dybe og stride Strøm, saa kan de ikke selv bære, de maa bæres. Men indtil den Time kommer efter *Guds* Førelse, skal man ikke blot prædike Synds erkendelse for dem. Maaske synes man, at de faar forkert fat i Tjenesten hos Kristus. Men er det virkelig ham, de tjener, og ikke en selvgjort Afgud, saa formaar han langt bedre end vi under det daglige Samliv at føre dem derhen, hvor de skal begynde. Saadanne Menneskers Trang til at tilbede vil vi lære bedre at forstaa og skaffe Næring, naar vi selv bliver dygtigere til at tilbede. Ogsaa Mennesker, især unge Mennesker, som synes ret langt borte, kan have en saadan Trang til at tilbede. I sin Bog »Aaret og Dagen« giver Dr. Vilhelm Andersen sin egen Livsbetragtning, digterisk skøn, aandelig fin, men uden Følelse af Synd og Ulykke og uden Brug for positiv Kristendom. Han siger heri et Sted i det Stykke, der knytter sig til Kingos Morgenhymne: Nu rinder Solen op af Østerlide, at han har hørt Folk, der ikke paa nogen

Maade regnede sig for troende, sige, at hvis de skulde føle Savnet af en personlig Gud, maatte det være, for at de kunde takke, og han selv slutter sig til denne Tanke. Mon han ikke dermed udtrykker adskillige unges Følelse? Mon ikke den Slags Mennesker lettere bliver vundne, hvis de over vort Liv kunde se mere af Tilbedelsens Højtidsglans?

Og endelig skal vi tilbede for Guds Skyld. Det lyder paradokst, at Gud, som bor i det utilgængelige Lys, at han skulde ønske vor Tilbedelse. Og dog hedder det udtrykkelig: Faderen søger saadanne, som tilbeder ham. Det er et Paradoks, men det er Kristendommens store Paradoks, at Himlens og Jordens Skaber elsker den faldne Verden, at der bliver Glæde i Himlen over een Synder, som omvender sig, at Gud har skabt os baade til vor Salighed og til sin Ære. Denne Tanke: Faderen søger saadanne, som tilbeder ham, den kan styrke os, naar vi selv er svage; naar vi ikke for vor egen Skyld kan hengive os i Tilbedelsen, saa ved vi, at det er Guds Vilje. Og vi skal mere og mere vokse op til, at dette ikke blot skal blive en Hjælp i svage Øjeblikke, men at vor Tilbedelse mest kan ske af Kærlighed til Gud. Blive Kristen kan man kun for sin egen Skyld, fordi man der finder Frelse for sin Sjæl. Man kan ikke blive det for nogen andens Skyld, heller ikke for Guds Skyld, da man endnu ikke tror paa ham. Men jo mere vi lever os sammen med Gud, des mere skal Kærligheden til ham blive det bestemmende; saa naar vi ogsaa frem til den højeste Tilbedelse, den, som ikke sker for vor egen Skyld, heller ikke fordi Gud kræver den som et Offer, men fordi vi elsker ham, og Kærlighed til Gud maa afføde Tilbedelse.«

NOTER

NOTER

Barndommen.

- s. 14 se »Jul« ved G. Engberg 1928, s. 76–77.

Studieaarene.

- s. 23 Der findes et hefte med en opgave over »Die Schrift Augustins de fide et operibus nach ihrem Hauptgedanken untersucht und mit der paulinischen Rechtfertigungslehre verglichen«. Det synes at være skrevet i Berlin under øvelserne hos prof. Harnack, og det rummer spirer til A.'s teologi. Det er underskrevet »Recht gut. H.« I marginen har H. flere steder skrevet »gut!«, f. eks. udfor følgende: »Das starke Gefühl der sittlichen Verpflichtung Gotte gegenüber findet sich zwar in dem Christentum der Reformatoren, ist aber nicht zu einem solchen lehrhaften Ausdruck gelangt, wie sowohl die Sache selbst als die paulinische Theologi es fordert« og »Augustin steht Paulus nahe in dem Ernst der Reue, erreicht ihm aber nicht in der Freude über die Sündenvergebung«.
- s. 23 Prof. Fr. Nielsen blev udnævnt til biskop i Aalborg 10/3 1900.
- s. 24 I dommerkomiteen sad Fr. Nielsen, Holger Rørdam, H. Scharling, Schat Petersen og Eklund (Lund). Foruden A. deltog Oscar Andersen og Fr. Torm i konkurrencen. Opgaverne for de mundtlige forelæsninger var følgende: 1. Dogmehistorie: »De lutherske Reformatorers Opfattelse af Trosbegrebet«. 2. Ny Test. Exegese: 2 Kor. 1 v. 15–22. 3. Kirkehistorie: »Udsigt over den danske Kirkes Historie paa Christian VI's Tid«.
- s. 26 Teksten for A.'s prædiken i Berlin var Mt. 18 v. 15–22: om tilgivelse og syndernes forladelse.
- s. 27 se prof. Jens Nørregaard i Universitetets festskrift nov. 1937.

»Alle mine kilder er i dig«.

- s. 33 Foredraget om Tilbedelse, se s. 192.

- s. 38 »Til Opbyggelse, s. 25 (»Samfund med Kristus i det at slippe sig selv«), s. 34 (»Tilbedelse«) og s. 42 (»Kraften fra det høje«).

Professoren.

- s. 42 se »Kirke og Kultur« og »Kirken og Tiden« 1937 samt Universitetets festskrift 1937.
- s. 61 I Gads danske Magasin 1933, s. 557 skrev A.: »Jeg har tidligere udtalt mig absolut afvisende om det grundtvigske Dogme om Trosbekendelsen som Kirkegrunden fremfor Skriften. Og alt, hvad jeg den Gang kritisk sagde derimod, maa jeg endnu anse for uimodsigteligt. Men efterhaanden er jeg kommet til at spørge, om ikke vi, der ikke er »Grundtvigianere«, dog ogsaa i dette maatte kunne finde en Kærne, der kunde give Næring, naar Skallen er sprængt«. Det er livet, historien, dramaet bag dogmet. Det skæbnesvangre indtræder efter A.'s mening, når Grundtvigs anelser og syner gøres til dogmer. (Foredraget »Min Modsætning er mellem Liv og Død«).
- s. 68 se »Plovfuren« 30. juli 1916 (om nadveren).
- s. 79 Arboe Rasmussen-sagen er udførligt skildret i prof. P. G. Lindhardt's bog »Morten Pontoppidan« II, s. 228-.

Den kristne studenterbevægelse.

- s. 92 Om Nyborgmødet 1913, se Sursum corda s. 121: »Oplevelsen det år var muhammedanermissionæren Dr. S. Zwemers deltagelse i mødet. »Denne ildfulde Guds tjener fik da lov til igennem sine taler og samtaler med de enkelte at tænde en ny ild i missionskærligheden blandt os.« Og frivilligkredsen fik 4 nye medlemmer på det møde.«
I »Julestjernen« 1925 findes en skildring »Fra kristelige Studentermøder«, skrevet af A.
- s. 93 Om »basis«, se Studenternes julebog 1917.
- s. 97 se artikel i Flensborg Avis 12. aug. 1930 om det nordiske fællesskab.
- s. 98 Der var ikke siden 1903 afholdt noget almindeligt nordisk studentermøde. Se »Til Opbyggelse«, s. 48-.
- s. 102 Hans Koch i »Plovfuren« 1915, s. 278. Kaj Munk i »Himmel og Jord«, s. 96-.

Aktiv kristendom.

- s. 106 Om frihanskonflikten, se Social-Demokraten 7. febr. 1914 og Berlingske Tidende 8. febr. s. a.

- s. 107 Kristeligt Dagblad 17. sept. 1921.
- s. 109 A. gav Rauschenbusch ret i, at vejen frem ikke går gennem fri konkurrence, »som er den systematiserede Egoisme, men gennem en Kombination af georgeistiske og socialistiske Tanker« (s. 208). Politisk sluttede A. sig ikke til det social-demokratiske parti.
- s. 110 se Kristelig-socialt Forbunds skrifter nr. 13: »Kristendommen og vor Tids sociale Nød« 1924 s. 40—.
- s. 116 »Tambi« var under krigen »den danske stemme« fra England. Også en søn af missionær Heiberg boede en tid i bispegården.

Den rød-hvide traad.

- s. 120 »Die christliche Welt« var organ for liberal teologi.
- s. 122 Johs. Tiedje blev senere ministerialråd i Berlin og gav som sådan efter den første verdenskrig forslag til en afstemningslinie i Slesvig, »Tiedje-linien«, der gik en del nordligere end den nuværende grænse. Under nazismen sluttede han sig til bekendelseskirken og mistede sit embede. Hans tanker gik mere og mere mod nord. »Sie (I danskere!) haben das Recht behalten, Gott segne Ihr Vaterland«, udtalte han, da Tyskland tilsyneladende stod paa magtens tinde, men efter hans mening havde taget skade på sin sjæl. I 1945 udnævntes han af englænderne til landråd for Flensborg amts landdistrikt; men allerede 1946 døde han og blev efter eget ønske begravet paa Øsby kirkegård.
- s. 127 »Danica« er benyttet lige til 1935. De sidste ord i den er karakteristiske: »Overhovedet er Kirken helligere end Folket«.
- s. 127 Tanken om at »ofre Isak«, det kæreste, kommer ofte igen hos A. Han nævnede den under sin hustrus sygdom i 1905 (se s. 34), og han har flere gange tænkt den i forbindelse med Sønderjylland. Foruden det her nævnte sted fra 1914 genfindes den i en notits i »Danica« fra 1935: »Jeg maa ofre Isak, overgive ogsaa mit Folks og Sønderjyllands Fremtid til Gud. Saa alene kan jeg have Tryghed. Thi hvad enten Gud giver mig Isak igen eller ej, er hans Vej god. Dette er ikke let.« A. var på dette tidspunkt ilde berørt af visse danskes uforstandige nationalisme. »For første Gang jog en Angst igennem mig for, at vi kunde miste Sønderjylland«. »Naar man kæmper for Danskheden uden at følge Aandens Love« – da kunne han blive angst, ikke for tyskerne, heller ikke for de økonomiske forhold, men ved at tænke på de danske selv.
- s. 135 Mødet med Rade i Haderslev 12. okt. 1928, se s. 165.

Biskoppen.

- s. 141 Haderslev stift blev oprettet ved lov af 30. juni 1922.
- s. 154 »Edsnægterne«: de, der efter en forordning i 1867 nægtede at aflægge ed til den preussiske konge. 27 præster nægtede og blev derefter afsat.
- s. 163 Ved mødet i Danzig talte præsterne C. W. Noack, Flensburg, og C. Jørgensen, Sønderborg, om de nationale mindretals stilling i henholdsvis Sydslesvig og Nordslesvig. Det forvirrede mødedeltagerne noget, at den danske præst hed Noack og den tyske Jørgensen!

Fred og Enhed.

- s. 175 Søderblom besøgte A. i Haderslev 1928 og talte bl. a. ved en sammenkomst i bispegården 6. aug.
- s. 178 Hovedteserne i Ammundsens foredrag »Nationalitetsethik« i Danzig 2. juni 1926 var følgende:

1. Nationaliteten er bestemt dels ved i Naturen givne Faktorer (Afstamning, Historie, Sprog), dels ved Sympathi og Vilje; en Politik, der er ledet af Agtelse for den frie Personlighed, maa anerkende den enkeltes Vilje som det afgørende.

2. Fra et kristeligt Standpunkt maa Nationaliteterne vurderes positivt som af Gud satte individuelle Udformninger af Menneskeslægten; Nationaliteten beriger og forhøjer Livet, idet den løfter den enkelte ud over hans egne Interesser ind i Folkets Fællesliv; her kræver den ædel Tjeneste og Offer.

3. Dog hører Nationaliteten i sig selv endnu til Naturen, den forkristelige Verden (Kosmos), »Kødet«. Den maa forløses og helliges, idet den gennemtrænges af Guds Kongeherredømmes Maal.

4. En saadan Helligelse skal ikke ske gennem Formindskelse, men gennem Uddybelse af Fædrelandskærligheden, saa at den mest brændende Bekymring bliver, om ens Folk bevæger sig i Guds Linie eller ej.

5. Man maa kæmpe for at virkeliggøre Guds Vilje i det sociale Liv. Men dette sker i forskellige Livskredse. Man kan umulig give det samme til den videre Kreds som til den snævrere. Over alt maa fordres den Retfærdighed, der byder: Gør ikke mod andre, hvad du ikke vil, at de skal gøre imod dig. Men højere staar Kærlighedens Bud: Alt hvad I vil, at

Menneskene skal gøre imod Eder, det skal I ogsaa gøre imod dem.

6. De folkelige Livskredse krydser hverandre. Saaledes gennem-brydes den nationale Sammenhæng dels af økonomiske Inter-esser og den sociale Lagdeling, dels af aandeligt, især kristeligt Fællesskab. Her ligger særlige Vanskeligheder, men ogsaa sær-lige Muligheder.

7. I Grænseomraader findes der ejendommelige Fænomener, som man nøje maa kende for at undgaa Misgreb.

8. Minoriteten kan kræve Pleje af sit aandelige Liv. For den videre Udførelse heraf er ingen abstrakt Formel tilstrækkelig, hverken Statsforsorg eller Kulturautonomi.

Foredraget sluttede: Hovedsagen er, om man har Mænd af god Vilje (*homines bonae voluntatis*). Og at fremkalde denne Vilje er en af vort Verdensforbunds egentligste Opgaver.

Sønderjylland bandt ...

s. 187 På Keswick-mødet i 1902 noterede A. i sin dagbog: »Den sama-ritanske Kvinde Johs. 4 havde Herren selv ordineret til at tale. Hudson Taylor sagde en Gang, at der var saa mange, som var ivrige for at være i den apostolske Succession, »men jeg vil være glad ved at være i den samaritanske Kvindes Succession.« Iøvrigt viser dagbogen, at A. netop på denne rejse drøftede successions-spørgsmålet med flere engelske gejstlige.

A. fik følgende dekorationer: R. af Dbg 1913, Dbm. 1923, K. af Dbg. 1932. Desuden blev han kommandør af den svenske Nordstjerne.

1917 blev han dr. theol. honoris causa ved Kristiania universitet.

BIBLIOGRAFI

1. Novatian og Novatianismen, 1901, 222 s.
2. Menigheden og Theologien, 1906, 48 s.
3. Studier over vore Reformatorers Nadverlære, 1907, 82 s.
4. Den unge Luther, 1907, 156 s.
5. Nordslesvig, 1909, 161 s.
6. Engelske Arbejderførere og Kristendommen, 1911, 70 s.
7. Sandhedens Regel hos Irenæus og Novatian, 1911, 57 s.
8. Til Opgør, 1912, 116 s.
9. Til Opbyggelse, 1912, 79 s.
10. Søren Kierkegaards Ungdom, 1912, 134 s.
11. Et Ord i Øjeblikket, 1914, 24 s.

12. Krig og krigsførende Kristne, 1916, 266 s.
13. Lutherbogen, 1917, 192 s.
14. Et tysk-dansk Ordskitte, 1919, 73 s.
15. Teksten fra Worms, 1921, 16 s.
16. Luthers lille Katekismus (ungdomsforedrag), 1923, 136 s.
17. Den kristne Kirke i det 19. Aarh., 1925, 382 s.
18. Social Kristendom (W. Rauschenbusch), 1931, 218 s.
19. Vejledning for Studiekredse over social Kristendom, 1933, 16 s.
20. Fra Lillebæltsbroen til Dybbøl og Graasten, 1936, 16 s.
21. Den danske Kirkes Arv og Gæld, 1937, 60 s.

Fortsættelse af Frederik Niensens Kirkehistorie 1908–30.

Bidrag til:

Biografi af Frederik Nielsen, 1911.

Daabsbogen, 1926.

Kristus og Nøden i Verden, 1927 (sammen med H. Ussing og J. Hoff).

Festskrift for H. P. Hansen, 1932 (Kirkeliv i Haderslev omkring 1864).

Kønsmoral, 1933 (medudgiver).

Sønderjyllands Historie, 1933 («Det aandelige Liv»).

Skolen og Livet, 1933 («Skolen og Kristendommen»).

Min Hjemstavn Nordslesvig, 1937 («Nordslesvigs Indsats i dansk Aandsliv»).

Ecclesia, 1937 («Geschichte, Verfassung und Eigenart der dänischen Kirche»).

Medarbejder ved »Kirkeleksikon for Norden« og »Dansk biografisk Leksikon«.

Aarsoversigter vedr. Danmarks Kirke i »Svenska Kyrkans Årsbok«.

Særtryk af artikler og foredrag:

1. Kierkegaard som religiøs Vejleder, 1913.
2. Johan Hus, 1915 (på ungarsk og slovakisk).
3. Augustin, 1916.
4. Martin Luther, 1915.
5. Den store Opdagelsesrejse, 1917.
6. Jødedom og Kristendom, 1917.
7. Vort Ansvar overfor K.F.U.M.'s Arbejde i Krigsfangelejre, 1917.
8. Danskhedens Sejr i Sønderjylland, 1919.
9. Fra de sønderjydske Krigsfangers Hjemkomst, 1919.
10. Jesu Kristi Nadver, 1921.
11. Hvad er Kristendom, 1921.
12. Guds Kraft og vor Svaghed, 1921.

13. Den gode Hyrde (tiltrædelsesprædiken), 1923.
14. Sønderjylland og Freden, 1934.

Tidsskriftartikler (ikke komplet).

Dansk Tidsskrift og Guds danske Magazin:

1. Kristendom og Moral, 1903.
2. Amerikansk Kristendom, 1905.
3. Kristendom og Kultur i Oldtid og Nutid, 1906.
4. Fra Kampen om Evangeliernes Kristusskikkelse, 1906.
5. Underet og den evangeliske Historie, 1906.
6. Hvad gør Kirken for Freden, 1930.
7. Ærkebiskop Nathan Søderblom, 1931.
8. Kirkens Enhed, 1932.
9. »Min Modsætning er mellem Liv og Død« (om Grundtvig), 1933.

Teologisk Tidsskrift:

1. Religion og Moral hos Luther, 1917.
2. Varnæs-Salmebogens historiske Situation 1936.

Kirke og Folk:

1. Den religiøse Interesse i Luthers Forudbestemmelseslære, 1925.
2. Nationalitetsetik, 1926.
3. Ny Kierkegaard Litteratur, 1927.

Maalet og Vejen:

1. Samfundets Kristianisering, 1915.
2. Det kristelige Gudsforholds sociale Betydning, 1915.
3. Forsynsstyrelsen, 1916.
4. Krigens religiøse Virkning, 1916.
5. Nekrolog over W. Rauschenbusch, 1918.
6. Verdens Herlighed, 1919.
7. Omkring Lock-outen, 1922.
8. Foredrag ved den sociale Uge paa Liselund, 1923.
9. Guds Riges skjulte Kraft, 1928.
10. Fra dansk Kirkeliv, 1928.
11. Nekrolog over Herbert Stead, 1928.
12. Det lutherske Verdenskonvent, 1929.
13. Nekrolog over N. Søderblom, 1931.
14. Afrustning og den økonomiske Krise, 1932.
15. Den sociale Nød som aandelig Nød, 1933.

Kristelig-socialt Forbunds skrifter:

1. Hvad vi vil, 1913.
2. Herbert Stead og hans Gerning, 1914.
3. Social Forpligtelse, 1914.

Dansk Kirkeliv (Adventsbogen):

1. Fadervor i social Belysning, 1924.
2. Modtagen og Handlen, 1927.
3. Kirkens Tjeneste i Sønderjylland, 1928.
4. Luthers lille Katekismus, 1929.
5. Da Luthers Budskab blev oversat til Dansk, 1936.

Liselundbogen:

1. Religiøst Lyssyn og Mørksyn, 1928.
2. Veje til Kristus, 1932.
3. Gud møder os i vort Kald, 1933.

Nyborg-Møderne (ikke studentermøderne. Trykte beretninger):

1. En villig Aand, 1915.
2. Den opstandne Herre som Menighedens Hoved, 1921.
3. Forladelse og Fornyelse, 1921.
4. I Guds Fortrolighed, 1925.
5. Den redelige Stræben, 1927.
6. Guds Opdragelse af sine, 1928.
7. Saaledes elskede Gud Verden, 1933.
8. Den evige Gud, 1935.

(A. var fra 1918 medindbyder til disse møder, fra 1924 i bestyrelsen).

Fredsvarde (udgivet af Kristeligt Fredsforbund).

1. Nationalitetsetik, 1926.
2. Kirkeligt Verdensforbunds Tilbliven, 1926.
3. Stockholmermødets Fortsættelse, 1927.
4. Pavens Rundskrivelse mod de kirkelige Enhedsbevægelser, 1928.

Kristeligt Fællesskab = Kristen Gemenskap.

1. Fra Danmarks Grænseland, 1929.
2. Det lutherske Verdenskonvents Forhold til den økumeniske Bevægelse, 1929.
3. Nathan Søderbloms økumeniske Gerning, 1931.
4. Nedrustningskonferencen i Genève, 1932.
5. Harald Ostfeld in memoriam, 1934.
6. Et økumenisk Budskab til Kirkerne. Tale i Chamby, 1935.

Nordisk Missionstidsskrift:

1. Kirkeligt Verdensforbund og Missionen, 1919.
2. Bibellæsnings Betydning for Kærlighed til ydre Mission, 1927.

Dansk Missionsblad:

Guds Indgriben i Verdenssituationen, 1925.

Det nye Nord:

Tanker om Catholicismen, 1924.

Ungdomsarbejderen:

Forkyndelsen og den moderne Ungdoms Indstilling, 1933.

Drengelæderen:

Hvorledes kan vi gennem Drengearbejde opdrage til international Forstaelse, 1932.

Desuden talrige bladartikler.

På det kgl. bibliotek findes mere eller mindre udførlige manuskripter til over 500 taler og foredrag, Ut. 290., samt en stor samling breve, hvoriblandt mange breve fra rejserne.

Som eksempel på emner for disse utrykte foredrag kan nævnes nogle pastoralteologiske: Guds Rige som Maal for Præstens Gerning – Tro og Moral i vor Forkyndelse – Dødt og levende i vor Gudstjeneste – Vidnesbyrd og Forkyndelse – Theologiens Betydning for Præstegerningen – Hvad venter du dig af din Gerning? – Prædiken og Sjælesorg – Hvad er Præstens Værelse? – Religiøse Værdier i moderne Theologi –.

Fra skolemøder: Hvorledes skal vi hjælpe de unge til Tro? – Moral og Religion i Undervisningen – Skolens nationale og internationale Opgave i kristelig Belysning – Hvorledes gøre Bibelen levende? –.

For menighedsråd: Vor Folkekirkes aandelige Ret – Hvorfor har vi en Folkekirke? – Evangeliet og Folkekirken – Menighedens Vej under Tidens Nød – Enhed og Forskelle i vor Kirke – Kirkens indre Liv –.

»World Alliance« udgav 1937 en mindebog: »In Memoriam Bishop Valdemar Ammundsen« med mindeord af H. L. Henriod, biskoppen af Chichester, Lord Dickinson, W. H. Drummond, Hermann Mass, J. Jézéquel m. fl. samt med Ammundsens tale i Chamby 1936 på engelsk, fransk og tysk.